B 86453

A MAGYAR IGEIDŐKRŐL.

ÉRTEKEZIK

FOGARASI JÁNOS.

„A magyar nyelv arra van alkotva, hogy egykor első rangú prózát fejtsen ki: de ezt, ha nagyon nem csalódom, egyedül a classicai példányok szakadatlan forgatása mellett foghatja.“ **Toldy Ferenc.**

(Különnyomat a Magyar Akademiai Értesítőből).

PEST, 1858.

EMICH GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár
SZEGED

B 86453

I.

Újabb időben többféle nyelvészeti kérdések hozattak szóba. De a tanok után itélve, melyek azon kérdések vitatása alkalmával alapúl vétetének, a szóba hozott kérdések saját meggyőződésem szerint, végleg helyesen megfejtetni aligha fognak, miután legtöbb esetben a vezérelvek hiánya tünedezik elő.

Nem vagyok oly szerencsés helyzetben, hogy időmből valamely tetemesb részt óhajtásomhoz képest hasonló vizsgálódásokra fordíthatnék. Fölötte terhes hivatalom egy részről, más részről a tisztelt Akademia irányában is terhes elfoglaltatásom alig engednek avagy csak annyi időt is, hogy a nyelvészeti mozgalmakat figyelemmel kisérhessem, különben föntebbi állításom igazolására köteteket irhatnék.

Magára hagyni a dolgot sem tanácsos, mert olyan férfi kevés van, főleg a tudós világban, mint Toldy Ferenc társunk, ki a jobbról meggyőződvén, önként lemonda egykor megpendített eszméjéről: a magyar hangsulyos verselésről.

Kiszemelék a sok közöl három tárgyat, melyeket, ha időm kedvezend, szó nélkül hagyni nem fogok. Ezek: *a helyesirás, a hangsuly* és *az igeidők használata a magyar nyelvben.*

A magyar helyesirás úgy, a mint ezelőtt két évtizeddel igen elterjedt (hatszor megjelent) jogtudományi munkámban használni kezdtem volt s azóta folyvást használám és jelenleg csaknem általános divatnak örvend, e tisztelt Akademia nyelvtudományi bizottmánya által elfogadtatott azon csekély észrevétellel, hogy én az egyszerű *c*-t azért nem vettem föl, mivel azt hivém, hogy az olvasók, illetőleg irók többsége azt pártolni nem akarja vala, nyelv dolgában pedig erőltető törvénynek nincs helye. Azonban ha az Akademia jóváhagytával az irók, még pedig a jelesbek többsége azt is elfogadandja,

mert Quintilián szavai szerint: „a jeles prózairók példája szolgál szabályúl“, részemről szinte készséggel járulok az egyszerüsítéshez. Ezen helyesírási elvek már maga az Akademia által is — legalább ideiglenesen — elfogadtatván, jelenlegi megvítatásukat sürgősnek nem vélem.

A hangsulyra nézve, értve az egyes szókon nyugvót, „A Magyar Nyelv Szelleme“ czímü munkám első és elemi részében, melynél több eddig elfoglaltságom miatt meg nem jelenhetett, a főbb szabályokat, melyekről előttem tudtomra senki sem értekezett volt, rövideden megérintém. És habár azóta itt-ott áltanok merülnek is fel, melyeknek megcáfolása szükséges is leend, de jelenben ezt szinte nem találom oly sürgősnek, hogy szüken kimért időmet ez vegye igénybe; minthogy az irásra befolyása különben sincsen, legfölebb szorultságból kivételelesen a verselésben, mi eddig sem példanélküli, mint fentebbi munkámban említve van; az élő beszéd pedig egyéni nézetek által bajosan fogja magát félre vezettetni.

Ámde a harmadik tárgy: *a magyar igeidők használata*, mármár égető kérdéssé vált. Egy részről a „Magyar Nyelvészet“ némely időre nézve épen ellenkezőjét tanítja annak, mit eddig tartunk és követünk vala, úgy hogy már egy Szvorényit is eltántoríta; más részről még legjelesb iróink igen nagy többsége sincs róla tökéletesen tisztában; pedig az igék minden nyelvben, különösen ezek szófüzésében, a legnagyobb szerepet játszszák; tehát tisztünk, hogy elvalahára a magyar nyelvet e részben is világosságra derítsük.

II.

Mindenki tudja, hogy az időnek három főrésze (tartama) van: *jelen*, melyben vagyunk és beszélünk, vagy irunk; *múlt*, mely a jelent megelőzi; és *jövő*, mely a jelen után következik.

De azt nem mindenki tudja, legalább nincs róla tiszta fogalma, hogy ezek nem mindenkor állanak egyszerüen, vagy is egyedül és közvetlenül a beszélőre, illetőleg iróra viszonyúltan, hanem ugyanazok mind önmagokkal, mind egymással viszonyban nem csak gondoltathatnak, hanem valósággal léteznek is. Például ha a codex szerint ezt mondom: *valahová menendesz, megyek*, az első igeidö (menendesz) világosan

jövő s ezzel összeköttetésben reám mint beszélőre nézve, a másik is (megyek), mert nem mint beszélő jelenében megyek, hanem csak midőn az első (menendesz) történik; de a másikat még sem fejezi ki a codex a jövő idő alakjával, hanem csak jelenével; és csakugyan az utóbbi cselekvés épen azon időben történik, melyben az első, tehát amaz erre viszonyúlva *jelen*. Röviden, az egész annyi mint *jelen a jövőben*. S ha az utóbbi igét is jövő alakjával fejezem ki: valahová menendesz, *menni fogok*, ennek minden bizonynyal más értelme lesz. Mert „megyek" mint jelen a jövőben azt teszi: épen akkor megyek, mikor te mégy jövőben (menendesz); de „menni fogok" azt, hogy nem akkor, hanem azután megyek. Ez tehát röviden szólva: *jövő a jövőben*.

Lássunk egy más példát. Midőn Cornelius Nepos azt írja: *Accidit* ut Athenienses Chersonesum colonos *vellent* mittere; itt „accidit" az iróra (vagy beszélőre) viszonyúló múlt, de a „vellent" oly viszonyban áll az „accidit" szóhoz, hogy ez „accidit"-ban (történtben) történőt fejez ki, tehát ez nem közvetlenül a beszélőre, hanem egy másik időre, itt a múltra (accidit) viszonyúló időt, még pedig ezen viszonyban a *történtben történőt*, más szóval *múltban jelent* fejez ki. Ezt Czuczorunk így adta vissza: „*Történt* hogy az athenéiek Chersonesusba gyarmatokat *akarának* szállítani", tehát a *múltban jelen* itt úgynevezett félmulttal (akarának) fordíttatik, véleményemmel, melyet alább fogok igazolni, tökéletesen eltalálva, bár a fordító (mintegy húsz év előtt) azt nem mindenütt használta teljes következetességgel.

Szinte Cornelius Neposnak ezen elbeszélésében: „Huic Miltiadi qui Athenas totamque Graeciam *liberarat* (megmentette volt), talis honor *tributus est*" (oly tisztelet adatott), egy előbbi múlt (liberarat) foglaltatik. Ez tehát nyilván *múlt a multban*.

Ezeket így értvén, előleg (a priori) is összeállíthatjuk mind azon időket, melyeknek okvetlenül mind azon időrészeket vagy tartamokat magukban kell foglalniok, melyeket az emberi elme gondolni képes, és melyeknek az egyes nyelvek többé kevésbbé is meg fognak felelni a szerint, a mint azoknak kifejezésére több vagy kevesebb alakokkal bírnak.

1. *Általános* idők, melyek csak a beszélőre (az irót is

mindig ide értve) viszonyúlnak s ennél fogva *beszélő* vagy *elbeszélési*, vagy a mennyiben majdan valamely más idő vonatkozik reájok, főidőknek is nevezhetők:

Általános vagy beszélő { jelen, múlt, jövő.

2. Egy más időre t. i. közelebbről nem magára a beszélőre, hanem már az elbeszélési idők valamelyikére *viszonyuló* idők, miért ezeket *viszonyos*, némelyek szerint *leiró* vagy *festő* időknek (minthogy az elbeszélésben némely időkörülményeket különösebben leírnak, lefestenek) nevezhetők:

Jelen { a jelenben, a múltban, a jövőben;

Múlt { a jelenben, a múltban, a jövőben;

Jövő { a jelenben, a múltban, a jövőben.

Ezek ismét valamennyin úgy gondoltathatnak, hogy hosszabb vagy rövidebb tartamot is fejezzenek ki. Ki nem ösmeri e tekintetben a gyönyörű „várván vártam“ „nőttön nő“ magyar igealakokat?

Ezen összeállítás egy jeles nyelvbölcselőnek, az „Ősnyelvtan“ szerzőjének útmutatása szerint alakúla, mindazáltal némi eltéréssel; ő t. i. az általános időket a viszonyos idők elseivel (jelen a jelenben, múlt a jelenben, jövő a jelenben) azonosaknak tekinti; továbbá ugyanazoknak a beszélőre viszonyát világosan nem fejezi ki, hanem az elbeszélésieknek neveztem formákat inkább *leirási*, s a viszonyos formák közöl csak a múltra vonatkozókat *elbeszélési* vagy történeti, a jövőre vonatkozókat pedig *jövendőlési* formáknak nevezi; azonban mind ezek által a fogalmak tisztasága szenved, holott az én fogalmaim s elnevezéseim, reménylem, a legtisztább világosságot nyújtandják az által, hogy a beszélőre vonatkozó időket pontosan megkülönböztetem azon időktől, melyek már közvetlenül nem a beszélőre, hanem

amazokra viszonyúlnak, és bármely időtartamot kifejezhetnek. E világosság alább még jobban fog szembe ötleni.

Itt még csak néhány régi példákat hozok elő a beszélő vagy elbeszélési (vagy is egyedül a beszélőre vonatkozó, a beszélőt illető) időkre.

„Hogy mind ez világban mennyi ember *volt*, és mostan *vagyon*, és mennyi *leszön*. . . . .“ (a Toldy Ferenc által kiadott Passio 66. lapján). Íme mind a három egyszerű, vagy beszélő, vagy főidő egy csoportban, Toldynk véleménye szerint XIV. század második feléből, vagy XV. század elejéből való dolgozatban.

„Én *vagyok* (beszélő jelen) az élő kenyér, ki mennyből *leszállottam* (beszélő múlt); ha ki *ejendik* (beszélő jövő) e kenyérből, él örökké.“ (Müncheni vagy Jászay-Codex 204. l.)

A három első itt is az egyszerű beszélő időket foglalja magában, melyek senkinek másnak mint csak a beszélőnek állás- vagy is időpontjából értetnek, csak a beszélő idejére vonatkoznak; a legutolsó: ‚*él*‘ *örökké* már viszonyos idő, minthogy közelebb a beszélő jövőre („ha ki ejendik“) viszonyúl, tehát *jelen a jövőben*, és pedig tartós jelen (‚él örökké‘) a mit én ‚élvén él‘ kitétellel fejeznék ki.

„Íme *jő* az idő, es immár *j ö t t*“ (ugyanott 230. lap.)

Amaz beszélő jelen, emez beszélő múlt.

„Ha én parancsolatomat *tartandjátok*, lakoztok én szeretetemben, miképen es en (én is) *tartottam* én atyámnak parancsolatit es *lakozom* ő szerelmében“ (ugyanott 227. l.)

‚Tartandjátok‘ *beszélő jövő*, ‚tartottam‘ *beszélő múlt*, és ‚lakozom‘ *beszélő jelen*.

A jövő után ‚lakoztok‘ már a jövőre viszonyúl, tehát *jelen a jövőben*, de önálló alakja a nyelvben nincs.

„Áldott úr, ki *teremtette* mennyet es földet, ki *eresztett* tégedet . . . . mert ma neved úgy *magasztatik fel*, hogy emberek szájából *nem megyen el* te dicséreted, kik úr tehetségéről *emlekezők leendnek* örökké.“ (Bécsi vagy Révai-Codex 37. l.)

‚Teremtette‘, ‚eresztett‘ *beszélő múltak*, ‚magasztatik fel‘ és ‚nem megyen el‘ *beszélő jelenek*, ‚emlekezők leendnek‘ *beszélő jövő*.

Az épen most megjelent Pesti Gáborban olvasom (75. lapon): „Kik *elmultanak* (beszélő mult) és *jevendők* (beszélő jövő), azokból *kell* (beszélő jelen) itélni.“

Ezeket csak előlegesen hoztam fel, hogy addig is, míg bővebben megvitatandóm, a példák bemutatásában segédül szolgáljanak. Főképen ügyeljünk pedig *a beszélő múltra*, mert ez vétetett egyik az újabb időben kérdés alá, mely pedig a közönségesen eddig is egyszerű múltnak jelölt idővel fejeztetik ki mindenütt az idéztem példákban, melyekben t. i. az mintegy ellenébe tétetik vagy a jelen vagy a jövő mint szinte beszélő időnek, vagy mindkettőnek, u. m.

‚mennyi ember *volt*‘
‚ki mennyből *leszállottam*‘
‚es immár jött (az idő)‘
‚miképen es en *tartottam*‘
‚ki *teremtette* mennyet es földet‘
‚ki *eresztett* tegedet‘.
‚kik *elmúltanak*‘

A másik kérdéses idő *az úgynevezett félmúlt*, melyről már föntebb Cornelius Nepos magyarításánál érintém, hogy *viszonyos*, különösen *jelenben múlt* értelemmel bír (akarának).

Lássuk még előlegesen ennek is némely példáit a Nyelvemlékekből:

„Lött kedig midőn *megszünt volna* üvölteni úrhoz, *felkele* a helyből“ (Révai-Cod. 27. l.)

„Lött“ és ‚megszünt volna‘ beszélő vagy *főmúltak*, „felkele“ viszonyúló jelen a főmúlthoz, mely a főmúltban történik; épen azok, mik Corneliusban *accidit* és *vellent*, tehát az utóbbi: jelen a múltban.

„Martha azért hogy *hallotta* hogy Jézus eljött, eleibe *futa* őneki“ (Jászay-Cod. 211. l.)

„Hallotta“, „eljött“ főmúltak, melyekben történik egy másik cselekvés: ‚eleibe futa‘. Ez tehát ismét *jelen a múltban*.

„Es *láták*, melyeket *tött*“ (ugyanott 219. l.)

„tött“ főmúlt, melyben egy másik körülmény fordul elő: ‚láták.‘ Ez ismét *múltban jelen*.

Immár némileg felvilágosítván a mondottakat, bővebb fejtegetésbe ereszkedhetünk. S itt nem fogunk hibázni, ha vizsgálatunkat egyik classicai nyelven, a latinon kezdjük.

„Nem berögzött hit, — írja a művelt tollú Toldy, Cornelius Nepos életében — nem régi vélemény, megszokott nézet mondatja velünk, hanem a külön korok független méltánylása: hogy a classica literatura müvészi felsőbbsége alól kiaggani nem fogunk soha.“ És alább: „E mezőn pedig csak hamar Cornelius fogad..... egyszerű gyönyörű formáival: Corneliust nekünk bírni kell mindenek előtt.“

Különös figyelmet kérek pedig az iránt, hogy a régi classicai és mai művelt nyelveket főképen azért hozom szemlélet alá, hogy lássuk, miképen felelnek meg azok az idő föntebbi előleges felosztásának. Nincs tehát itten szó semmi nyelvtani, hanem legfölebb nyelvbölcseleti rokonságról, épen úgy, mint midőn a „Magy. Nyelvészet“-ben latin s görög időalakok hozattak elő.

III.

Ha társaim s a magyar tudományos világ rosz néven nem veendik, az előadandó helyeket pontosb és szigorúbb fejtegetés végett, minthogy itt a helyes értelemadáson kivül főképen a forma vétetik tekintetbe s a lehető legnagyobb közelítés az eredetihez a fődolog, magam forditásával fogom egybe állitani.

„Non *dubito fore* plerosque, qui hoc genus scripturae leve... *judicent*, quum relatum *legent*.“...	Nem *kétlem*, hogy igen sokan *lesznek*, kik az efféle irást csekélynek tartják, midőn olvasandják annak előadatását.....

‚Non dubito‘ (nem kétlem), beszélő jelen;

‚fore‘ (hogy lesznek), beszélő jövő;

‚qui judicent‘ (kik tartják), a következő jövőre („midőn olvasandják“) viszonyúló jelen, tehát: jelen a jövőben;

‚cum legent‘ (midőn olvasandják), a föntebbi jövőre ‚lesznek‘ vonatkozva, jövő a jövőben.

A magyarban a kétféle jelen azon egy alakban (a mutató módnak ugyanazon jelenével) van áttéve, mi a latinban akként áll, hogy a viszonyos jelen úgy nevezett kapcsoló módba tétetik (judicent). S ez is a tökélyhez tartozik, mert az előadottak szerint azon jelenek eszmeileg egymástól különbözők; különben is a latin mondatban, mint láttuk, egyetlenegy idő sem hasonló, valamint a gondolatmenetben úgy a külső alakban sem, a másikhoz. A kétféle jövő a latinban az

által fejeztetik ki, hogy egyik infinitivusban áll (fore plerosque). A magyar nyelv e tekintetben tökéletesb, minthogy kétféle jövője levén: föltételes és föltétlen, ezekből könnyen választhat (lesznek — olvasandják), mert ‚lesznek' mint tudjuk, szinte jövő eszméjét fejezi ki, de kifejezhetjük ezt más módon is, például: fognak találkozni. Azonban a kétféle jelent is kifejezhetnők részesülő segítségével, mely a magyarban igen otthonos még a nép nyelvében is, p. o. *a mondó vagyok, mindig a mondó voltam.* Tehát a föntebbi mondatot nem csak az eredeti értelmének tökéletesen megfelelő módon, hanem a külső alakszerüség legrészletesb kivánalmainak is eleget téve, ily formán adhatnók vissza saját nyelvünkön:

Nem *kétlem,* hogy igen sokan lesznek (vagy fognak találkozni) az efféle irást csekélynek *tartók* (vagy talán: *tartvájok*), midőn olvasandják annak előadatását. . .

Azonban ezen szerkezet legalább mostani megszokottságunkhoz mérve, keresettnek és nehézkesnek látszhatnék, azért az első fordítás mellett, mely szinte eléggé hü, maradhatunk; itt még csak azt jegyezvén meg, hogy ‚tartják' helyett talán némelyek nézete szerint jövő alakot (fogják tartani) kellene használnunk; de ezt azért nem tehetjük, mivel ez a jövőben ismét új jövőt fejezne ki s azt jelentené, hogy nem ‚akkor' tartják csekélynek, mikor olvasandják; hanem ‚azután', a mi sem az eredetivel, sem a dolog természetével megegyező nem volna.

Ezekre nézve csak azért ereszkedtem ki bővebben, hogy láthassuk, mily részletes finomságok kivántatnak a müvészeti tökélyhez (nem értve magamat, hanem Corneliust), és hogy meggyőződhessünk, mily könnyüséggel, mily tökéletesen foghatunk fel minden, legfinomabb különböztetést is, ha az időknek föntebb látható osztályzatát elsajátítottuk.

A következőkben rövidebb leszek.

Ezen kifejezést: „Accidit ut Athenienses Chersonesum colonos vellent mittere" már föntebb taglaltam.

„*Tum* Thraces eas regiones *tenebant,* cum quibus armis erat *dimicandum.*"	*Akkoron* e vidékeket Thraxok *birják vala*, kikkel harcban *kellendett megküzdeni.*

Itten ‚tum' (akkoron) pótolja a beszélő vagy főmúltat, mintegy ismételve azon időszakaszt, mely a megelőző mondatban foglaltatik.

‚tenebant' (bírják vala) ismét jelen a múltban (akkoron), még pedig tartós, minthogy itt húzamosb birtoklás értetik. Innen a magyar ‚bírják vala'; a másik ‚birák' helyett, melyet a föntebbiekben szinte ‚múltban jelen' értékkel ruházék föl. Ezen tartós jelen a múltban, melylyel alább bővebb alkalmunk lesz megismerkedni, nincs meg a latinban.

‚Armis erat dimicandum' (harcban kellendett megküzdeni) jövőben múlt, t. i. jövő (dimicandum) a föntérintett gyarmatosítási *szándokra*, és múlt (erat) az *elbeszélőre nézve*; a magyarban mind két idő egy szóban (kellendett) foglaltatik.

Ezen múlt jövőért már sokan és sokszor megtámadtak. Utóbb tüzetesen fogok róla értekezni, itt csak annyit említvén meg, hogy másképen alig vagyunk képesek a latint híven tükrözni vissza. Ugyanis ha azt mondjuk: ‚harcban kellett megküzdeni', elenyésznék a jövő; ezzel pedig, ‚harcban kellend megküzdeni, elenyésznék a múlt; és sehogy sem felelne meg az eredetinek. Czuczor társunk így magyarítja: Kikkel *előbb* meg kellett küzdeni. Ez ugyan az értelmet visszaadja, de a formát nézetem szerint nem olyan híven, mint amaz.

„His consulentibus nominatim Pythia *praecepit*, ut Miltiadem sibi imperatorem sumerent: id si *fecissent*, incepta prospera *futura*."

E tanácskérőknek névszerint *megparancsolta* Pythia, hogy Miltiadest válaszszák vezérökül: ha ezt *teendik*, vállalatuk *sikerülni fog*.

‚praecepit' (megparancsolta) beszélő múlt,

‚fecissent' (teendik) beszélő, és pedig főjövő (a szerző foglaló múlttal fejezi ki), a mely t. i. a beszélőre, mely itt Pythia, közvetlenül viszonyúl.

‚prospera futura' (sikerülni fog) itt a jövőben, t. i. a megelőzőben, ismét jövő jelentetik ki, minthogy a vállalat sikerülte nem a választással együtt történik, hanem csak ennek következtében, tehát jövőben.

‚Ut Miltiadem sibi imperatorem sumerent' régies alakkal így is fordíthatnók: Miltiadest választaniok vezérökül,

„Chersoneso tali modo restituta, Lemnum *revertitur* et ex eo pacto *postulat*, ub sibi urbem tradant: illi enim *dixerant*, quum vento Borea domo profectus eo *pervenisset*, se se *dedituros*.“

Chersonesust ekképen rendbe hozván, Lemnusba *visszatér* és azon szerződésnél fogva *követeli*, hogy neki a várost adják által: mivel azt *mondották volt*, hogy, ha hazájából felszéllel *vitorlázand* oda, magokat *meg fogják adni*.

‚Revertitur‘ (visszatér) ‚postulat‘ (követeli) beszélő jelenek, múltak helyett, a mi történeti elbeszélésekben gyakran előjön.

‚dixerant‘ (mondották volt), az imént történtek előtti időben múlt, tehát múltban múlt.

‚cum pervenisset‘ (midőn vitorlázand), föltételes, különben beszélő jövő, — a beszélő itt Miltiades lévén — mely a latinban ismét foglalóval fejeztetik ki, mint föntebb (fecissent);

‚se se dedituros‘ (magokat meg fogják adni) jövő a jövőben, melyet a föntebbiekből már ösmerünk.

„Illi . . . celeriter Eretriam *ceperunt* omnesque eius gentis cives abreptos in Asiam, ad regem *miserunt*. Inde ad Atticam *accesserunt* ac suas copias in campum Marathona *deduxerunt*.“

Azok . . . . . hirtelenséggel Eretriát *elfoglalták* s azon nemzetség minden polgárait elrabolván, Ázsiába a királyhoz *küldöttek*. Onnan Attikába *mentek* s hadaikat Marathon mezejére *vezettek*.

A megjelölt idők mind beszélő múltak. Hasonlók:

„Copias ex urbe *eduxerunt* locoque idoneo castra *fecerunt*, deinde postero die . . . vi summa praelium *commiserunt*.“

A sereget a városból *kivezették* s alkalmas helyen tábort *ütöttek*, aztán más nap . . . . a legnagyobb erővel az ellenségre *rohantak*.

Mind egymásután következő események, általános vagy elbeszélési múlt idők, melyek semmi más időre nem, hanem csak a beszéllőre viszonyúlnak.

Csaknem mindjárt ezután következik:

„Datis, etsi non aequum locum *videbat* suis, tamen, fretus numero copiarum suaram, confligere *cupiebat*; eoque magis, quod, priusquam Lacedaemonii subsidio venirent, dimicare utile *arbitrabatur*.“

Datis, ámbár övéire nézve a helyet nem *találja, vala* alkalmasnak, de bízván hadainak sokaságában, *vágyék* megütközni; annyival inkább, minthogy jónak *gondolá* megvíni, mielőtt a lacedaemóniak segítségül jönnének.

A megjelölt helyek mind viszonyos idők, t. i. jelenek a múltban.

De hát hol van itt á főmúlt idő, kérdezi talán valaki, melyre ezek viszonyúlnának?

A kérdés itt helyén van; mert látjuk, hogy szerző kevéssel föntebb a görögökről az eseményeket általános múltakban adja elő, utána mindjárt Datisról úgynevezett félmúltakban beszél, melyeket a föntebbiek szerint viszonyos vagy is múltban jeleneknek nevezénk.

De ki nem veszi észre, hogy a Datist illető, bár utóbb mondott, körülmények épen *azon idő alatt fordúlnak elő*, melyben az athenéieket érdeklők *történtek*, úgy hogy szinte gondolatban kell kipótolnunk, mit az imént előadtam, mintha mondaná szerző: *Azon idő alatt, míg ezek az athenéiek részéről történtek*, Datis, ámbár övéire nézve a helyet nem találja vala alkalmasnak stb.

Íme tisztelt társak! ez az igazi művész. A helyett hogy hosszas szóval élne s ügygyel bajjal keresgélné az összekötő külső mondatokat, magába a szerkezetbe szövi a láthatatlan fonalszálat, mely a gondolatokat összefűzi, még pedig itten annyival inkább, mert az események ragadó folyama a festésben sem engedi sokfélével szakgatni el egymástól az egy időben történteket.

De hát helyesen értelmeztem-e a mondott helyeket?

Én azt hiszem, hogy tökéletesen, mert Cornelius mindjárt nyomban, amint az esemény már *tovább* fejlődik, még Datisról szóltában visszatér a beszélő múltra, ekképen:

„Itaque in aciem peditum centum, equitum decem millia *produxit* praeliumque *commisit*.“	Azért is gyalogokból száz, lovasokból tíz ezeret csatarendbe *állított* és *megütközött*.

Igen nagy subtilitásoknak fognak talán ezek némelyek előtt látszani. — Hja! a ki ezeket föl nem fogja vagy csekélyli, abból művésziró soha sem lesz.

„Egy új műforradalom küszöbén állunk“ — mondja valahol szinte Toldy; mely mondattal, hiszem, épen úgy célza a folyó beszédű irodalomra, mint a kötöttre.

Most lássuk, miként sajátítták el a latin nyelvben s a latin írókban uralkodó szellemet azon nyelvek, melyek an-

nak ivadékaiúl tekintetnek, különösen a francia és olasz; az elsőbbik annyival inkább, mivel, mint tudva van, kifejezéseinek, szókötésének különös szabatossága tekintetéből világunk legműveltebb s jelentékenyebb részében diplomatiai polcra emelkedett.

IV.

A francia nyelv különösen azért is igényli figyelmünket mindenek fölött, minthogy nemcsak azon időket sajátítá vala el mind, melyek a latin nyelvben megvoltak, hanem még jóval többeket is vagy őseredeti nyelvéből, vön által, vagy hasonszerűség (analogia) útján fejleszte ki.

Példáim idézése s felállításában a legtekintélyesb nyelvtanokat fogom használni.

Noël és Chapsal nyelvtanában (a birtokomban lévő 32-dik kiadás szerint) ezeket olvassuk:

„Az idő azon alak, melyet az ige annak megjelölésére veszen föl, hogy a tartam (vagy tartósság) melyik részének felel meg az ige által kifejezett mondomány."

„A tartamnak három része vagy szakasza van: a beszéd pillanata; azután a mi azt megelőzi; és a mi azt követi; innen a három idő: jelen, múlt és jövő."

„A múlt és jövő a pillanatoknak végtelen sokaságából állván, az előbbiség- és utóbbiságnak különböző fokozatait tüntetik fel. A jelen csak egy időt enged meg, mivel azon pillanat, midőn beszélünk, feloszolhatatlan pont."

A mondottakra meg kell jegyeznem, hogy valamint más nyelvtanokban úgy itt sincsen meg azon szabatos megkülönböztetés, melyet én mindjárt eleinte kifejtek; különösen a közvetlen viszonyok a beszélőhöz és ismét a viszonyok magok az idők között nem érintetnek. Így a rövidebb-vagy hosszabb tartamot illetőleg is el nem hallgathatom, hogy a jelen szinte fejezhet ki tartós időt, például: *e héten*, *e hóban*, *ez évben*, *e században* stb., melyek bizonyos körülmények közt s jelesül a beszélőhöz viszonyban mind jeleneknek tekinthetők. Azonba a föntebbi értelmezésben is találunk annyi világosságot, mennyi szerzők céljára megkivántatott, söt, a mint utóbb a

példákban fogjuk látni, szerzők előtt a föntebbi különböztetések épen nem ismeretlenek.

Az egyes időket következőleg írják körül szerzők:

„A jelen úgy fejezi ki az állítmányt (l' affirmation), mint a beszéd pillanatában történőt: „*je marche*“ (megyek.)

„A nem teljes múlt (l'imparfait) úgy fejezi ki azt mint jelent, valamely múlt időszakra viszonyúlva: *je lisais quand vous entrâtes* (olvasék, mikor ön belépett).

Ime világosan jelen a múltban, és mint viszonyos idő.

„A határozott múlt (le passé défini) úgy jelöli azt mint teljesen lefolyt időben történtet: *je voyagai l'année dernière* (utaztam a múlt évben.)

A határozatlan múlt (le passé indéfini) úgy fejezi ki azt, mint nem teljesen lefolyt időben történtet: *j'ai écrit aujourd' hui.*“

Világosan: múlt a jelenben, mert *aujourd'hui* annyi mint: a mai napon (au-jour-de hui), melyben jelenleg *vagyunk* (le jour ou l'on *est* — mondja Mozin.)

A latin nyelvnek nincsen meg ezen formája. Hát a magyarnak?

Toldy Passiójában olvassuk: „Ha próféta voltál (nyilván ‚volnál‘ helyett), miért nem *látod volt* ezt meg?“ 105. l.

Ismét: „Első kötél az volt, az kivel a tulkot *megkötik volt* (nyilván e helyett: meg szokták kötni) az Salamonnak temploma előtt az áldozásra.“

Mind kettő jelenben múltnak látszik, de ma annyira kiavúlt és szokatlan e forma, hogy új életre hozatalához alig lehet reményünk.

De van egy másik formánk, mely korunkban meglehetősen divatos (például Szalay Lászlónál is gyakran előfordúl) és a régiségben sem példanélküli.

„És *lött* ott hosszjában való viadalban imádkozván mert (azaz: hogy*) az keserű halálnak megemlékezetiből az ő szentséges szíve *megszomorodék* . . . . . es ő igen fénességű

*) A régi Nyelvemlékekben számtalanszor fordúl elő ‚mert‘ *hogy* helyett.

szemei es ő ártatlanságu testének minden erei *megindulának,* úgy hogy mind az ő fogai és tetemei csontjával öszve oly igen erősen *megtöretének vala . . . .*" Passio 81. l.

Tehát ez úgy látszik, mintha épen a *jelenben* múlt volna, mert *megindulának* a föntebbiek szerint jelen a múltban, ‚megtöretének vala' pedig azon időben történik, melyben a ‚megindulának', mert ‚úgy hogy' szókkal köttetik össze a két mondat ekképen ‚minden erei megindulának úgy hogy (tehát szinte a föntebbi időben) mind az ő fogai . . . . megtöretének vala.'

Tehát a francia példát: *j'écrit* aujourd' hui, a magyarban talán így adhatnók: *ma irék vala*, mi a fülnek kellemetlenül nem hangzik ugyan; de kérdés lehet, megfelel-e teljesen a francia kifejezésnek? mire alább fog bővebb felelet adatni.

Most folytassuk a francia előadást.

„Az előbbi múlt (le passé antérieur) úgy fejezi ki azt (t. i. az állítmányt), mint egy másiknak *épen* előtte történtet a múlt időben: quand *j'eus lu, je partis*" (midőn vagy mihelyt *olvastam volt*, elútaztam).

Világosan múlt a múltban.

„A régibb múlt (le plus-que-parfait) úgy fejezi ki az állítmányt mint magamagában múltat, mindazáltal tekintettel egy más cselekvényre, mely szinte múlt: *j'avais fini, quand vous vîntes*" (elvégeztem volt, midőn ön jött).

Szinte múltban múlt, úgy hogy a magyarban a két forma föl is cseréltetik, de a szabatosság és a *vala* és *volt* segédformákban rejlő értemény követeli, hogy mí is megkülönböztessük.

„A jövő azt (az állítmányt) úgy fejezi ki mint történni kellőt azon időben, mely még nem létezik: *je sortirai demain*" (holnap kimegyek). A magyarban itt jelen alakkal élünk, minthogy a másik szó (holnap) a jövőt már mégjelöli; de ha ezt vagy más hasonló szót elhagyva, csak általában akarjuk a jövőt kifejezni, akkor a magyarban is okvetetlen jövő alak áll: ki fogok menni, egészen más mint: kimegyek.

„Előbbi jövő (le futur antérieur), azt úgy fejezi ki mint megelőzőt egy következő időszakaszban: *j'aurai terminé demain*" (holnap elvégzendettem).

Tehát ez jövőben múlt, és már maga magában kifejezi mind a két időt. Mit hogy tökéletesen megérthessünk — imhol e példák.

‚Ha e munkát *elvégzendettem*, Istennek hálát *adok*‘, és, ‚ha e munkát *elvégzendem*, Istennek hálát *fogok adni*‘ : mind kettő ugyanazon eszmét fejezi ki. Amabban, mint a francia nyelvtan értelmezi, előbbi jövő vagy is a következő (jövő) időszakban egy megelőző (múlt is) együtt foglaltatván; a mondat második része, minthogy a magyarban jelennel (hálát adok) fejeztetik ki, azt teszi : *jelen a múlt jövőben*, a mi t. i. akkor történik, midőn a jövő elmúlt, vagyis : jelen jövő után, más szókkal : jövő a jövőben, épen az a mi az utóbbi példában fejeztetik : *ha elvégzendem*, hálát *fogok adni*.

Tehát : a jövő multban jelen, és : jövőben jövő, egyik tökéletesen ugyanaz, a mi a másik. És így ebben : ha e munkét *elvégzendettem*, Istennek *hálát fogok adni*, az utóbbi jövő alak fölösleges volna, mint ebben : *holnap el fogok utazni*, minthogy ‚holnap‘ a jövőt már szinte kifejezi.

Ellenben ez : ‚ha e munkát *elvégzendem*, Istennek *hálát adok*‘, a föntebbiektől különbözik, mert azt teszi : mikor elvégzendem, *akkor* (nem azután) adok hálát, tehát : jövőben jelen. Épen midőn ezt írám, jött kezembe a Pesti Naplónak folyó évi april 2. kelt száma, melyben Szalay László társunk cikkelyében a többi közt ez ötlik szemembe : „Úgy van; a Maximilián és János-Zsigmond között *kötött szerződéshez* képest Maximilián sógorának . . . . valamelyik leánya *fogott volna* János-Zsigmondnak hitvesül *jutni*.“

Itt ‚fogott volna jutni‘ világosan múlt jövő, még pedig múltban jövő, t. i. múlt a beszélőhöz és jövő a ‚kötött szerződéshez‘ viszonyítva s lehetetlen azt más módon ily szabatossággal kifejezni. Tegyük p. o. helyette ezt : jutott volna, az egész így lesz : ‚a kötött szerződéshez képest Maximilián sógorának valamelyik leánya jutott volna János-Zsigmondnak hitvesül‘ : íme hiányzik a jövő, tehát úgy látszik, mintha a szerződéskor kellett volna annak megtörténnie, mi nem egyezik meg az előadás többi részével és a valósággal. Vagy talán ezt teszszük helyébe : kellett volna? Itt meg azon kivül

hogy a jövő szinte hiányzik, sokkal érősebb a kifejezés mint talán a szerző szándékában vala.

Ezt itt előlegesen csak azért hoztam fel, hogy a múlt jövő nem oly nélkülözhetőnek látszik, mint velünk némelyek elhitetni szeretnék.

Folytassuk tovább a francia nyelvtant, megjegyezvén hogy itt még mindenütt csak a mutató módról (indicativusról) szólok.

A szókötési részben még következőket találjuk:

„1. A jelen, élénkebb elbeszélésben, múlt helyett is állhat," mint talán minden más nyelvben is, azért itt mellőzöm.

„2. A nem teljes múlt (imperfectum) nem alkalmazható oly jelenről, melynek a beszéd pillanatában valósággal helye van, tehát nem kell mondani: j'ai appris que vous *étiez* à Paris (megtudtam, hogy ön Párisban *volna*), ha ezen személy valósággal ott van [1]); sem ezt: je vous ai dit, que la sagesse *valait* mieux que l'éloquence (mondám vala nektek, hogy a bölcseség többet érne az ékesszólásnál), mert itt a dolog minden időben igaz lévén, annak ezen pillanatban is helye van, midőn beszélünk. Tehát így kell mondanunk: ‚hogy ön Párisban *van*' ‚hogy a bölcseség többet *ér*'.

Ezen szabálynak alább nagy hasznát veszszük.

„3. A határozatlan múlt használtathatik oly múltról is, mely már egészen lefolyt, tehát határozott múlt helyett: j'ai reçu une lettre l'année dernière, hier.

4) Ellenben a határozott multat csak teljesen lefolyt időről lehet mondani, mely legalább egy nappal elébb folyt le azon pillanat előtt, melyben beszélünk, tehát nem jó volna: je reçus une lettre cette année, minthogy még a beszélő benne van az időben, melyről szó van [2]).

5) A régibb múltat nem kell használni (általános) múlt helyett; nem jó volna: j'ai appris, que vous *aviez* voyagé (megtudtam hogy ön elutazott *volt* vagy *volna*), hanem: que vous *avez* voyagé" (hogy ön elutazott).

---

[1]) Alább látni fogjuk, hogy a francia mutató mód imperfectuma föltételes mondatban is használtatik.

[2]) Mindkét időnek a magyarban miként használhatásáról utóbb adom elő nézetemet.

V.

Ugyanezen időket bővebben és részletesebben tárgyalja Mozin (nálam tizenegyedik kiadásában.)

Mindenek előtt figyelmet érdemel azon megjegyzése (384. szám), hogy „a francia nyelv két sőt három időalakkal bír, hol a német nyelv csak egygyel, például a viszonyos (le relatif[1]) : *je parlais* (beszélék), a német imperfectum : ich sprach ; a határozott múlt (le défini) : *je parlai* (beszéltem), németűl ismét : ich sprach.

a határozatlan múlt (l'indéfini) : *j'ai parlé* (beszélék vala), németűl megint : ich sprach, ritkán : ich habe gesprochen.

előbbi múlt (l'antérieur) ; *j'avais parlé* (beszéltem vala), a német plusquamperfectum : ich hatte gesprochen.

határozott előbbi múlt (l'antérieur défini [2]) : j'eus parlé (beszéltem volt), németűl ismét : ich hatte gesprochen."

„Minthogy pedig nem közönyös dolog, folytatja Mozin, egyik vagy másik időt használni, és semmi sincs oly nehéz idegen ajkúra nézve, mint ezen idők különbségének helyes felfogása : tehát igyekeztünk ezt neki több gyakorlat által jól megérthetővé tenni. *A viszonyos megfelel a latin imperfectumnak és a határozott meg a határozatlan múlt, a latin perfectumnak.*"

Ezen megjegyzést több okból hoztam elő :

1-ör) megmutatandó, hogy némely nyelvbeli igeformák korlátolt számuak lévén, nyelvtanitóink s vizsgálóink, valamint iróink, nagy hiányt árulnak el, ha egynémely nyelv igeidőin túlhatolni nem bírnak ;

2) felvilágositandó, mely latin igeidők felelnek meg a franciákéinak ;

3) felderítendő, hogy a magyar nyelvben mind megvannak a francia időformák, sőt, mint alább látni fogjuk, több is.

Az egyes időket (a mutató módban) következőleg írja körül Mozin (359. és következő számokban) :

---

[1]) Mozin kitünőleg viszonyosnak nevezi, melyet más grammaticusok imperfectumnak mondanak.

[2]) Így nevezi Mozin a föntebbi nyelvtanban előforduló plusqueparfait-t.

„A *jelen* oly dolgot mutat, mely 1) *most* vagy 2) *rendszerint* történik, vagy 3. *) oly dolgot, mely *minden időben igaz.*

1. *J'écris* à monsieur votre frère.	Az ön fivérének *írok.*
2. *Je lis* ce livre avec un plaisir infini.	E könyvet fölötte nagy gyönyörrel *olvasom.*
Je passe l'hiver à la ville et l'été à la campagne.	A telet városban, a nyarat faluhelyen *töltöm.*
3. Un bon père *aime* ses enfans.	*Szereti* gyermekeit a jó apa.
Les jugemens de Dieu *sont* impénétrables.“	Isten itéletei kitanúlhatlanok (‚vannak‘ a magyarban elgyatik).

„Szinte jelent használnak a közel jövő vagy oly dolog kifejezésére, melynek rövid időn meg kell történnie:

Je pars dans une heure.	Egy óra múlva *elutazom.*
Je ne pars pas avant la fin du mois“	A hó vége előtt nem *utazom* el.

A magyarban ez minden oly mondatról áll, melyben egy másik szó már kifejezte a jövőt: *Száz év múlva* egyikünk sem él

„Jelent használunk a *határozott* vagy *határozatlan* múlt helyett akkor, ha a beszédnek nagyobb hevet és élénkséget akarunk kölcsönözni.“

Ezen használat oly gyakori más nyelvekben is, hogy a példa elmaradhát.

„A *viszonyos múlt* (le relatif, némelyeknél: l'imparfait) oly dolgot jelöl, mely 1) épen — vagy 2) *rendszerint akkor történék,* midőn egy más (fő) cselekvény vagy (fő) körülmény, melyről beszélünk, fordúlt elő (tehát tökéletesen annyi mint jelen a múltban); például:

1. *J'écrivais,* lorsque votre frére *arriva,* ou est *arrivé.*	*Írék,* midőn fivéred *megérkezett,* vagy megérkező volt.
2. Une dame *promettait* beaucoup, et *donnait* peu . . . . . Vous seriez la meilleure personne du monde — lui *dit* une de ses amies, — si votre bourse était toujours ouverte au lieu de votre bouche.“	Egy hölgy (rendszerint) sokat *igére* és keveset *ada* . . . . . „Te a világon legjobb ember volnál — *mondotta* neki egyik nőbarátja — ha szád helyett mindig erszényed állna nyitva.“

*) Az elválasztó számokat mindenütt én rakám hozzá, könnyebb felfoghatás végett.

„1-ső jegyzet. A viszonyos idő nem fejez ki teljes értelmet; mihelyest valaki azt kimondá vala, elménk legottan vagy *a*) azon cselekvényre gondol, mely azt megelőzi, vagy *b*) azt várja, hogy a szóló adja hozzá azon körülményt, melyre az viszonyúl; vagy *c*) gondolatban pótoljuk ezt ki.“

Tehát mindenütt valamely más cselekvényre vagy körülményre t. i. időbeli körülményre viszonyúl, mint valamely fődologra; a mi épen lényeges jelleme minden viszonyos időnek.

Kérem társaimat, Mozinnak minden egyes szavát többször is keresztülforgatni- s tökéletesen megérteniök, mert Mozinnak valamint általában, úgy különösen itt minden szava kimondhatatlan nagy nyomatékkal bír, s mert ez a legnevezetesebb igeidő és fejtegetés egész értekezésemben; végre mert a francia nyelv szabályai, melyeket Mozin mint egyik legkitűnőbb francia nyelvtanító után eddig felhoztam, tökéletesen illenek a magyar nyelvre.

Lássunk tehát Mozinból minél több példát:

„*J'écrivais* beaucoup mieux *dans ma jeunesse.*

J'*avais* bien du plaisir (quand?) lorsque j'*étais jeune*, lorsque j'*étais riche* lorsque j'étais *à la campagne.*

Henrik IV. *était* un bon prince, il *avait* de belles qualités, il *aimait* son peuple.

Louis XVI. *avait* les qualités les plus estimables, il *était* bon époux et bon pére, il *aimait* sur tout son peuple.“

Ifjuságomban (midőn ifju voltam) sokkal jobban *írék.*

Sok gyönyörüségem *vala* (mikor?) midőn *ifjú voltam* [1]), midőn *gazdág voltam*, midőn *faluhelyen laktam.*

IV. Henrik jó fejedelem *vala*, szép tulajdonokkal *bíra*, népét *szereté.*

XVI. Lajos igen becses tulajdonokkal *bíra*, jó férj és jó atya vala, népét mindenek fölött szereté.

„E két példában — mondja maga Mozin — oda gondoljuk az időt, melyben ezen fejedelmek uralkodának (vagy uralkodtak); az elme pótolja ki ezen körülményt.“

---

[1]) Mozin a főidőt is viszonyos idővel (j'étais) fejezi ki, mintha mondaná: ‚azon korban, melyben‘ ifjú valék, söt a jelölt körülményt valamint a francia ‚lorsque,‘ úgy a magyar ‚midőn‘ is világosan kifejezi. Itt tehát a főkörülmény a ‚lorsque‘ szóban nem az ‚était jeune‘-ben foglaltatik, úgy hogy az ‚était‘ is csak viszonyos, a ‚lorsque‘ körülményre viszonyúló idő; a magyarban mindazáltal könnyebb érthetőség végett a ‚voltam‘ szóra fektettem a fő súlyt.

Hier Calypso vous *élevait* au dessus de votre sage père. . . . crûtes - vous ce qu'elle *disait*? (quand? dans le discours qu'elle vous *fit* hier.)

Mentor *donnait* tranquillement ses ordres tandis que le pilote *était* troublé (quand? pendant le danger imminent, dont on parle.)

Tegnap Kalüpso téged bölcs atyád fölött *magasztala* . . . . gondolnád mit *mónda*? (mikor? azon beszélgetésben, melyet tegnap hozzád *intézett.)*

Mentor nyugalommal osztá parancsait, míg ellenben a kormányos *meg vala* zavarodva (mikor? a fenyegető veszély alatt, melyről a beszéd foly.)

Alább ismét hosszabb példát hoz fel szerző Telemachusból:

„Calypso *ne pouvait* se consoler du départ d'Ulysse. Dans sa douleur, elle *se trouvait* malheureuse d'être immortelle. Sa grotte *ne résonnait plus* de son chant. Les nymphes qui la *servaient*, n'*osaient* lui parler. Elle *se promenait* souvent seul sur les gazons fleuris dont un printems éternel *bordait* son île; mais ces beaux lieux loin de modérer sa douleur, ne *faisaint* que lui rappeler le triste souvenir d'Ulysse, qu'elle y avait vu tant de fois auprés d'elle; souvent elle *demeurait* immobile sur le rivage de la mer, qu'elle arrosait de ses larmes, et elle *était* sans cesse tournée du coté où le vaisseau d'Ulysse, fendant les ondes, avait disparu à ses yeux. Tout à coup elle *aperçut* les dé-

Kalüpso nem *tuda* megvigasztalódni Ulysses *elutazta* [1]) miatt. *Fájdalmában* [2]) boldogtalannak *érzé* magát azért, hogy halhatatlan. Barlangja *nem zenge* többé vissza énekétől. A nymphák, kik őt *szolgálják vala*, nem merének szólni hozzája. Gyakran *sétála* egyedül a virányokon, melyekkel az örök tavasz *övedzi vala* [3]) szigetét környül. De e szép tájak, a helyett hogy fájdalmát enyhítenék, őbenne csak az Ulysses bús emlékét *idézék* vissza, kit ő annyiszor látott volt maga mellett; gyakran *tartózkodék* mozdulatlanúl a tenger partján, melyet könnyeivel *öntöze*, szüntelen arra felé fordulván, hol Ulysses hajója hasítva a habokat, eltünt volt [4])

---

[1]) ‚elutazta' egyik főkörülmény.

[2]) ‚fájdalmában' másik főkörülmény, mely a történet folyamában előfordúlt, s ezekre viszonyúlnak ezen elbeszélésben valamennyi következő viszonyos idők, kivévén a tartósabbakat: *szolgálják vala*, *övedzi vala*.

[3]) ‚Övedzi vala' és föntebb ‚szolgálják vala' tartós ‚múltak', melyekre nézve a francia nyelv külön alakkal nem bír.

[4]) ‚eltünt volt', és föntebb ‚látott volt' előbbi múltaknak felelnek meg, minthogy a főmúlt, mint érintettem, az elbeszélés elején ‚elutazta miatt' és ‚fájdalmában' rejlik. Az utóbbi különösen annyi, mintha mondaná szerző: „a fájdalom ötannyira elfoglalta, hogy."

bris d'un vaisseau, qui *venait de faire* naufrage.... puis elle découvrit de loin deux hommes, dont l'un *paraissait* âgé; l'autre, quoique jeune, *ressemblait* à Ulysse. Il avait sa douceur et sa fierté....".

szemei elöl. Egyszerre *észrevette* romjait egy hajónak, mely *imént szenvede vala* hajótörést, azután fölfedezett távolról két férfit, kiknek egyike idősnek *látszék*, a másik, bár fiatal korban, Ulysseshez *hasonlíta*, ennek szelíd és bátor tulajdonságával bíra...

Íme tisztelt társak! egy egész elbeszélés multak helyett majdnem csupa viszonyos időkkel, melyek egész addig „Egyszerre észrevette" valamennyien egy fő körülményre viszonyúlnak, mely ezen rövid szócskával fejeztetik ki: „fájdalmában"; s ebben a múlt külsőleg még csak kifejezve sincs, hanem csak mintegy oda gondoltatik, s ezen körülmény egész elbeszélésen eleitöl végig befolyással levén, úgy tekintendő mintha minden egyes mondatnál ismételtetnék: „fájdalmában barlangja nem zenge többé vissza énekétöl", „fájdalmában a nymphák nem merének szólni hozzája", „fájdalmában gyakran sétála egyedül" stb.

Mily szabatosság rejlik párosúlva a takarékossággal az egész elbeszélésben! melyeket azon nyelvekben, hol mind a viszonyos mind az elbeszélő múlt ugyanazon idővel az úgynevezett imperfectummal fejeztetik ki, utánozni teljes lehetetlenség. Csak most érthetjük tökéletesen a magyar „Hiszekegy-istent", a régi halotti beszédet stb, mikröl alább.

Az elbeszélés utóbbi szakaszában megszakad a viszony: „Egyszerre észre vette romjait egy hajónak" stb, és már, ‚észre vette' többé nem viszonyos idő, hanem elbeszélő múlt.

Így ez is „fölfedezett távulról két férfit." Ez utóbbira vonatkozik ismét több viszonyos idő: ‚látszék' ‚hasonlíta' ‚bíra.'

„2-ik jegyzet. A viszonyos múlt a franciában gyakrán használtatik ott, hol a németben kapcsoló múlt jelene szokott állani, hol t. i. némi kétség forog fen az állításban;" (de a magyarban mindig mutató mód jelene felel meg neki.)

Vous m'avez toujours dit, qu'il *était* honnête homme.	Sie haben mir immer gesagt, er sey ein ehrlicher Mann.	Önnekem mindig azt mondotta, hogy ő becsületes ember.
Il a protesté, que cela *était* vrai.	Er hat versichert, dass es wahr sey.	Erősítette hogy ez igaz.

Je lui ai prouvé qu'il *était* obligé de payer.	Ich habe ihm bewiesen, dass er verbunden sey zu bezahlen.	Megmutattam neki, hogy ő köteles megfizetni.
Je croyais, j' avais cru, qu'il *était* mort.	Ich glaubte, hatte geglaubt, er sey todt.	Azt hivém, azt hittem, hogy ő meg van halva.

A magyarban, minthogy az állítást, hivést, bizonyítást stb. jelentő szók valóságot akarnak a mondatban kifejezni, e mondatokban szinte valósági azaz mutató móddal élünk, mint imént láttuk; s a kétesség részint az állítást, hivést jelentő szókban rejlik, részint a szerkezet többi részéből fogna kitűnni.

„A viszonyos múlt — folytatja Mozin — igen sokszor használtatik a ‚*si*' (ha) kötszócskával előtte nemleges jelen értelmében," (azaz föltétes mondatban, a mondat föltételező részében, midőn a magyarban óhajtó mód jelene vagy mutató mód jelene is állhat):

„Si *j'avais* del'argent, j' achéterais ce jardin.	Ha pénzem volna, megvenném ezt a kertet, vagy: ha pénzem van, megveszem (v. megvenném) ezt a kertet.
Si je *connaissais* vos intentions je les exécuterais."	Ha ön szándékait ösmerném, teljesítném azokat, vagy: ha ön szándékait ösmerem, teljesítem (v. teljesítném) azokat.

„Azaz — magyarázza Mozin — nem veszem meg ezen kertet, mert nincsen pénzem; nem teljesítem ön szándokait, mert nem ösmerem azokat."

„A *határozott múlt* (le défini, némelyek szerint: second imparfait) úgy adja elő a dolgokat, mint egy megjelölt és múlt időben történteket; tehát mindig két kelléke van: *a) bizonyos megjelölt idő, b) általában múlt idő.* Múlt időnek hívjuk, melyben nem vagyunk többé, és a mely legalább egy nappal előbb folyt le [1]), mint: *tegnap, múlt héten, lefolyt évben, utolsó században;* például:

J'eus bien du plaisir pendant mon séjour à S..; je *fr.*	S.... ben laktomban [2]) sok gyönyört élveztem; *társalog-*

[1]) Mert már a ‚ma' jelen idő.

[2]) Ezen és a következő példákban mindenütt jön ugyan elő némi körülmény ‚laktomban' ‚több évekig' ‚fiatal koromban' ‚ezen év

quentai plusieurs années les messieurs, dont vous parlez, je leur *écrivis* bien de fois dans ma jeunesse.

L'on *vit* dans les premiers jours de cette année, des événemens auxquels on ne se serait pas attendu."

tam több évekig azon urakkal, kikről ön beszél; fiatal koromban gyakran *írtam* nekik.

Oly eseményeket *láttunk* ezen év első napjaiban, melyeket nem vártunk volna.

„A határozott múlt úgy mutatja a történteket mint elteltelket, hogy akár az időközzel akár a körülményekkel *különösen foglalkodnék*. Használtatik mindenek fölött a történetirásban. Innét ezen neve : történeti múlt (parfait ou passé historique), melylyel azt több nyelvtanítók illetik ; p. o.

Nous *eûmes* assez long-tems un vent favorable pour aller en Sicile ; mais ensuite une noir tempête *s'éleva*, d'épais nuages *dérobérent* le ciel à nos yeux, et *nous fûmes* enveloppés dans une profonde nuit."

Jó darab ideig kedvező szelünk *volt* a Siciliába hajózásra; hanem később sötét förgeteg *keletkezett*, vastag felhők *zárták* el szemeink elött az eget, s mély éjszakába *burkoltattunk*.

„Vannak esetek, melyekben a viszonyos és határozott múlt különbség nélkül használható, mindazonáltal azon értelemhez képest, melyet kifejezni akarunk (azaz, a mint, föntebbi megjegyzésem szerint, az együtt előfordúló vagy gondolható körülményben különös sulyt helyezni kivánunk vagy nem); tehát különbség nélkül mondhatjuk :"

César *était* ou *fut* un grand général.

Henri IV. *était* ou *fut* un bon prince ; il *aimait* ou *aima* son peuple.

Louis XVI. *eut* les qualités les plus estimables, il *fut* toujours bon époux et bon père, il *aima* surtout son peuple.

Caesar nagy hadvezér *vala* vagy *volt*.

IV. Henrik jó fejedelem *vala* vagy *volt* ; népét *szereté* vagy *szerette*.

XVI. Lajos igen jeles tulajdonokkal *birt*, mindig jó férj és jó apa *volt*, *szerette* népét mindenek fölött.

---

első napjaiban', mely úgy tünik fel mint ugyanazon időben előfordúlt dolog ; azonban itt ezeken semmi különösb suly nem fekszik, hanem ezek csak az idő jelöltsége végett hozatnak fel, úgy hogy ha azon eset állana elő, melynél fogva azokra különösb sulyt kellene fektetni, akkor az ige kétségen kivül viszonyos múltban foglalná el helyét, miről majdan példák is fognak adatni.

„Ez utóbbi példák előjönnek a viszonyos múltnál is — jegyzi meg Mozin — s a viszonyos múltban azt jelentjük ki, mik valának ők viszonyítva az időhöz, melyben éltek vagy uralkodtak; a határozott múltban pedig azt, mik *voltak* ők, minden viszonyítás nélkül.“

Alább több gyakorlatokat is ad Mozin, melyekből világosb felfogás végett jónak látok itt némelyeket egymás mellé állítani.

Viszonyos múlt:	Határozott múlt:
Mélyen *alvám* midőn ön *felköltött* vagy *fölébresztett*.	Egész éjjel mélyen *aludtam*. és csak késő reggel *ébredtem* föl.
A tücsök *énekle*, míg a hangya *szorgalmaskodék*.	A tücsök *énekelt* nyárban, a hangya meg *szorgalmaskodott*.
A falura *utazám*, midőn ez esemény *történt*.	Vettem leveledet tegnap, hanem egy esemény *megakadályozott* a válaszolásban.
A legszebb idő *vala*, midőn *elutaztunk*.	A legszebb idő *járt* egész utazásunk alatt.
Tegnap *hallék* igen nevezetes újságokat.	*Hallottam* tegnap igen nevezetes újságokat.
Sokat *beszélének* a békéről, midőn Párist elhagytam.	Beszéltek sokat a békéről Párisban tartózkodásom alatt.

Még egy példa a határozott múltra Mozin után Telemachból, e helyütt csupán magyarúl:

„*Hoztak* kosarakban mindenféle gyümölcsöt, melyet a tavasz igér és az ősz nyújt a földön; ugyanakkor négy ifju nympha énekelni *kezdett*. Eleinte *énekelték* az istenek harcát az óriások ellen. A trójai háború is *énekeltetett*. Ulysses harcai és bölcsesége egekig *magasztaltatott*. Midőn atyja nevét *hallotta* Telemach, a könnyek, melyek szemeiből *aláfolyának*, szépségének új fényt *kölcsönöztek*. Kalüpso *észrevette* fájdalmát, *intett* a nympháknak; azonnal *énekelték* .... Orpheus leszálltát a poklokra, hogy onnan Eurydicét felhozza. Midőn az ebéd *elvégeztetett*, az istennő magához *vette* Telemachot, és *beszélt* vele“.....

„A határozatlan múlt (l'indéfini) jelöli az oly időben történt dolgokat, mely vagy a) *nincs meghatározva*, vagy b) még *egy nappal előbb nem telt el* (ez utóbbi múlt a jelenben.)“

a) *J'ai écrit* bien des fois à monsieur votre frère.	Gyakran *írék vala* fivéredenek. (Nem határozott idő.)
b) *J'ai écrit* ce matin, cette	E reggel, e héten, ez év-

semaine, cette année, à mademoiselle votre soeur.

Je lui *ai parlé*, il n'y a qu' *un moment.*

ben *írék vala* nővérednek. (Határozott, de még el nem telt idő.)

Alig több egy percnél, hogy vele *beszélék vala.*

„Határozott helyett is használhatni határozatlan múltat (a francia nyelvben), de megfordítva nem", mint már föntebb Noël és Chapsal nyelvtanában láttuk; de megyjegyzi Mozin, hogy „általában jobb a határzott és határozatlan múltat szabályszerűleg, sajátságuk szerint használni, kivált ha valamely igehatározó vagy kifejezés fordúl elő, mely teljesen múlt időt mutat, mint: *tegnap*, a *múlt* héten."

Kérdés lehet itten: mi felel meg a magyarban a két időnek, t. i. a határozott és határozatlan múltnak?

Mi eddig századokon keresztül leginkább latin iskolában nevelteténk vala. Úgy de tudjuk, hogy a latin nyelvben a francia nyelv azon múltja, mely határozatlan (indéfini) név alatt ismeretes, és külsőleg a segéd idő jelenéből és részesülő múltjából (j'ai écrit *) összetett idő, a latin nyelvben teljesen hiányzik; a német és angol nyelvekben pedig, mint föntebb láttuk, a francia nyelvnek mind viszonyos (relatif vagy imparfait), mind határozott múltja (défini vagy parfait) csak az egyetlen imperfectummal fejeztethetik ki.

Innen mi magyarok a latin mellett még a német nyelvet tanulmányozván leginkább, ezen összetételt: *írék vala, beszélék vala* teljesen elhanyagoltuk, úgy hogy az legrégibb irataink ban is csak fölötte gyéren találtató. Én föntebb mutaték be egy esetet a Passióból: *töredezének vala*; a Magyar Nyelvészet második évi folyama 446. lapján Hunfalvy Pál társunk szinte idéz egy régibb példát Mindszenti Gábor naplójából: „mü is nem kevéssé megháborodánk ez nagy csuda dolgon; *hallám is vala* hátam megett mondani: bizony vége nekünk". Ez épen olyképen használtatik mint a Passióban, t. i. viszonyítva a (múltban) jellennel.

Épen Pesti Gábornál olvasom Aesopus életében: „Li-

---

*) A francia határozatlan múlt, j'ai écrit, a magyarban betü szerint mintegy ilyformán adathatnék: *birok írottat*, vagy: *van* (nekem) *irottam* (habeo scriptum), közeledve a magyar nyelvhez: *vagyok ki írtam*, vagy *író voltam*, mint: *mondó voltam*, mikről később.

cenus király oly igen megszerette vala őtet, hogy képét aram-(arany)ból öntette vala meg és *felcsináltatá vala*" . . . . Itt inkább határozatlan múltat látszik kifejezni.

Imre Sándor pedig a Magyar Nyelvészet harmadik évi folyama 13. lapján példákat a népi beszédből is hoz elő: „Meg*kelle vala* biz azt néznem! *látám vala* a nagy sürüségben, de egy pillantás alatt eltünt"; s helyet is jelöl ki neki az idők közt, azt állítván fel, hogy „leginkább mellékmondatokban mellék-, és az elbeszélési múltra nézve múlttá lett cselekvés kifejezésére való — s így értelme a régmúltéval határos."

Véleményem szerint világosabban s rendszeremhez hűbben fejezvén ki magamat, hogy az viszonyos időkhöz is tartozik, kétségtelen, de melyikhez? Hogy a régmultéval általában határos volna, a régibb példák nem látszanak igazolni, sőt az Imre Sándor-idézte népies példák is szépen megfejthetők a francia szabály szerint: ‚(csak *az imént*) látám vala a nagy sürüségben, de egy pillantás alatt eltünt'; ‚meg kelle vala biz azt néznem' (határozatlan idő); de különben is rendes régmúltunk (plusquamperfectumunk) most is két alakkal bír: *láttam vala* és *láttam volt*; s eddig e kettőt sem tudtuk megkülönböztetni, hát még egy harmadikat is sorozzunk hozzájok?

A szabatosság törvénye, melyről későbben a többi fensőbb törvényekkel egyetemben (minthogy ezeket ismét össze kezdjük zavarni) tüzetesen szólok, parancsolólag követeli, hogy neki is kimutattassék önálló köre, még pedig, ha jelenlegi használata kétséges volna, inkább a régi példák alapján, mert itt igazi hiányt pótol, t. i. épen a francia határozatlan múltnak utóbbi*), sőt, ha tetszik, mindkét értelmében, mindazáltal következő megjegyzésekkel:

a) A szabatosság törvénye mellett ott áll még két fensőbb törvény: a *hangkellem* vagy *ékesség*, és a *takarékosság*, melyek szinte főuralkodók a nyelvben, pedig nem mondhatjuk, hogy a szóban forgó igealak: látám vala, kelle vala, hallám vala, megtöretének vala stb. akár a hangkellem, akár különösen a takarékosság elvével igen nagy öszhangzásban állana, azért csak csínján s óvatosan éljünk vele ilyképen:

*) Mint jelenben múlt, legfölebb a jelenhez igen közel múltban, mit föntebb ‚imént' szóval fejeztem ki.

b) Az élő magyar nyelvben a teljesen elmúlt időre az egyszerű (beszélő) múlt is használtatik általában, akár legyen különösen megjelölve, meghatározva az időpont vagy időköz, akár nem; tehát (megfordítva a francia nyelv szabályával) határozatlan múlt helyett mindig élhetünk határozottal (általánossal), pl. gyakran *írtam* fivérednek; annyira, hogy némely esetekben a két alak váltakozva is fordulhatna elő; olvastam például valahol, ha jól emlékszem, Szalainál: „Péter nem *volt* oly rosz mint Pál *hiresztelé vala.*“ Mily szépen van itt a két alak használva: ‚Péter nem volt oly rosz‘ teljesen múlt, vétessék akár határozottnak, akár határozatlannak, mint Pál *hiresztelé vala* szinte múlt és viszonyban van a másikkal, de nem mondhatjuk, hogy az utóbbi az elsőbbnek előtte vagy alatta vagy utána értendő-e, és épen ezen határozatlanság igazolja az utóbbi alkalmazásának helyességét; mert ha előtte történik, akkor előbbi vagy régmúlt (plusquamperfectum), ha alatta: viszonyos múlt (úgynevezett imperfectum), ha utána: akkor megint az elsőbb válik régmulttá. Itt tehát valósággal határozatlan múlt rejlik, de mégis csak általános, azaz szinte csak a beszélőre vonatkozó.

c) A másik esetben (még el nem telt idő) viszonyos múlttal is fölcserélhetjük, például a föntebbi idézetek ‚ma, e héten, ez évben irék vala‘, ‚imént látám vala, alig több egy percnél hogy vele beszélék vala‘, a legnagyobb részletességgel taglalva valósággal viszonyos múltak; ez évben, imént stb. mind azt teszi: ez évben, az imént történt stb, tehát egészen kiírva így állna a mondat: ma, e héten, ez évben történt hogy írék, imént *történt* hogy látám, és kihagyással, *ma, e héten írék, imént látám*; a viszonyos múltnál előadott szabályok alapján tökéletesen jók és helyesek.

Ha az eddig mondottakban különösen e három időre: 1) a viszonyosra (múltban jelenre), 2) az általános vagy beszélő múltra, és 3) a határozatlan, illetőleg jelenben múltra nézve a magyar nyelvet tekintve az igazat eltaláltam, a miről meg vagyok győződve s mitalább még bővebben fogok bebizonyítani; és a mondottakat teljesen megértetni szerencsés valék: akkor elvalahára tisztába jöttünk a magyar igealakok-

kal, mert a mik ezután következnek, könnyebben felfoghatók, és talán a föltétetes jövő múltját kivéve, közöttünk kérdés alá nem igen vétettek volt.

VI.

A francia föltételes időket (conditionnel présent et passé) itt mellőzvén, minthogy a magyar óhajtó móddal meglehetősen összeütnek s ebben fognak általam tárgyaltatni; lássuk most még az előbbi multakat és a jövőket.

„Az *előbbi múlt* oly dolgot fejez ki, mely egy más kérdéses fő dolog előtt *történt vala.* Nevezhetjük, ha tetszik, *előbbi viszonyos múltnak* (relatif antérieur), minthogy a föntebbi viszonyos azt jelöli, hogy valamely dolog épen vagy rendszerint akkor történék, midőn azon (fő) körülmény, melyről beszélünk, előfordúlt; az előbbi múltban is a dolog már nem ugyan egészen azon körülmény alatt, melyről (fölegesen) szó van, hanem még is *épen* vagy *kevéssel előtte* történt vala.

J'avais déja *écrit* [1]) une lettre, *lorsque* votre ami *est arrivé* ou *arriva.*	Már *írtam vala* levelet, midőn barátod megérkezett.
Lorsque je *reçus* votre lettre, *j'avais* déja *envoyé* la mienne.	*Mikor* leveledet *kaptam*, a magamét már *elküldtem vala.*
J'avais souvent *diné avant une heure*, lorsque *j'étais* à la campagne.	Sokszor *ebédeltem vala* egy *óra előtt*, midőn faluhelyén *valék.*
J'avais déja *quitté* la ville, *lorsque vous arrivâtes*, et *j'avais vendu* mon jardin depuis longtems, *lorsque j'ai appris*, que vous vouliez l'acheter. Si *je l'avait su* plutôt, vous *auriez eu* la préférence."	Már *elhagytam vala* a várost, midőn te *megérkeztél*, és már régen *eladtam vala* a kertemet, *mikor megtudtam*, hogy te azt meg akarád venni. Ha elébb tudám vala [2]), neked elsőséged *lett volna.*

„Az előbbi viszonyos — Mozin szavai — mint a példákból látható, a történt dolgot épen úgy jelöli a még *tartó* mint a *teljesen múlt* időben; s mindig két dolgot foglal magában: 1) *valamely múltat*, mely a fötárgy s az időfolyamban

---

[1]) Betü szerint: birék irottat, v. *vala* (nekem) *írottam* (habebam scriptum), valék ki írtam.

[2]) Ezen föltét elező múlt a magyarban, az óhajtó módnál fog közelebb értelmeztetni.

megelőző (j'avais), 2) egy *más múltat*, mely arra viszonylik" (écrit).

„A *határozott előbbi múlt* (l'antérieur défini) szintén úgy jelöl valamely dolgot, mint egy másik előtt történtet, hanem *teljesen eltelt időben*, s ebben különbözik ama másiktól; pl.

J'eus dîné hier *avant* vous; mais *vous eûtes* soupé *avant* moi.	Tegnap *előbb ebédeltem volt* mint ön, de ön *előbb vacsorált volt* mint én.
Dès que j'eus déjeûné, je partis pour la campagne; et *aussitôt que j'eus reçu* de vos nouvelles, je *revins* à la ville.	*Mihelyt reggeliztem volt*, falura *mentem*; és a mint önről hírt *vettem volt*, a városba *visszajöttem*.
Je n'eus pas plutôt fini ma lettre, que *je* la *portai* à la poste; et *dès que je l'eus porté*, j'en *écrivis* une seconde."	*Alig fejeztem volt be* levelemet, mindjárt a postára *vittem*; és mihelyt *elvittem volt* másikat írtam.

„*Jegyzet.* Ezen idő ritkán használtatik a segéd igéknél [1]) és kérdő mondatban talán soha sem. Gyakorta ékesen pótoltatik a határtalan mód (infinitivus) múltjával [2]), vagy valamely más fordulat által. A határozott előbbi multat csak

---

[1]) A magyarban is ‚volt volt' épen nem hangzanék kellemesen.

[2]) Mozin itt egy más szakaszra (számra) hivatkozik, mely figyelmünket érdemli:

„A határtalan mód múltja sokszor használtatik viszonyos vagy határozott előbbi múltak helyett, melyek az őket kísérő kötszók, és szócskák miatt a beszéd szabad folyamát feltartóztatják, pl.

J'ai rendu ce matin une visite à Monsieur votre père, et après *m'être promené* (*après avoir été me promener*) une heure avec lui, je suis reparti pour la ville.	E reggel látogatást tevék ön ura atyjánál, és vele egy órai *sétáltom után* (egy óráig tartott sétálásom után) a városba visszajövék (‚tevék' ‚jövék' jelenben múlt helyett, úgy hogy az utóbbi így is állhatna: jövék vala, a ‚vala' mindkettőre vonatkozván.
L'infortunée Panthée, *après avoir consideré* quelque tems le triste objet de sa douleur, se réunit à lui par une mort violente."	A szerencsétlen Panthéa, fájdalma bús tárgyát darab ideig *forgatván vala* elméjében, erőszakos halál által egyesítette magát vele.

‚Sétáltom után' ‚forgatván vala' megfelelni látszanak a francia szövegnek. Miről alább.

nem mindig megelőzik ezen kötszók: midön, miután, mihelyt, a mint, alig, alighogy, és hasonlók."

Van még egy *határozatlan előbbi múlt* is, mely meg nem jelölt vagy még egészen el nem telt előbbi múltat fejez ki:

Si *j'avais eu fini* ma lettre *avant midi*, je me serais rendu à..	Ha a levelet *délelőtt* elvégeztem volt vala (vagy talán: elvégzém volt), akkor (Páris)ba mentem volna.

A példa, mint látjuk, jelent kevéssel azelőtt (imént) föltételezve történtet, mint a másik dolog történt vagyis történt volna. Igen gyéren fordúl elő a franciában is. Noël és Chapsal nyelvtana a szövegben nem is tesz róla említést, hanem csak alul a jegyzékben érinti (31. 36. ll.), hogy „igen ritkán élnek vele."

„A *jövő* oly dolgot jelent — folytatjuk Mozinnal — mely történendő leszen, akár meghatározott az idő, akár nem."

A magyar nyelv az ebben uralkodó igen nagy szabatosság és egyszersmind takarékosságnál fogva, ha az idő (t. i. jövő) meg van már egy más szóval határozva, fölöslegesnek tekinti az igének is jövő időben használatát, úgy hogy használat esetében annak sokszor egészen más értelme lenne.

„J'irai bientôt à la campagne.	Majdan falura *megyek*.
Je *partirai* dans peu pour Lyon.	Nem sokára Lyonba *utazom*.
Je ne sais pas encore, quand *je partirai*."	Még nem tudom, mikor *fogok elutazni*.

A két első példában csak jelen, tehát jövőben (majdan, nem sokára) jelen (megyek, utazom) áll.

Ha így mondanók: „Majdan falura fogok menni", ‚Nem sokára Lyonba fogok utazni', ez jövőben jövő volna, s nem csak fölöslegesnek tekintethetnék, hanem inkább azt tenné: nem akkor hanem azután, ha a ‚majdan' vagy a ‚nemsokára' eltelt.

Még világosabban kitünik ezen körülmény, ha a jövőt megjelelő kifejezés még határozottabb, például még a franciában is:

„Midön a jövő *föltételes*, azaz valamely *föltételtől függő*:

azon ige, mely a ‚ha' (si)-föltételező szócskát megelőzi, jelenbe teendő :"

S'il fait beau temps demain, je partirai pour Vienne.	Ha holnap szép az idő, Bécsbe fogok utazni.
Vous me ferez plaisir, si vous *venez* avant midi.	Nagy örömet fogsz nekem tenni, ha délelőtt *jösz*.

A magyarban már a ‚holnap' és ‚délelőtt' szók is fölöslegessé teszik a jövő alakot.

Azonban a magyarban nem csak a ‚ha', hanem más szók is tehetik a mondatot föltételessé, és erre a magyar nyelv egészen külön alakkal is bír, pl. valahová *menendesz* *), megyek; valahol *lakozandol*, lakozom én is (Révai-Codex), a legszebben, legvilágosabban kifejezett : *jövőben jelen*, t. i. valahová *menendesz* (jövő), ugyanakkor, abban az időben én is *megyek* (jelen); ugy hogy, ha valaki az utóbbi időt is jövő alakban akarná kifejezni, ez mást jelentene, pl. ‚valahová *menendesz*, (én is) *fogok menni*' világosan azt tenné : nem abban az időben, hanem még csak azután akarok menni, tehát itt jövőben jövő fejeztetnék ki. Hasonló : ha a közönség részvétet *mutatand*, többet is írok : jövőben jelen, vagy is az utóbbi akkor, abban az időben történik, midőn amaz leszen történendő. De ha az utóbbit is jövő alakban mondom : ‚többet is *fogok írni*', ez világosan jövőben jövő, mert ezt nem akkor, hanem azután teszem, ha már a közönség részvéte előbb megtörtént, a honnan az utóbbi mondat így is fejezhető ki : Ha a közönség részvétet *mutatandott*, többet is *írok*; már itt nem : *fogok írni*, mert ez fölösleges volna, mert a föntebbi múlt jövőben már a megelőzött részvét ki van fejezve, s a további cselekvést lehetetlen másképen értenünk mint jövőben már megtörtént részvét *után*. — A mint ezeket már föntebb is megérintém.

Hanem mielőtt tovább mennék, itt van helye ezen múlt jövő magyar alakjára is, mely sokaknak teljességgel nem akar fejökbe menni, még egy kissé bővebben kiterjeszkednem.

Egyik igen jeles német nyelvtudós, Becker Károly Ferdinánd tudor, következő munkájában : Ausführliche deut-

---

*) Hogy ez nem ‚futurum exactum', alább bebizonyítom.

sche Grammatik als Commentar der Schulgrammatik (nálam 1837-iki kiadás), munkája 221. §-ában így szól:

‚Mint a plusquamperfectum valamely múlt cselekvőség bevégeztét egy másik múltra viszonyúlva, épen úgy jelöli a futurum exactum (múlt jövő) a jövő cselekvőség bevégeztét, egy másik hasonlóképen jövő cselekvőségre viszonyúlva' p. o.

Die Sonne wird, wenn du ankommen wirst, schon untergegangen seyn.	A nap már le fogott szállani; mikor te megérkezendel.

„Ezen igealak — folytatja Becker — már azért sem jöhet elő a régi német nyelvben, minthogy a ‚werden' segédige, melylyel az képeztetik, ottan még ismeretlen. Azért a régi németben közönségesen a jelent találjuk a latin futurum exactum helyett. Luther is a jelent vagy (egyszerű) jövőt használja, és Schotteliusnál (a XVII-dik században) említés sincs ezen igealakról a hajtogatásban. A nép nyelvében sem fordúl az elő, és már azért sem lehet a német nyelvben igen divatos; mivel a két segédigével való összetétel a német nyelv idoma (rhythmus*) ellen van. Ezen igealak a régi és a román eredetű nyelvekben egyszerűbb s nem oly idom nélküli (scripsero, j'aurai écrit), ezért szokottabb is; és úgy látszik, ezekből vitetett által a német nyelvbe. Csakis akkor élünk ezen alakkal, ha a *bevégzettség* viszonyát különösen ki kell emelnünk, például:

Ich werde, wenn die Sonne aufgeht, schon zwei Meilen *zurückgelegt haben*;	Mikor a nap fölkél (vagy fölkelend), már két mérföldet *fogtam haladai*;

és ezen, valamint más esetekben is, melyekben például a latin és francia nyelv múlt jövőt használ, a német nyelv közönségesen múlttal él; például:

Wenn die Sonne aufgeht, habe ich schon zwei Meilen *zurückgelegt*; wenn ich zu Mittag *gegessen habe* (quand j'aurai diné), werde ich dich besuchen.“	Mikor a nap fölkél, már két mérföldet haladtam; ha ebédeltem, meg foglak látogatni (vagy a föntebb mondottak szerint: ha ebédlendettem, meglátogatlak).

Szakasztott mintha az egy oldalú magyar nyelvészek valamelyike beszélne, azon különbséggel, hogy noha a jeles

*) Ne zavarjuk össze az idomot az alakkal.

német nyelvtudós is előhozza a kérdéses igealak szokatlanságát, és helyette közönségesen vagy rendszerint (insgemein) a múltnak használatát, még is a *bevégzettség különös kiemelése végett* az azzal élést is megengedi.

Ámde egy részről a magyar nyelv sokkal hajlékonyabb új alakok fölvételére, más részről már magában a magyar nyelvben meg is van az alap, melyre a hasonszerűség — analogia*) — segitségével a szabatossági törvény kivánalmánál fogva építhetünk.

A „Sajószentpéteriek Végezésében" 1403. évből (Régi Magyar Nyelvemlékek, II. kötet) olvashatjuk: „Hogyha pedig történnék, hogy valaki ez mi végezésünknek ellene vakmerőképen idegen bort *hozandana* be" . . . . . Íme ez egyszerű jövő: ‚hozand' újonnan ragoztatik, vagy is az óhajtó mód képzőjével megtoldva, ezen módba tétetik által! Különös figyelmet érdemel továbbá, a mit Torkos Sándor úr a göcseji nyelvjárásról értekeztében a „Magyar Nyelvészet" első évi folyamában (223. l.) ír (közönséges kiejtéssel adva): „azért *fogtam*-e jönni", „mire odamentünk, *el fogott* szaladni." Az utóbbi példában gyönyörűen tűnik fel mindjárt az első olvasásra vagy hallásra a múlt jövő, azaz múlt a jövőben. Torkos Sándor úr t. i. más alakban így értelmezi: „mire odamentünk, elszaladt." E mondat előrészét az abauji és zemplényi nyelvjárásból tökéletesen ismerem, hol is az múlt jövendőt fejez ki, mint ez: ha ettél (e helyett: ha eendettél), elmehetsz, és föntebb a német nyelv után idézett: ha ebédeltem (e helyett: ha ebédlendettem), meg foglak látogatni. A mondat előrésze tehát ekképen értetvén, az egész így lesz: *Mire* (vagy mikorra) *odamenendettünk, elfogott szaladni*; az első föltételes, a másik föltétlen, de mindkettő múlt jövő, és más szókkal magyarázva a jövőket, azt teszi: míg azon idő eltelik, a melyben majd oda megyünk, azalatt (a meg nem nevezett ló vagy állat) minket megelőzve alkalmasint elszalad, t. i. a beszélő és a megszólitott még nem mentek oda, hanem még csak akarnak

*) Némely magyar nyelvész, úgy látszik, nem is tudja, mi az az analogia, melyről pedig Révai azt mondá: facem praefert etymologiae.

oda menni, és még csak okoskodnak, hogy mi fog történni, ha oda mennek (menendenek, vagy menendettek), azaz azt hiszik, azt gyanítják, hogy *azalatt*, míg oda mennének, már el fog szaladni pl. a ló vagy egyéb állat. Torkos Sándor úr a mondatot úgy értelmezi, hogy a segédige valami gyorsaságot vagy készséget akar kifejezni, s mindig csak a múlt időnél használtatik. Első állítása föltétlenül igaz, mert az állat, vagy más valami, melyről azon gyanítás vagy hiedelem forgott fen, hogy előbb elszalad, mint oda mennek, a jövő elteltéig gyorsaságban csakugyan megelőzi az odamenőket. Második állítása föltételesen igaz, ha t. i. ő is múlt jövőt értett alatta. Az első példának is: *azért fogtam-e jönni*? helyes értelme a múlt jövő jelentésében van, mert az semmi egyebet nem tesz, mint: ‚azért szándékoztam-e jönni és már jöttem, t. i. a mondat a szándékra (mintegy ‚fogni'-ra) nézve: jövő, a megtörtént jövetelre nézve: múlt.

Egyébiránt bármint értessenek a példák, annyi igaz, hogy itt a jövőt jelentő „fog"-ról van szó, mit a szerkesztő Hunfalvy Pál úr is is hinni látszik jegyzetében. Ekkor tehát még hasonszerűség elvére sem lenne a jövő időnek múlttá is alakításában szükségünk, mert már él nyelvünkben.

Azonban épen nem töröm rajta fejemet, ha valaki az iménti példákban a jövő minőséget tőlem elvitázandja is, de ott van az ötödfélszáz évnél idősb Szentpéteri Végezés, és ebben a ‚hozand*ana*' alak, bizonyságot tevő hogy már azon korban él vala, és bennünket meggyőző, hogy mindjárt kezdetben az akademia nyelvtudományi osztálya, s ebben egy Vörösmarty által, ki a nyelvben nemcsak tudós volt, hanem legtöbbek által felülmúlhatatlan, sőt utólérhetetlen nyelvművész, szabályúl felállított azon elv, miszerint a magyar nyelv egyszerű jövője újabb időragozást is elfogad ‚történetileg' is igaz; mihez járúl, hogy az élő vagy egykor élt példa a nyelvészt a hasonszerűség vagy hasontekintet (analogia, similis ratio) nyomán több más alakításokra is jogosítja. Így történt, hogy a múlt jövő az iróí nyelvben néhány nyelvész lármája ellenére is szerencsésen megörökkitteték és nem is lehet okát képzelni, hogy ha a mély és alapos tudományu német iróvilág nehezkesebb formák mellett is hajlandó volt azon alak

elfogadására, melyet még Luther sem ismert vagy használt, miért idegenkedünk mi, képzékenyebb nyelv birtokában oly gazdagabbulástól, mely a classicai és számtalan más nyelvekben a tökélyhez számíttatik!

A szabályt pedig erről a francia nyelvre vonatkozólag Mozin ekképen adja elő:

„A múlt jövő azt fejezi ki, hogy valamely dolog akár határozott akár határozatlan időben történendő volt (vagy úgy *gyaníttatik* *) *az*:"

Si les troupes se sont mises en marche hier, elles *auront eu* très beau tems.	Ha a csapatok tegnap elindúltak, szép idő *fogott lenni* reájok (nem jó volna: szép idő *volt*, mert ez tökéletes bizonyosságot fejezne ki).
Si l'on en juge après le bruit du canon, la bataille *aura été* bien sanglante aujourd' hui.	Az ágyudörgés után itélve, a mai ütközet igen véres *fogott lenni* (ismét csak gyanítólag.)
Je crois que j'*aurai lu* ce volume avant votre départ.	Úgy gondolom, ezen kötetet ön elutazta előtt *fogtam olvasni* (v. a közéletben: *mintha* ezen kötetet ön elutazta előtt *olvastam volna.)*

Igen ritkán összetett múlt jövő is használtatik:

Il *aura eu finit* avant moi, c'est pourquoi il est arrivé sitôt.	Még előttem *elvégzendette vala* (szokottan *alhalmasint* még előttem elvégezte vala), azért érkezett meg oly korán.
Dès qu'il *aura eu terminé* ces affaires, il sera parti pour H. . . ."	Mihelyt ezen ügyeket *elvégzendette vala*, H. . . . . ba *fogott útazni.*

Ezen utóbbi körülírva így lenne: Mihelyt ezen ügyeket *elvégezte vala*, a *mit egész hihetőséggel föltehetünk*, akkor *alkalmasint* H. . . . ba *útazott.*

A kinek ezen körülírás jobban tetszik, az ő dolga; hiszen elvégre a három főidővel is, itt-ott körülírásokkal toldva, ki lehet mindent fejezni, sőt a magyarban jövőre sem lesz szükségünk, mert a jelen mellé írjuk a ‚majdan' ‚ez évben', ‚a jövő hónapban', ‚a jövő században' stb. szókat, s tökéletesen megfelel a jövő fogalomnak!

---

*) A honnan nálunk a közéletben ‚gyanítólag' ‚hihetőleg' ‚valószinüen' ‚alkalmasint' és más hasonló értelmű szókkal iratik körül vagy az egyszerü múlt, vagy az egyszerü jövő, s így válnak ezek múltjövőkké.

Ezek szerint befejeztük a francia nyelv szabályai után a magyar mutató (valósági) módot, s úgy remélem, elég példával is támogattam. Hogy a francia nyelvi szabályok csekély kivétellel tökéletesen megegyeztethetők a magyar nyelv észjárásával, a mondottak után nem igen lesz szükség mutogatnom. Csak az a kérdés, ha vajjon azok alapíthatók-e magára a nyelv ősjellemére, s mind régi, mind mostani természetére? Ezen kérdés megoldását majd csak végül kisértem meg; itt még arra figyelmeztetvén társaimat, hogy a hallottakból látható, miszerint a francia igeidők szám és értelem szerint mind feltaláltatnak a magyar nyelvben (pedig a francia nyelv az igeidőkben legdúsabb nyelvek egyike) nem csak, hanem a magyar a múltban tartós idővel (‚szól vala'), továbbá a kétféle (föltételes és föltétlen) jövők egyikével bővebb.

Hát ha még a magyarban otthonos ezen szép formákat: „várván vártam, ha megmaradván megmaradandotok, folyton foly, nőttön nő, a mondó vagyok, eljövendő leszen, történendő volt, a mit mondandó vagyok" stb. figyelembe veszszük, melyek számos esetben az időnek többi alakjait is elfogadják (mint: várván várom, megmaradván megmaradok, nőttön nőtt, folyton folyt, a mondó voltam stb.), és az illető helyeken, csinjával mind alkalmazhatók: szabad legyen kétlenem, ha vajon létezik-e nyelv, mely az igeidők bőségében, szabatosságában a magyar nyelvet nem felülmúlná, hanem csak meg is közelíthetné!

VII.

Mielőtt tovább mennénk, emlékezetbe kell hoznom az időknek mindjárt legelül felállított előleges felosztását; mivel, kivált a hírlapi közleményekből azt tapasztalám, hogy sokan nem egészen jól fogták volt azt fel.

‚Általános idők', melyek semmi más időre vagy körülményre nem viszonyúlnak, hanem csak egyedül egyszerűen vagy közvetlenül a beszélőre, egyedül ennek időpontjából értendők, tehát beszélő vagy elbeszélési időknek nevezhetők, a három főidő: *jelen*, *mult* (t. i. teljes mult) és *jövő*.

Például ha ezt mondom: te *meglátogattál* engem, én is meg *akarlak* s meg is *foglak* látogatni; itt a három idő közöl

valami más időre vagy fökörülményre egyik sem vonatkozik, hanem csak közvetlenül rám mint beszélőre, a ki a magam időpontjából, saját jelenemből állítom, hogy társam engem *meglátogatott* (teljes mult), én is meg *akarom* (jelen mint akarat) és meg *fogom* (jövő) őt látogatni.

Ha Corneliusban olvassuk: ‚Nem *kétlem*, hogy sokan *lesznek*,' az előbbi mint jelen s az utóbbi mint jövő csak az elbeszélő időpontjából (jelenéből) értendők, mert hiszen reánk mostani olvasókra nézve azon idők már rég elmultak. De midőn azt mondja: ‚*Történt*, hogy az Athenéiek gyarmatokat *akarának* szállítani', az előbbi mint teljés mult, az utóbbi mint jelen a (teljes) multban már Corneliusra nézve is elmult.

Így ha ekképen szólok: Hozzád menni *szándékozám*, midőn *meglátogattál*; a szándék azon időben történik, midőn társam meglátogatott, tehát a ‚szándékozám' nem egyedül vagy közvetlenül a beszélőre vonatkozó, hanem egy más időre, mely már elmúlt (meglátogattál), a beszélőre pedig legfölebb közvetőleg vonatkozó, illetőleg egy másik mult időben történő idő, tehát annyi mint jelen a multban. Így támadhatnak mind össze következő viszonyos idők.

I. Viszonyos jelenek:

jelen a *jelenben*, pl. a *mondó vagyok*, annyi mint: *vagyok* (jelenben), a ki azt *mondom* (azon időben, melyben vagyok, t. i. szinte jelenben); így: *menőben* vagyok, *készülőben* vagyok, annyi mint: vagyok a ki megyek, vagyok a ki készülök, mind két jelent ki akarom mintegy emelni;

jelen a multban, pl. midőn meglátogattál, épen hozzád menni *szándékozám*;

jelen a jövőben, pl. valahová menendesz, megyek (az-az jövőben megyek); ilyen: a mit *mondó leszek*.

II. Viszonyos multak:

mult a jelenben, pl. épen ma *irék vala*, — itt a *ma* még tart, de *irék vala*, már elmult;

mult a multban, pl. én előbb látogattalak volt meg téged, mint te engem, kiegészítve: mint te (engem meglátogattál, amaz megelőzi emezt);

mult a jövőben, pl. midőn a nap *fölkelend* (jövőben), már két mérföldet *fogtam haladni* (mult).

III. Viszonyos jövők:

jövő a jelenben: figyelmezzetek, a mit *mondandó vagyok*, ez utóbbi más mint: *mondani fogok*, ez t. i. általános jövő, amabban már mintegy jelen az idő, a mit mondani akarok; más példa:

jövő a multban. N. N. már a mult hó végén Londonba *vala* (vagy *volt*) *menendő;*

jövő a jövőben: onnan *leszen eljövendő* itélni.

És így mindössze (az eszmében) nem kilenc, hanem tizenkét időt állítottam öszve magában a mutató módban is, u. m. három általánost vagy közvetlent, és kilenc viszonyost vagy közvetettet; sőt ha valamennyit vagy néhányát tartósnak vagy folytonosnak is gondoljuk s ezeket más-más alakkal adjuk vissza, még sokkal több idő kerekedik elő.

Most menjünk tovább, s lássuk különösen az olasz nyelvet.

Filippi olasz nyelvtanában (nálam 12. kiadás 1842. *Ceh* által átdolgozva) a 669. §-tól kezdve ezek állanak:

„A jelen kifejezi

a) a jelen időt:

io leggo; *io scrivo*; *non voglio*; olvasok; írok; nem akarok.

b) a bizonyos közel jövőt:

Mio fratello *arriva* domani; fivérem holnap érkezik meg.

c) elbeszélésekben, élénkebbítés végett teljes mult helyett szolgál stb.

A nemteljes mult (imperfetto) jelent:

a) mult cselekvényt, de a mely még *tarta* (vagy tart vala), midőn egy másik történt (tehát ez multban jelen);

Pioveva, quando io venni. Eső *esék*, midőn jöttem.

b) a tartósság fogalma mellett a szokások és szokottságok *ismétlését*, és *testi tulajdonok állapotát*:

Una volta *io andava* spesso da lui. Egykor gyakran *járék* hozzá.

Da giovane egli *era* grand amatore della caccia. *Mint ifju* nagy kedvelője *vala* a vadászatnak.

Alessandro *era* di piccola statura." Sándor alacsony testalkatu *vala*.

Ez utolsó példában az imperfectum legközelebb és különösen *leirói* vagy festészi sajátságot ölt magára.

„A teljes mult (perfetto) használtatik:

a) ha valamely cselekvény teljesen mult időben *hirtelen történt*, váratlanúl jött, vagy csak egyszer fordult elő;

Ieri *andai* al teatro. *Essa mori* l'anno scorso. *Piansi, cantai.*	Tegnap színházba *mentem*. Mult évben *halt* meg. *Sírtam, énekeltem.*

b) oly történeti események elbeszélésénél, melyek már *régen lefolytak*;

Giuseppe il *levo* dal sacro fonte, e *nominollo* Giovanni.	József *tartottá* őt a szent vízre és Jánosnak *nevezte*.

A jövő azon kivül, hogy jövő dolgokat jelöl, parancsoló helyett is áll;

Voi *leggerete*, e tu *starai* piu attento.	Ön *olvasson*, és te jobban *figyelmesz*.

A föltételező ha (se) után is szeretnek jövőt használni;

Se *verrá*, gli parlero.	Ha *eljövend*, beszélek vele.

De itt jelennel is élnek (mint a franciában s magyarban).

Mult jövő mint a németben:

Oggi a quindici *saremo arrivati* a Roma;	Mához két hétre Rómába *fogtunk érkezni*.
Quando *avro letto*, scrivero.	Ha *elolvasandottam, írok*.

A határozott mult (passato determinato) bevégzett cselekvényt fejez ki, de még egy most folyó időközben (jelenben mult):

E venuto questa settimana;	E héten *érkezék vala* (v. érkezett).
Ha piovuto quasi *tutto l'anno.*	Csaknem egész éven át *esék vala* (vagy *esett*) az eső.

E helyett azonban (egyszerü) teljes multat is használhatni (mint a magyarban is), pl.

Stamattina fui a passegiare."	*E reggel* sétálni *voltam*.

Ez itt épen ellenkezőleg áll mint a franciában, hol megfordítva az (egyszerü) teljes mult helyett lehet határozatlan multat használni, de megfordítva, nem.

Ezen alak (passato determinato) a franciában, mint tudjuk, szinte ellenkező módon is neveztetik, u. m. *l'indéfini*.

Azonban megegyezik a franciával e következő szabályban:

„A hol a legközelebbi mult a jelennel némileg érintkezésbe jön, itt is ezen idő (passato determinato) használtatik;

Ho scritto una léttera. Egy levelet írék vala (t. i. az imént).

Sono arrivato jeri. *Tegnap érkezém vala.*

A többi összetett idők (trapassato imperfetto — a francia: l'antérieur relativ — és trapassato perfetto — a francia: l'antériur défini —) egészen az egyszerük fogalmainak (a melyekből t. i. azon idők összetétetvék, mint: *aveva avuto* és *ebbi avuto*) vannak alárendelve", oly formán t. i. mint a franciában láttuk.

A mondottakból kitünik, hogy az olasz nyelvbeli idők valamint alakjokban úgy használatukra nézve is a francia nyelvbeliekkel lényegben megegyeznek. A csekélyeknek mondható eltéréseket az olvasó maga fel fogta födözni.

VIII.

A német nyelvet, bár alakokban nem oly gazdag mint az előadottak és előadandók némelyike, nem csak azért nem mellőzhetjük, mert a világirodalomban ez is helyet foglal, hanem főleg azért sem, mert a német szorgalomról és vizsgálódó észről eleve is föltehetjük, hogy szabályaiban, a menynyire a tárgy elfogadni képes, a lehető legtökéletesb szabatosságot követeli és követi.

Még pedig idézem itt mindenek fölött a már egyszer említettem Beckert, ki nemcsak a történeti nyelvészetben jártas, hanem egyike egyszersmind a legjelesb nyelvbölcselőknek.

Szófüzése 219. és következő §§-aib. találjuk az ide vonatkozható értekezéseket, melyeknek rövid tartalmát íme közlöm:

„Noha minden nyelvben bizonyos tekintetben ugyanazon rávitelek szerint ugyanazon idővonatkozatokat lehet megkülönböztetni, mindazáltal némely vonatkozatok egyik, mások más nyelvekben vannak határozottabban megjelölve. Némely vonatkozatok egyik nyelvben maga az igehajlítás által jelölvék meg, melyek másokban a segédigékkel összetett különös alakokkal *) fejeztetnek ki. Valamely egyes

*) Mint a törökben is fogjuk látni. A szenvedő hajtogatás pedig a németben, franciában, olaszban, angolban és több más nyelvekben is csak segédige által történik.

nyelvet illető nyelvtannak nemcsak azon idővonatkozatokat kell megkülönböztetnie, melyek az ige általános és viszonyos időalakjainak megfelelők; hanem a mondomány másféle idő viszonyait is, milyenek a *bevégzettség* és *tartósság*, a cselekvénynek az időben *egysége* és *ismétlése*, valamint annak *elkezdési* viszonya és ezen viszonyokat magának az igének nemcsak sajátlagos hajlítási alakjaiban, hanem a segédigékkel összetettekben is kimutatnia; végezetre a *módok* azon viszonyait is megjelölnie, melyek az idővonatkozatok formájában állítvák elő. Úgy de talán egy nyelv sem bír az időalakok oly gazdagságával, hogy az képes lenne az említett idővonatkozatok mindenikét kizárólag saját forma által jelölni meg: mindenütt fejeztetnek ki azon egy alak által oly vonatkozatok, melyek önmagukban gondoltatva, különbözők, de más viszonyítások szerint közel rokonok. Így, minthogy a multnak *viszonyos idővonatkozata* például ebben: *aluvék*, midőn *jöttem* (jelen a multban), elménkben vagy képletünkben (in unserer Vorstellung) többnyire *tartósnak* is gondoltatik és a cselekvény tartóssága az *ismétléstől* meg nem különböztettetik s képletünkben egyik a másikba könynyen átmegyen, tehát ezen viszonyok egymással rokonságban vannak s gyakorta azon egy időalakkal — az imperfectummal — fejeztetnek ki *). Hasonló módon köttetik össze képletünkben a mult általános idővonatkozatával, pl. a levelet *megírtam*, a bevégzett és magába befejezett cselekvény, s mindkettővel a valósági mód viszonya; innét ezen, képletünkben rokon vonatkozatok gyakran ugyanazon igealak — a perfectum — által fejeztetnek ki. Így történik az is, hogy egyik nyelv azon egy időalakkal, pl. a német az imperfectummal több vonatkozatokat fejez ki, melyekre más nyelvben különböző időalakok állnak rendelkezésre, mint a görögben az imperfectum és aoristus, a franciában az imparfait és défini."

„Az idővonatkozatban megkülönböztetjük *általán és kü-*

*) A magyarban, mint fönt többször érintettük, mindkettőre külön igealak van: *aluvék* és *alszik vala*, ámbár amaz is, mint általában minden imperfectum (jelen a multban) Becker szerint már fogalmánál fogva is tartós, minthogy azalatt tart, midőn egy másik történt; de az alakok is rokonságban vannak, miről alább.

lönösen a mondomány idővonatkozatát a beszélő jelenére, pl. levelet *írtam*, és a viszonyos idővonatkozatot [1]), azaz a mondomány idővonatkozatát egy más cselekvényre, pl. a levelet *irám*, midőn épen belépett: s *a nyelvek többsége* ezen különbséget a multban különös időalak által jelöli meg .... Ezen viszonyos idővonatkozatnál, mivel ez *egy más cselekvényre viszonylik, a beszélő jelenére vonatkozat .... háttérbe szorúl.*"

Ezeket előlegesen azért hoztam fel, hogy lássuk, miszerint hosszabb és bővebb magyarázatokkal a szerző az általános és viszonyos idők értelmezésében épen azt fejezi ki, mit én föntebb előadtam, t. i. az általános idők egyedül a beszélőre (ha tetszik: beszélő jelenére) vonatkoznak, a viszonyosak pedig közvetlenül egy más időre és csak közvetőleg a beszélőre.

„A jelen — folytatja Becker — közelebbről az általános idővonatkozatot (t. i. a beszélőre vitetve) jelöli meg, mindazáltal nem zárja ki a viszonyos idővonatkozatot sem, pl. ‚a hó elolvad' és ‚a hó esés közben (midőn esik) elolvad' (jelen a jelenben), és nem különbözteti meg, ha a cselekvény mint egység az időben vagy pedig tartósan avagy ismételve gondoltatik-e [2]) stb.

A régi német valamint a góth nyelvben is a (később) ‚werden'-nel alakult jövő hiányában a jövőt is többnyire a jelen fejezi ki" stb.

„A teljes *mult* (perfectum) a mondományt úgy jelöli meg mint a beszélő jelenében elteltet és a cselekvényt mint a *jelenben bevégzettet*, pl. ‚Ich *habe* das Buch *gelesen*' *olvastam* v. olvasám vala ezt a könyvet. ‚Ich *habe* deinen Auftrag *ausgerichtet*' megbizásodat végrehajtottam. A *viszonyos* idővonatkozat és (egyszersmind t. i. a német nyelvben) a *beszélő* előadás, a mindjárt mondandók szerint az imperfectumnak van fentartva, mi a régi német nyelvben nem oly határozottan

---

[1]) Ha a ‚vonatkozat' és ‚viszony' szókat ez értekezésben meg nem különböztetem, úgy lehetetlen volna a ‚relatives Zeitverh ältniss' kifejezést érthetően kifejezni; a német nyelv a latinos ‚absolut' és ‚relatif' szókkal segítvén magán.

[2]) A magyarban ezen különbség is megvan, pl. a hó *olvadoz*, a hó esés közben *elolvadoz*.

tünik elő, mint az újban... Sok helyen *imperfectum áll* [1]) *a régi németben*, hol *a mai* nyelvszokás (szigorúbban) *perfectumot kiván* ... és már Luther is ezt használja.... De a költőknél, pl. Schillernél gyakran találjuk a régi szokást... Más részről a felső német szójárások (die oberdeutschen Mundarten), p. o. a bajorok és rajnamellékiek ma is többnyire perfectummal élnek imperfectum helyett. S ezen *két körülmény*, úgy látszik, befolyással vala arra nézve, hogy a *nyelvérzés* ezen időalakok jelentésére nézve *elhomályosult* s azok helyes használata megnehezbedett. A nyelvtanítók által felállított azon törvény, hogy az *általános idővonatkozat a perfectumot* és *a viszonyos* az *imperfectumot* kivánja, nem elegendő (t. i. a német nyelvben), ha egyedül csak a sajátlagos idővonatkozatot veszszük szemügyre. Ellenben minden kétség könnyen eloszlattatik ezen idők használatában, ha arra ügyelünk, vajjon a szóló *valósági vonatkozatot*, azaz saját itéletét, vagy pedig csak emlékezetéből *beszélőleg* akar-e valamit előadni és azon törvényt alkalmazzuk, hogy a *valóság kifejezése perfectumot*, az *elbeszélő előadás* pedig *imperfectumot* kiván; pl. ‚Nicht ihr *habt* ihn *gemordet*, Ihr *habt* Euch dem Gericht der zwei und vierzig *unterworfen*. — Lady ... Ich habe keineswegs mich *unterworfen*. Jetzt *haben* wir *gewonnen*' (mind Schillertől). Ellenben: Ich *liess* der Puritaner Predigtstuben.... im schnellen Lauf *durchzog* ich Frankreich [2])...'

„Ezen törvénybe foglaltatik az is, midőn ugyanazon esemény valamely szemtanu által imperfectummal jelöltetik, pl. ‚Es *brannten* zehn Häuser ab' egy másik által pedig, ki szemtanu nem vala, perfectummal, pl., Es *sind* zehn Häuser *abgebrannt*;' de a szemtanú is perfectumot fog használni, ha a valóságot (itéletmondását) különösen ki akarja emelni, pl. ‚Es sind nicht drei, sondern zehn Häuser abgebrannt, ich habe es selbst gesehen.“ Egyébiránt s általános szabályként

„Az imperfectum azon cselekvényt, mely a beszélő

---

[1]) Épen mint sok régi magyar iratokban is.

[2]) A magyarban mind teljes múlttal fejeztetik ki mint a franciában s ezekben a kétféle beszélői vonatkozatnak kissé bonyolúlt megkülönböztetése magától elesik, minthogy alább Becker maga is megjegyzi, hogy a beszélő múlt mégis csak általános idővonatkozat.

jelenére vonatkozva mult, úgy jelöli meg, mint a mely ráviteles vagy viszonyos idővonatkozatban áll, azaz egy másik cselekvénynyel egy időben történik, vagy azt (épen) megelőzi, vagy (épen) követi, pl. ‚Als ich abreisete, ging die Sonne auf' (midőn elutaztam, a nap *fölkele*), továbbá: ‚Ich *reisete ab* ehe die Sonne aufging' (*elutazám* mielőtt a nap fölkelt) vagy ‚nachdem die Sonne aufging' (miután a nap fölkelt) [1]). A cselekvény az imperfectum által úgy adatik elő, mint a mely a viszonyos vonatkozat által megjelölt időben *nem teljes*, pl. ‚Die Sonne ging eben auf, als ich abreisete' (a nap épen *fölkele*, midőn elutaztam)."

„Az imperfectum nemteljes mult, mint Becker értelmezi (és mint én ezen értekezésemben már föntebb is nevezém), különösen a *beszélő előadás* időalakja is az eseményeket nem annyira általános vonatkozatukban (nicht so sehr in ihrem absoluten Verhältnisse), mint inkább az egymásra viszonyuló idővonatkozatban fogja fel, pl. ‚Vor dieser Linde *sass* ich jüngst; da *kam* daher von Küsznacht der Vogt geritten. Vor diesem Hause *hielt* er wundernd an; doch ich *erhub* mich' stb. Schiller. (Ezen hárs előtt ültem a minap [2]); akkor oda lovagolt Küsznachtból a kastélynagy. Csodálkozva állt meg ezen ház előtt; de én fölkeltem)."

„Mivel az imperfectum mint viszonyos időalak nem annyira emeli ki a valósági mód viszonyát, hanem a valóságot csak mint határozatlant adja elő; innen a latin és görög nyelvek különösebben akkor használják ezen igealakot, ha határozatlan tartósságot és ismétlést akarnak általa megjelöltetni [3])" . . .

‚Ich *glaubte* mich am Ziele schon zu sehen; ich *wollte* die Gesetze handeln lassen;' ‚zwar in der That *hasste* ich sie nie;'

---

[1]) Arany szavak! Egyébiránt a német nyelvben a fő idő is imperfectummal fejeztetik ki, minthogy nincs az elbeszélőre külön multja, miként föntebb megérintetett és mindjárt alább is látni fogjuk.

[2]) Ha ‚a minap' főkörülménynek vétetnék, akkor a magyar is állhat mindenütt a nemteljes multban: Ezen ház előtt *ülé* a mi nap, ekkor *oda lovagla* stb.

[3]) A latinból már Corneliusban láttunk példát; a görög alább különösen fog előjönni.

‚Es ist bekannt, dass sie Euch allen Männern *vorzog*‘ (mind Schillertől).

„A példák—jegyzi meg Becker—tulajdonképen a beszélő itéletét fejezik ki s multat kivánnának, mindazáltal a *nyelvérzés* határozottan az imperfectum használata mellett szól. Nevezetes e tekintetben, hogy a ‚pflegen‘ ige ‚solere‘ értelemben soha sem használtatik perfectumban.“ (A magyarban meg ellenkezőleg mindig teljes multban használtatik. Csak újabb időben akarják némelyek a jelenbe erőszakolni).

Különösb figyelmet kérek azokra is, a mik most következnek:

„Azon vonatkozatok, melyektől függ minden egyes nyelvben a mult időalakok használata, részint oly sokfélék, részint oly mélyen fekvők és oly gyöngéd természetüek, hogy azokat *sokkal könnyebben foghatja fel a nyelvérzés*, mint mi, határozott szabályokra vonhatjuk. E tekintetben ne mellőzzük, hogy a vonatkozatok sokfélesége mellett, melyek közöl gyakran több ugyanazon alak által fejeztetik ki, nem annyira az a fődolog, ha vajjon a mondomány magában valamely különös vonatkozatban áll-e, pl. *viszonyos* vagy *általánosban* vagy az *elbeszélő* eseménynek megfelelőben, haném vajjon a beszéd értelme és a beszélő célja szerint egyik vagy másik vonatkozatot kell-e *különösen kiemelni*. Kiváltkép pedig épen nem elegendő, ha valaki a *német* praeteritumoknál csak az általános és viszonyos idővonatkozatot akarja megkülönböztetni. Ezen igealakok helyes használata végett kivétel nélkül szükséges, hogy ezenkivül a valósági mód vonatkozatát (a beszélő itéletmondását) a beszélő előadástól és az általános idővonatkozatban a tartósságot és ismétlést, az e nélküli cselekvőség vonatkozatától megkülönböztesse. Ezen vonatkozatok megkülönböztetésére lehet a multak (praeteritumok) használata fölötti valamennyi szabályt nemcsak a német, hanem más nyelvekben is visszavinni. A régi és újabb nyelvek azon közös tulajdonban osztoznak a német nyelvvel, hogy az általános idővonatkozatot, valamint a valóság vonatkozatát teljes multtal, a viszonyos idővonatkozatot pedig nemteljes multtal fejezik ki. De ama nyelvek a beszélő előadásban még különösen a tartósságot és ismétlést is megjelölik, midőn

ezeket a nemteljes multtal, ellenben a tartósság és ismétlés nélkül gondolt cselekvőséget a görögben aoristussal *), a latinban perfectummal (teljes multtal) és a franciában határozott (défini) multtal fejezik ki. A francia és angol nyelv még különösen megkülönbözteti, vajjon valamely mult cselekvény még a jelenhez tartozó időszakaszban foglal-e helyet vagy sem, s az első esetben az angol perfectumot, az utóbbiban imperfectumot, a francia a défini nevüt (talán nyomtatási hiba ‚indéfini' helyett) használ" stb. stb.

„A német imperfectum gyakran használtatik conditionalis helyett is, mint a latin perfectum és imperfectum és görög imperfectum; de akkor többnyire praeteritum értelme van, pl. Wenn dieser starke Arm Euch nicht hereingeführt; Ihr *sahet* nie (hättet nie gesehen) den Rauch von einem fränkischen Kamine steigen. Schiller. Germanicus ferrum *deferebat* in pectus, ni proximi prensam dextram vi attinuissent."

Ezen conditionalis viszonyok — mint föntebb is igérém — a magyar igeidőknél fognak különösebben tárgyaltatni.

Még a jövőrül valamit.

„A jövő az idővonatkozatot igen határozatlan módon jelöli meg, épen mint a jelen, mely a régi németben többnyire jövő helyett is használtatik. A jövő szintúgy kifejezi a viszonyos mint az általános idővonatkozatot, pl. ‚Der Schnee wird schmelzen' (e hó el fog olvadni) és ‚Er wird erst schmelzen, wenn es regnet (a hó akkor fog elolvadni, ha az eső esik), és nem különbözteti meg, ha a cselekvény tartósság- és ismétléssel együtt vagy a nélkül gondoltatik-e. ‚Er wird in die Stadt ziehen' és : Er wird dort wohnen."

A magyarban, mint föntebb is érintém, különös igeformák is léteznek a tartósság vagy folytonosság és ismétlés kifejezésére; hol a föntebbi példák így állhatnak: ‚a városba fog menni' tartósság vagy folytonosság kifejezésével: ‚költözni, vagy költözködni' és ‚ott lakni' nagyobb tartossággal: ‚lakozni'.

Láttuk a mondottakban hogy Becker nyelytudós

1) az általános időket, melyek csak a beszélőre vonat-

*) Alább Curtius után ez igen szépen fel fog világosodni.

koznak, a viszonyos időktől, melyek már egy másik időre vonatkoznak, és miattok a beszélőre vonatkozat háttérbe szorúl, szabatosan megkülönbözteti;

2) az általános időkhöz nem csak a teljes multat, hanem a jelent és jövőt is számítja, de az utóbbiák viszonyos vonatkozatát is tanítja;

3) megengedi, hogy vannak nyelvek, melyek egyik vagy másik időnek különösebb megjelölésére a német nyelvnél bővebbek, képesebbek;

4) világosan említi hogy, noha mai időben a német nyelvben az imperfectum mind a viszonyos mind a beszélő mult kifejezésére szabályszerűleg alkalmaztatik, de ez régebben itt sem volt oly szabatosan megkülönböztetve, söt a mostan élő nyelv némely szójárásaiban mai nap sincsen;

5) a beszélő előadást is annyiban véli az imperfectum által jelölhetőnek, a mennyiben az eseményt mint inkább a viszonyos időben létezőt s különösen mint tartóst és határozatlant fogjuk fel;

6) söt, miután minden lehető magyarázatokból kifogy, azt is világosan érinti hogy, bár a legszigorúbb szabályok szerint perfectumnak kellene állani, a nyelvérzés határozottan az imperfectum használata mellett szól;

7) kivételnélküli szabályként állítja fel, hogy az általános idővonatkozatot, valamint a valósági (itéletmondási) vonatkozatot perfectummal, a viszonyos idővonatkozatot pedig imperfectummal kell kifejezni; végre

8) fő dolognak azt tekinti, ha egyik vagy másik idővonatkozatot különösen kiemelni akarjuk-e.

Az egészből az tűnik ki, hogy a német nyelv nem bírván a beszélő vagy általános multra oly különös alakkal, mely egyszerű volna, — minthogy nem csak fölötte bajos hanem idomsértő is lenne az elbeszélésben az örökös ‚haben' és ‚seyn' segédigékkel tarkázni az előadást *), — a mennyire

*) Őszintén megvallja Buttmann (görög nyelvtanában), hogy jelenleg is Németország sok vidékein a közember, elbeszélését egyedül a nehezkés (schwerfällig) perfectumban adja elő (13. kiadása 123. lapján).

csak lehetséges, az imperfectumot mint egyszerű alakot vonják elő az elbeszélésekben is, a mire teljességgel nincs szükség oly nyelvekben, hol mindkettőre találtatik egyszerű alak, pl. mint föntebb láttuk, a latinban, franciában, olaszban és magyarban, s mint alább látni fogjuk, a görögben, persában stb.

Hasonló esetben van a német nyelvvel az angol, mely szinte csak két egyszerű időalakkal bír, u. m. a jelenével és imperfectuméval, a többiek segédigékkel és az illető ige részesülőjével vagy (a jövőben) infinitivusával tétetvén össze; innen az angol is kénytelen elbeszélésekre az imperfectumot használni. Lásd Wagnernek részben *Murray* és *Lloyd* után írott ‚Angol Nyelvtana.' 2-dik kiadásában a 789. és 790. számok alatt. De vannak az angolban igen lényeges eltérések a német nyelvtől, például Crabb Nyelvtanának 5-dik kiadása szerint: „205. §. Mind az, a mi azon században, évben, hóban, héten, napon, órában, percben, pillanatban történt, melyben már nem élünk (nem vagyunk), imperfectummal fejeztetik ki" (ellenkezőleg mint a franciában, magyarban stb, mit föntebb Becker is megérintet):

‚He *lived*, *wrote*, *spoke* etc. last century, year, month, week, yesterday, an hour ago, a minute or moment ago.'	*Élt*, *írt*, *beszélt*, stb. a mult században, évben, hóban, hétben, tegnap, ezelőtt egy órával, egy perccel, e pillanatban.

„A perfectum használtatik mind azon időkben, melyekben vagyunk, ha az idő nincs is meghatározva (ez így van a franciában is, a mennyiben az angol perfectum az összetételben az úgynevezett ‚indéfini' időnek felel meg);

He *has lived*, *written*, *spoken* this century, year" stb.	*Éle*, *íra*, *beszéle vala* e században, évben.

Figyelmet érdemlő, a mit Wagner mónd a 793. szám alatt: tudniillik az elbeszélő irályban az előbbi mult sokszor egyedül áll s akkor az egészre vonatkozik, pl. Mrs Wéstern *had been engáged* abroad all that day (Wéstern úr honn kívül *volt vala* lekötelezve ez egész nap).

Nevezetes még, a mit a ‚to be' (lenni) segédigének az illető ige jelen részesülőjével összetételéről Crabb mond:

„214. §. A részesülői jelen és *to be* segédige által fejez-

tetnek ki minden oly nemteljes cselekvények, a melyek egyszersmind más cselekvényekre viszonyúlnak, mint:

I *was writing* when he came in."	Irék (betüszerint: iró valék) midőn bejött.

„Valamint egyéb *tartós* *) cselekvények is, habár másokra nem viszonyúlnak.

I *have been writing* all day and am fatigued."	Egész nap írtam (betü szerint: iró voltam) s el vagyok fáradva.

Említésre méltó még a

„204. §. Az angolban a jelen soha sem használtatik jövő vagy teljes múlt helyett:

I shall set off (nem: I set off) to-morrow.	Holnap elutazom (az angolhoz hűbben: el fogok útazni).
I have lived (nem: *I live*) here already twenty years."	Én már húsz év óta itt lakom (angolosan: lakám vala, mely magyarban is jól hangzik).

Egyéb különösségei az angol igeidőknek célomra itt nem tartoznak.

IX.

A persa nyelvre nézve következő jelesebb nyelvtanokat használtam: Francisci à Mesgnien Meninski: Institutiones lingvae turcicae cum rudimentis parallelis lingvarum arabicae et persicae. Editio altera, methodo lingvam turcicam suo marte discendi aucta, curante Adamo Franc. *Kollár* hungaro Neosoliensi. Vindobonae 1756.

Grammaire turque ou développement séparé et méthodique des trois genres de style usités, savoir l'arabe, le *persan* et le tartare. Par Auguste *Pfizmaier*. Vienne, 1847.

Joannis Augusti Vulleris Institutiones *lingvae persicae* cum sanscrita et zendica lingva comparatae. Gissae, 1840.

Grammatik der Pársi-Sprache nebst Sprachproben von Dr. Fr. *Spiegel*. Leipzig 1851.

A persa nyelvet már azért sem mellőzhetjük, mert ez és az arab nélkül a törököt meg nem tanúlhatjuk. Ezenkivül a ‚Magyar Nyelvészet-'ben Podhorszky Lajos nagy örömemre a persa nyelvet az uralajtaji nyelvekkel, különösen a magyar-

*) Ez tehát különösebben a magyar tartós multnak (‚tud vala' alaknak) felel meg.

ral is némi párhuzamba állítja. Remélem, néhány adalékkal én is szolgálok ez értekezésben annak igazolására, hogy az érintettem és még érintendem nyelvek között alig van reánk magyarokra nézve érdekesebb a persa nyelvnél.

Elsőben is engedjék meg társaim és olvasóim, hogy addig is, míg talán a persa nyelvről egészben értekezhetném, ez alkalommal egyszersmind magokkal az igealakokkal is ösmertessem meg azokat, kik eddig a persa nyelvre elég figyelemmel nem igen valának.

Az infinitivus képzője rendesen: *íden*, ritkábban: *áden*, továbbá: *den*, *iszten*, *ten*, pl. *cselíden* [1]) kelni, menni; *reszíden*, érkezni; *pusíden*, födni, födözni; *firisztáden*, ereszteni; *khánden*, zengeni, énekelni, olvasni; *dániszten*, tanulni, tudni; *kusten*, ölni stb.

Ha az infinitivus képzője elvettetik: a mi marad, az rendes igéknél a parancsoló mód 2-ik személye, pl. *csel*, kelj, menj; *firiszt*, ereszsz; *khán*, zengj, olvass; *dán*, tanulj, tudj; *kus*, ölj.

S ezen két igealak a törzsöke a többi valamennyi időnek és módnak; még pedig a parancsolóból származnak a jelen, az infinitivusból pedig a mult és jövő idők.

Innen rendhagyó igéknél rendszerint csak e két törzsököt kell ismernünk, s ezek is iratnak ki a szókönyvekben, pl. *kerden*, gyártani [2]), csinálni; parancsoló: *khün*, csinálj; *burden*, hordani, hozni, *ber*, hordj; *ámeden*, menni, jönni, *aj*, jöjj; *daden* adni, *dih* v. *deh* adj; *dásten*, tartani, *dár* tarts; *sümürden*, számlálni, *sümár*, számlálj; *fermúden*, parancsolni, *fermáj*, parancsolj; *nümúden* mutatni, *nümáj* mutass; *khászten*, kívánni, akarni, *kháh*, kivánj, akarj.

A segédigék közt főszerepet játszik a létige s különösen ennek jelene, mely ekként van:

em, vagyok	*ím*, vagyunk
í, vagy	*íd*, vagytok
eszt, van	*end* [3]), vannak

---

[1]) A persa szók leirásában a magyar betüket egészen a megfelelö magyar hangok szerint használom.

[2]) ‚Gyárt' sokszor elöjön régi irataink ban *csinál* értelemben.

[3]) Spiegel szerint a párszi (régibb persa) nyelvben még egy *h*

S ezek csekély eltéréssel a többi időkben a személyek képzői is, pl.

Egyszerü vagy határozatlan jelen:

resz-em, érkezem	*resz-ím*, érkezünk
resz-i, érkezel	*resz-íd*, érkeztek
resz-ed, érkezik	*resz-end*, érkeznek

Mily szépen megegyeznek még az egyes hangok is a magyar alanytárgyi vagyis szenvedő (úgynevezett *ikes* ragozással):

em v. régiesen *am* v. *óm*, épen annyi mint a magyar: *em, öm, om* (es-em; feksz-em, öltöz-öm, alusz-om);

i vagy *ai* annyi mint a magyar: *el*, *öl*, *ol*, palócosan *eü*, *öu*, *ou* (esel, fekszel, öltözöl, aluszol, palócosan: eseü, fekszeü, stb)

ed (eszt) szinte rokonítható az *ik*-kel,

a többes első és második személynél a persában elesik a magyar *k*,

ím annyi mint *ünk*, *unk* (feksz-ünk, alsz-unk) vagy régiesen: *mük*, *muk*.

íd annyi mint *tek*, *tok*, *tök* (es-tek, feküsz-tök, alusz-tok),

a harmadik személyben a *d* ismét *k*-val cseréltetik fel: *end*, *and*, annyi mint *nek*, *nak*, vagy *enek*, *anak* (feksz-enek, öltöznek, alusznak).

De most lássuk a többi időket.

A multnál (mely Kollár szerint általán: *praeteritum*, Pfizmaier szerint *prétérit* és *prétérit défini*, Vuller és Spiegel szerint: *praeteritum absolutum*), az infinitivus utórésze *) ‚en' elvettetvén, helyette a fönebbi személyragok tétetnek:

---

jön elő mindenütt, s *e* helyett az egyes számban *a* áll, így *ham* v. *hóm*, *hai*, *haszt*; — ‚*hid*, *hend*, melyek a szanszkritban: *aszmi*, *aszi*, *aszti*, *szma*, *sztha*, *szanti*; a latinban: *sum*, *es*, *est* stb

*) *Auslaut* a magyarban utóhangnak azért nem neveztethetik, mert ez a magyarban csak egyetlen egy hangot, illetőleg betüt jelent; ‚kihangzás' pedig nagyon kiri a magyar nyelvből. Nálam különbözők: *utóhang* (egyes hang), *utórész* (több hang), *utótag* (egész szótag); így *előhang*, *előrész*, *előtag*. Amazok, ha tetszik, a németben: *Auslaut*, emezek: *Anlaut*; *Inlaut* pedig: belhang, belrész, beltag, a körülményekhez képest.

reszíd-em,	érkeztem
reszíd-i,	érkeztél
reszíd-id,	érkezett
reszíd-im,	érkeztünk
reszíd-íd,	érkeztetek
reszíd-end,	érkeztenek.

Az általános múlt képzője : *íd* ismét tökéletesen megegyezik hangban is a magyar- *t* vagy *tt*-vel, pl. feküd-*t*-em, öltöz-*t*-em, alud-*t*-am, bonto-*tt*-am.

Imperfectum vagy Vuller szerint másképen praeteritum continuum (tartós mult) a persában kettő van s fölötte érdekes mind a kettő.

Az egyik csak annyiból áll, hogy az általános mult valamennyi személyéhez (az egyesszámu második személy kivételével) *i* betü vagyis hang járul:

reszídem-i,	érkezém
reszídi-i v. reszíd-i,	érkezél
reszíd-i	érkezék
reszídím-i	érkezénk
reszídíd-i	érkezétek
reszídend-i	érkezének.

Ezen *i* betü, mint utórész (Auslaut) nagy szerepet játszik a persa nyelvben.

Mellözvén, hogy az határzatlan névíz *) helyett is előfordúl, pl. *duzd* orv, *duzdi* egy (valamely) *orv*, még pedig a többes számnál is, pl. *duzdán* orvok, *duzdáni* némely orvok.

Továbbá használtatik a birtokviszony (le rapport du genitiv, melyet különösebben viszony — *iszáfet* — névvel neveznek) kifejezésére, pl. *sáh* király, *sáhi* királya, *áhenk*, szándék, *ahengi* szándéka, *kháne* ház, *khánei* háza, *rú* arc, *rúi* arca, *dsá* hely, *dsái* helye, a birtokragos elül tétetvén, pl. *khatú-ni sáh*, neje a királynak, *merdumá-ni dih*, emberei (lakói) a falunak.

Ide tartozik az is, ha a főnév a melléknevet megelözi, pl. *merdi nigiu* becsületes ember (szószerint mintegy : embere a becsületnek, vagy is becsület embere), *járá-n i kadím*, régi barátok (mintegy barátjai a régi idönek).

*) Indefinitus articulus, mely a persában utól nem elül áll ; tehát *névelőnek* itt nem mondhatjuk, de névszócskának sem, mert tulajdonképen csak rag.

Igy a birtokos személyragok helyett ezen *i* tétethetik maga a személyes névmás kiséretében, pl. *dsan-em*, lelkem (mint a magyarban) vagy *dsáni men* (mintegy lelke énnek), *desztet* kezed, vagy *deszti tu* (keze tenek).

Elöjön ez mint képző a neveknél is, a főnevekből viszonyos melléknevek (Pfizmaier szerént: adjectifs relatifs), sőt újabb fő-, még pedig szinte viszonyos főneveket alkotván, pl. *sehrijár* császár, *sehrijári* császári azaz császárra vonatkozó, és császárság (császári viszony), *átis* tüz, *átisi* tüzi, tüzre vonatkozó.

Ezekből kétségtelennek látszik, hogy azon *i* utórészecske bizonyos viszony értelmét fejezi ki (birtokviszony, továbbá jegynév- vagyis melléknév-viszony, állapotviszony stb), a honnan *reszídemi* érkezém, szinte viszonyt, illetőleg viszonyos időt azaz viszonyos multat jelölne, épen mint a francia *relatif*, úgy hogy ezen viszonyos *i* az infinitivushoz is tétethetik, pl. *nimúdeni*, mi Pfizmaiernél annyi mint: a mutatásra viszonyuló (relativ à la présentation); sőt Spiegel bizonysága szerint a párszi (régibb persa nyelvben) azon *i* magát a visszahozó névmást (ki, mely) is kifejezi. „Es steht aber auch die Isafet geradezu um das Relativum auszudrücken und dies zwar sehr häufig.“

Azon vélemény sem valószínűtlen, hogy az *i* mint magas hangzó, ellentétben a mély hangzókkal épen úgy mint a magyarban, közelséget jelent, különösen azon szóban: *ín*, összetételekben: *em* (eme), ellentéte *án* (ama); a midőn *reszídemi* annyi volna, mint érkeztem itt vagy most, szintén úgy mint némely magyar szójárásban az *a e* utóhangok közöl (p. o. ott van *a*, itt van *e*), amaz távolt, ez közelt jelent; például Pólya társunk, ha neki hevül, barsiasan így fejezi ki magát: most érkeztem e!

Akármint legyünk ez okoskodással, annyi bizonyos, hogy azon *i* utóízecske a persában az általános multat viszonyossá vagy közönséges névvel imperfectummá változtatja.

Ugyanez imperfectum használtatik a persában a föltételes és óhajtó mult helyett is.

A határozott mult (Vuller szerint perfectum, Pfizmaier

szerint : parfait déterminé) áll a részesülöi multból és a segédige jelenéből :

reszíde em, érkezém vala (szó szerint: érkezett vagyok)

reszide i, érkezél vala stb.

A határozatlan mult (parfait indéterminé Pfizmaier szerint, Vuller szerint pedig futurum exactum) szinte a részesülöi multból és egy másik segédige jelenéből :

reszíde básem érkeztem legyen vagy érkezendettem (szó szerint : érkezett legyek vagy leszek), *reszíde bási*, érkeztél legyen stb.

Az elöbbi multnál (plusquamperfectum) a segédige is multban van :

reszíde búdem, érkeztem volt (szó szerint : érkezett voltam)

reszide búdi

stb.

Igy származik az infinitivus multja is :

reszide búden, érkezni vala (szó szerint: érkezett lenni vala).

A jövő áll a *khászten* (akarni) ige jelenéből és az illető ige infinitivusából , mindazáltal az *en* utóizecske elhagyásával :

kháhem reszíd, fogok (szószerint : akarok) érkezni, *kháhi reszíd*, fogsz érkezni stb.

A persa igéknél elöjönnek még némely elöszócskák, u. m. *mi* vagy *hemi*, *bí* és *ne*.

A *mi* vagy *hemi* jelentése : *most*, de Spiegel szerint az utóbbi a pársi nyelvben ‚*mindig*' értelemben gyakran fordul elö. Leginkább tétetnek a határozatlan jelenhez és általános multhoz. (A *mi* az igének utána is jöhet.) Az elsöbb esetben lesz a határozatlanból határozott jelen (jelenben jelen), pl.

mi v. *hemi reszem* (most) érkezem,

mi v. *hemi reszi* (most) érkezel stb.

A második esetben az általános multból imperfectumot (multban jelent) képez, p. o.

mi v. *hemi reszíd* érkezem vala vagy most érkeztem.

mi v. *hemi reszídi*, érkezel vala stb; mely alak mint imperfectum még gyakrabban elöfordul a föntebb elöadottnál,

Én, minthogy Spiegel a *hemi*-nek ‚mindig' értelmet is tulajdonít, magyarúl a tartós multtal adám, mely a magyarban is sokszor ‚jelen a multban', úgy hogy Pfizmaier is világosan jelen értelmet tulajdonít neki ebben: nedámiszt ki kudsá *míreved*, nem tudta, hogy hová *megy rala*. Vuller azt véli, hogy a fönebbi (első) imperfectum is a *mi* szócska hátratétel s *m* betü elhagyása által származott volna, így *reszíd-mi* s aztán *reszíd-i*.

A *bi* vagy *bü* v. *be* (jól, nagyon, bőven) általában a jelentésnek nagyobb erélyt és hathatósságot kölcsönöz, pl. *biperesztem* (imádván) imádom

biperesztídem (imádván) imádtam

bigüftemi (mondván) mondám

bikháhed-reft menvén menend *). Legtöbbször a parancsolónál fordúl elő. Különösen pedig a határozatlan jelent jövöre változtatja, pl.

bireszem, majd érkezem v. érkezendem,

bireszi, majd érkezel

stb.

Ha az igék tagadólag állanak: *ne* s parancsoló módnak *me* tétetik elibök, pl. *ne reszem, ne reszídem, ne reszídemi, ne mireszídem, meresz* stb.

Most térjünk az idők használatára.

Jelenidők:

Maszlahat ín eszt, ki pádisáhrá idsábet *küni*, ve ez vei muhlet *kháhi*; der eszná-i án ez ín vilájet *birevím*.

A kisegítő (eszköz) im ez hogy fejedelemnek igent *mondasz* (csinálsz) és tőle haladékot *kívánsz*, a közben emez országból *majd elmegyünk*.

Her csend *míkhahem*, tá szekún negújem, emmá *miendísem* ki.

Bár mennyire *kívánom* (most) hogy hallgassak, mégis azt *gondolom* (most), hogy . . .

Határozott mult mint a franciában a parfait défini:

Jeki ez su-'ará písi emíri duzdán *reft*, ve szená *güft*, *fermúd*

Egy költő orvok főnöke elébe *ment* és dicséretet *mondott*,

*) E hathatósságot nem szükség a magyarban mindig kiírnunk. A magyar igekötők: *meg*, *el*, stb. sokszor teljesen kifejezik azt.

tá dsáme- es biszitedend, ve ez dih *beder kerdend.*

ez *parancsolta*, hogy ruháját huzzák le és a faluból *kiüzték.*

A hathatóssági (bi) szócskával:

Ín szekün *bügüft*

Eme szót (mondván) *mondotta.*

Ín ámilra *büküstend* ve *bigirikhtend.*

Eme sáfárt (megölvén) megölték és elfutottak.

Az imperfectum mint a franciában, azon megjegyzéssel, hogy a persában kapcsolómód helyett is szolgál:

Sebhá-i díráz ne *khuftemi*, ve bedzlehá vü latífehá *güftemi.*

A hosszú éjjeleken nem *alvám*, és (neki) tréfákat s furcsaságokat *beszélék.*

Der hefte jek bár pa disah bedán szahrá *refti* ve biszjár *isztádi* ta khász ü 'amm *bijámedi* ve órá *bididi* ve her kieszi ki szekhún *dásti*, *bügüfti* ve o *büsnúdi.*

A hétben egyszer a fejedelem ama mezei helyre *mene* és tovább ott *mulata*, hogy mindenféle ember *jöjön* és őt *lássa* és minden, kinek mondani valója *van vala*, azt *elmondja*, és ő *meghallgassa.*

Megfelel a francia föltételesnek, illetöleg föltételes mondatnak is:

Eker imrúz *dánisztendi*, rehá *nem iksierdend.*

Ha ma azt *megtudják vala*, megegyezésöket nem *adnák.*

Az utóbbi, mint látjuk, *mi* szócskával áll.

Még a mult föltételesnek is:

Eker 'afv *nekerdi*, imrúz bemulki khód *nereszídi.*

Ha bocsánatot nem *ad vala*, ma birodalmába nem *jutott volna.*

A másik imperfectum vagy is a *mi* vagy *hemi* szócskákkal összetétel minden körülmények közt használható a föntebbi helyett.

Megjegyzi Pfizmaier, hogy a persa általános mult a francia határzatlan mult helyett is haszináltatik, pl. *dervísirá dídem* egy dervist *láttam*, franciául: *j'ai vu* un derviche. Egyébiránt

Az összetett mult megfelel a francia határozatlan multnak, pl.

fulán dusnám *dáde* eszt

quelque' un l'a *outragé*

valaki gyalázattal *illeté vala* (illette)

ne *siníde-i* ki zarí-

n' *as-tu* pas *enten-*

nem *hallád vala*, mit

fán *güfte end.*	*du*, que les hommes facétieux *ont dit*	a bohócok *mondottak* (vagy nem *hallottad*, mit a bohócok *mondnak vala.*)

Az előbbi mult, valamint a futurum exactum is igen megfelelnek a föntebb adott értelmeknek.

Egyéb apró megjegyzések az alakokban vagy értelemben most célunkra nem tartoznak [1]).

X.

A török vagyis jobban, tatár-török nyelvbeli igék látszólag számtalan alakkal bírnak; de ha az igehajtogatás szellemébe mélyebben pillantunk, azt veszszük észre hogy a sajátlagos vagy eredeti hajtogatás igen kevésből áll, hanem a legtöbb alakok részesülökből és a segédigékből tétetvék össze, miként ezt Pfizmaier [2]) is tanítja. E szerint a tatár-török nyelvben kétféle igehajtogatást kell megkülönböztetni:

I. Az eredeti hajtogatást, midőn közvetlenül az *eredeti törzs* vagy gyök ragoztatik.

II. A származott hajtogatást, midőn már *származott törzsek* ragoztatnak (vagyis részesülők tétetnek össze a segéd igékkel).

Eredeti törzs itt is a parancsoló, elvettetvén t. i. az infinitivus raga: *mak* v. *mek*, p. o. *kélmak* [3])-ból lesz: *kél*, cse-

---

[1]) Még a részesülőket kell megemlítnem: a részesülői jelen képzője *á*, pl. *reszá* érkező, *künná* csináló; a multban az infinitivus *n*-je elmaradván, lesz a képző: *íde*, *áde*, *szte* stb. pl. *reszíde* érkezett, *üftáde* esett, a mely átható igéknél szenvedőleg is vétetik, pl. *dáde* adott, *khesszte* sebhedt vagy sebhesztett; a részesülői jövő képzője: *ende*, pl. *reszende* érkezendő, *künende* csinálandó; az állapotjegyzőé (gerundiumé) *án*, pl. *künán*, csinálván, *reszán*, érkezvén. Valamenynyien alakban is megegyeznek, mint látjuk, a magyarral.

[2]) Itt szinte Pfizmaiert és Kollárt használom.

[3]) Az arab irásban, melyet követ a tatár-török is, az al- és felhangzóknak nincsenek megkülönböztetett jegyei, pl. *fethá* (annyi mint: nyitás, tátás, szájtátás) hol *a* hol *e*, a *keszre* (am. törés, mivel mintegy megtörnek kimondásában az ajkak) hol *é* hol *i*, a *zamma* (összehuzódás, mivel kimondásában az ajakak összehuzódnak) hol *u* hol *ü* stb. Hanem, a mi igen különös, itt *a mássalhangzók osztatnak el vastag és vékony* vagyis *al- és felhanguakra* s ez a kulcsa az arab és ta-

lekedj, *bilmek*-ből *bil*, tudj, így *szevmek* szeretni, *szev* szeress, *bakmak* látni, *bak* láss vagy lásd, *gelmek* jönni, *gel* jöj, *szöjlemek* szólni, *szöjle* szólj, *okumak* olvasni, *oku* olvass stb.

Közbeszédben sokszor utóhang járul ezen parancsolóhoz, pl. *baka* lásd v. láddsza, *szève* szeress, *gele* jere. Régi iróknál pedig *ghil* v. *gil* utótag is, pl. *szevgil* szeress(él), *kélghel* cselekedj(él).

A) *Eredeti török hajtogatás.*

Ez minden módban csak egy egyszerű idővel bír, u. m. (elöleg csak a 3-dik személyt érintvén):

1. *mutatómódban* a határozott multtal: *kéldi* cselekedett, *oldi* volt vagy lett, *bildi* tudott vagy tudta, *szevdi* szeretett, vagy szerette (mely rag, mint látjuk, hangokban is hasonlít a magyarhoz, minthogy *d* és *t* rokonok) [1]).

2) *kapcsolómódban* a jelennel, melynek itt egészen általános és határozatlan jelentése van, pl. *kéla*, hogy cselekszik, cselekedjék, cselekednék, *bile* hogy tud v. tudjon v. tudna, *szeve* hogy szeret, szeressen, *ola* [2]) hogy van v. leszen v. legyen.

---

tártörök irásnak és olvasásnak. Ugyanis az arabban igen számos mássalhangzónak kétféle jegye vagy betüje van, pl.

ha és *he*
kaf, *kha* és *kef*
szád és *szin*
zad, *zé* és *ze*
té és *te* stb.

Az önhangzók pedig csak az imént említett három fő jegygyel bírnak, tehát *ha* mellett a fetha *a*-nak, *he* mellett *e*-nek ejtetik, a keszre pedig amott *é*-nek, itt *i*-nek mondandó. A hosszúkra nézve még némely más szabályok is vannak. Az *é*-re megjegyzem, hogy az Pfizmaier szerint mintegy az *e* és *i* között van s hasonlít a francia néma *e*-hez a *reprendre* szó első(re) tagában, mihez képest én jobbára a magyar közép *é*-vel jelölöm; megérintvén, hogy az törökben rendszerint az alhangokhoz számíttatik, mint sokszor a magyarban is, p. o. *hérvad*, *gyértya*, *dérékas* stb.

[1]) Hunfalvy társunk szóbeli nyilatkozata szerint, mert hogy írta volna, nem emlékszem, a tatár-török közelebb rokonságban van a magyarral, mint a finn fajok.

[2]) Jegyezzük meg, hogy a tatár-török ragozásban is a rag önhangzói rendszerint a törzs önhangzóihoz alkalmazkodnak.

Van még itt egy hosszabb ragozás, u. m. *a* helyett *aja* v. *e* helyett *eje*, pl. *kalaja*, *bileje* s Pfizmaier ezt tartja eredetibbnek (kinek nem jut itt eszébe a régies magyar: adaja, kéreje és *adnaja*, *kérneje?*)

3) *Ohajtó* vagy jobban *föltételes módban* egészen határozatlan idővel, pl. *kelsza* ha cselekszem vagy cselekszem vala vagy cselekvendem, *olsza* ha lesz vagy leend, vagy van vala, *szevsze* ha szeret, szeretend stb.

E két utóbbi jelentésére jegyezzük meg, hogy a kapcsolómódban lényeges a *hogy* kötszó s a föltételesben a *ha*, melyek, kivált az utolsó, ha ki nem iratik vagy mondatik is, oda értendő, maga a jelentés pedig mind időre mind módra nézve határozatlan.

4) Az *infinitivust*, mely itt főnévileg is használtatik, már ösmerjük: *kelmak* cselekedni és cselekvés, *bilmek* tudni, és tudás, *szevmek* szeretni, és szeretés stb.

Ezen négy idő és az alább előadandom részesülők összeköttetésben a segédigével játszák a tatár-törökben a főszerepet; s ezekből áll a török igehajtogatás, melyet némelyek oly terjedelmesen és zavartan adnak elő, hogy elkábul belé a szegény tanuló és olvasó feje.

Mielőtt az egyes személyeket előadnám, még a létigével, mely fősegédül szolgál, kelletik megösmerkednünk. Ezen segédige: *olmak* lenni.

Ennek, mint tartják, némely idői rendesek, mások rendhagyók. Azonban itt tulajdonképen, mint a magyarban, két ige rejlik. Ugyanis *olmak*, leginkább ‚lenni' értelemben rendesen ragoztatik, mint más igék. A magyar *vagyok*, *van*, *volt* stb értelemben pedig egészen különös és eltérő alakjai vannak u. m.

Jelenidő (minden személyekkel)

im,	vagyok	*iz*,	vagyunk
szin,	vagy	*szisz* v. *szingiz*,	vagytok
dür,	van	*dürler*,	vannak

A *dür* és *dürler*, mint a magyar ‚*van*' és ‚*vannak*' kapcsoló szók, valamint a szófüzésben úgy az igehajtogatásban s sokszor elhagyatnak.

Első mult (Pfizmaier szerint: imperfectum):

idüm v. *idim*	valék vagy voltam [1].
idüng v. *iding*	valál v. voltál
idi	vala vagy volt
idük v. *idik*	valánk v. voltunk
idüngüz v. *idingiz*	valátok v. voltatok
idiler	valának v. voltak.

E két idő ragai uralkodók az egész hajtogatásban s ezeket kell a tanuló- vagy olvasónak különösen emlékezetében tartania.

A másik mult már összetett s alább adom elő.

Föltételes *iszem* [2]) (néha az iróinyelvben: *miszem*), ha vagyok vagy leszek v. leendek (franciául: *si je suis*, latinul: *si sim* vel *ero* vel *fuero*);

iszeng ha vagy v. leendesz.

isze ha van v. leend.

iszek ha vagyunk v. leendünk.

iszengiz ha vagytok v. leendetek.

iszeler ha vannak v. leendenek.

Részesülők:

jelen: *iken* levén (ha tetszik: gerundium, állapotjegyző).

mult: *imis*, volt.

ragos mult (a személyragokkal összetéve) *idüg-üm* v. *idigim* voltom, *idügüng* v. *idiging*, voltod stb.

A többi (mind mult) idők összetettek, u. m.

Másik mult:

imis-üm v. *imis-im*, voltam (j'ai été), (mintegy valék vala, sum qui fui), *imis-szin* voltál stb.

összetéve, mint látjuk, a részesülői multból és segédige jelenéből.

Előbbi mult:

imis-idüm v. összébb huzva, *imis-düm* vagy *imis-tüm* voltam vala, *imis-idüng* v. *imis-düng* voltál vala stb.

Összetéve a részesülői multból és segédige első multjából.

---

[1]) Kollár és Meninszky szerint.

[2]) A szanszkrit *aszam*-ra emlékeztet, melynek megfelelni látszik a latin: *essem*.

Föltételes mult

isze-idüm, ha valék v. ha voltam vagy leendettem,

isze-idüng, ha valál vagy voltál stb.

összetéve az első határozatlan föltételező egyes 3-dik személyből (isze) és az első multból (idüm), közölök emez hajtogattatván, mintha volna magyarúl: ha lesz-, leend voltam, vagy megfordítva: ha voltam leend, ha voltál leend stb.

Most átmehetünk az eredeti hajtogatás bővebb előadására, megjegyezvén, mint fönebb is érintém, hogy a tatártörök ragozásban is (mint a magyarban) a rag önhangzói rendszerint a törzs önhangzóihoz alkalmazkodnak.

Mutató módban:

Határozott mult (parfait défini):

szevdüm, szerettem

szevdüng, szerettél

szevdi, szeretett

szevdük, szerettünk

szevdüngüz, szerettetek

szevdiler, szerettenek.

Látjuk, hogy tulajdonképen ez is csak az eredeti törzs *szev* és a létige első multja: *idüm, iding* stb.

Így *keldem* cselekedtem, *oldüm* lett em v. voltam, *bildim* tudtam, ismertem.

Előbbi mult

szevdüm idi, szerettem volt v. vala stb.

Összetétel a határozott multból és segédige első multjának egyes 3-dik személyéből (mint a magyarban).

Kapcsoló módban.

Jelen:

szevem, hogy szeretek v. szeressek

szeveszin, hogy szeretsz

szeve, hogy szeret

szevevüz, hogy szeretünk

szevesziz, hogy szerettek

szeveler, hogy szeretnek.

Az eredeti törzshöz ismét csak a segédige, még pedig a jelen ragai tétetnek, a *dür* (van) elhagyatván:

im v. *em*, *szin*, (dür), (v-)*üz*, *sziz*, (dür-)*ler*.

Mult

szeve idüm, hogy szerettem (legyen v. volna)

szeve idüng, hogy szerettél stb.

Összetétel a kapcsoló jelen egyes harmadik személyéből *(szeve)* és segédige első multjából *(idüm, idüng*, stb.*)*, mintha volna a magyarban : szeressen voltam, voltál stb,

így *kilaidim*, hogy cselekedtem,

olaidüm, hogy voltam,

bileidim, hogy tudtam.

Föltételes

határozatlan jelene (le conditionnel indéterminé):

szevszem [1]) ha szeretek v. szeretnék v. szeretendek,

szevszeng, ha szeretsz v. szeretnél v. szeretendesz,

szevsze, ha szeret v. szeretend,

szevszek, ha szeretünk stb.

szevszengüz, ha szerettek stb.

szevszeler, ha szeretnek stb.

Ismét az eredeti törzs *(szev)* és a segédige föltételese *(iszem)*.

A föltételes multat, továbbá a részesülőket mellőzöm.

XI.

B) *Származott török hajtogatás.*

Ennek alapjai a részesülők és állapotjegyző (gerundium), minél fogva legelsőbben is ezekkel szükség megismerkednünk.

1) Részesülői *egyszerü* (határozatlan *jelen*: *kélür* [2]) cselekvő, cselekedendő (a ki cselekszik, cselekedjék vagy cselekedni fog), pl. türkcse *okur* ádem varmi, törökül *olvasó* em-

---

[1]) Figyelmet érdemel, hogy a törökben a magyar *kell* vagy *kellletik*-nek megfelelő: *gerekdär* vagy *gerek* (szükség, kell) szinte a mondott föltételessel tétetik össze, pl. *szevszem gerek (dür)* szeretnem kell; a honnan valaki szinte kisértetbe jöhet hinnie, hogy talán a magyarban is eredetileg ez alak volt: *szeretném kell* azaz kell hogy szeretném vagy szeressem ‚szeretnem kell' helyett. Azonban a török is használja az infinitivust, pl. *gitmek* gerek, menni kell.

[2]) Ezen *ar, er, ur, ür* rag vagy képző a magyarban sem ösmeretlen, pl. kop-ik *kop-ár*, buv-ik *buv-ár*, csal *csal-ár-d*.

ber van-e?; tenavül *ider gibi* evőként (szószerint: evés csinálóként).

2) Részesülői *erélyes jelen* (participe présent énergique): *kélejür*, most cselekvő, vagy cselekvőben levő vagy járó *).

3) *határozói részesülő* (Pfizmaier szerint: participe verbal): *kelüb* cselekedvén, pl. *jetisüp* vurdüm, *elérvén* megvertem, *okujüp* jazarüm, *olvasván* írok azaz olvasok és írok. A költőknél *en* utórészszel is találtatik, pl. *virüben* adván.

4) melléknévi részesülő: *kélan* cselekvő v. cselekvendő (a ki cselekszik, cselekedett, cselekedni fog), pl. szev szeni *szeveni* szeresd a téged *szeretőt*, beni *okudan* khodse gelijür, az engem *oktató* mester jön (jövőben van).

5) mult részesülő: *kélmis:* volt cselekvő, vagy cselekedett v. cselekedte (a ki cselekedte), pl. bir kimsze *itmis* vármi, ki *cselekedte*, létezik-e?

6) állapotjegyző (gerundium) *kéla*, cselekedve, leginkább kettősen használtatik: *kéla kéla*, cselekedvén cselekedve, *cseke cseke*, húzton húzva (persáúl: *kesán ber kesán*), *vara vara* geldi, *menve menvén* (menten menvén, vagy mendegélvén) megérkezett, *otura otura* orszandüm, ültön ülvén (a hosszas ülésben) megúntam magamat.

Ettől származik egy másik állapotjegyző (*rak*, *rek* képzővel), mely tartós vagy ismételt jelentéssel bír és szinte meg is kettőztethetik, pl. *irlajarak irlajarak*, énekelve énekelvén (énekelgetvén).

Legnevezetesb az innen származottak között *dsagh*, *dsegh* képző segitségével a *szándékos részesülői jövő* (le participe futur d' intention): *kéladsak*, cselekedendő (celui qui pense faire), mely főnévileg is használtatik (cselekvendés) és ekkor fölveszi a személyragokat; *kéladsakhém*, cselekvendésem azaz cselekvési szándokom.

---

*) Kollár és Meninszky szerint: „Quando tamen actio designatur *continuata* et in fieri determinato, saepe adhiberi pro praesenti gerundium in *e* vel *i* quod est loco gerundii in *üb* és *jürür* (járó) quod in familiari sermone contrahitur in *jür*.“ E szerint *kélejür* annyi mint: *kelüb jürür* cselekedve vagy cselekvésben járó.

7) egyszerü igefőnév (substantif verbal simple): *keli* cselekvés.

Ettől származik a többi közt egyik jövő részesülő *szer* képzővel, pl. *kelészer*, cselekvendő, a ki cselekedni fog s a létige jelenével; *kelıszerím*, cselekedni fogok, *keliszerszin*, cselekedni fogsz stb.

8) tárgyi igefőnév (substantif verbal objectif): *kelma*, cselekmény.

Ebből származik közelebb a köteleztetési részesülő (le participe d' obligation) *lü*, *li* képzők segitségével, pl. *kelmalü*, cselekedni köteles, cselekedni kellő.

Ezek közöl a következők veszik föl általán (minden időn keresztül) a létigét: az egyszerü és erélyes jelen, a mult, a szándékos jövő és köteleztetési részesülő. Tehát

1) Az egyszerü határozatlan jelen a lét mint segédige időivel.

Jelen:

kelürüm cselekvő vagyok és leszek (cselekszem és cselekedni fogok).

kelürszín, cselekvő vagy és leszesz stb.

igy *szeverím*, szerető vagyok (szeretek)

bakarüm, látó vagyok

olurüm, leszek stb.

Az eredeti hajtogatásban jelen idő nem levén, ez az egyik, mely pótolja, mint látjuk az ottani hiányt.

Első mult (Pfizmaier szerint: imparfait):

kelürıdüm v. *kelürdüm* cselekvő valék (cselekvém, je faisais).

Ez pótolja, mint látjuk, a nemteljes multat, mely az eredeti hajtogatásban hiányzik.

Másik mult (Pfizmaier szerint: présent du parfait simple – jelen a multban?):

kelür imis v. *kelürmis*, cselekszem vagy cselekvém vala (il arrive que je fait).

Jelen föltételes (conditionnel du présent):

kelür iszem v. *kelürszem*, ha cselekvő vagyok v. volnék v. leendek.

Származott részesülői jelen:

kélüriken v. *kélürken* cselekvő levén (cselekedvén).

Ezek szerint általában mondhatjuk hogy az eredeti és származott igeragozások egymást kiegészítik, pl. itten van jelen és viszonyos mult, mik amott nincsenek; amott van határozott és előbbi mult, mik meg itten nem léteznek.

Ugyanezen egyszerű jelen, bár ritkábban, összetétetik az *olmak* (rendes) időivel is, pl.

szever oldüm szerető lettem, megszerettem.

szever olurdüm szerető levék, megszeretém stb.

2) Az erélyes (határozott) jelen a létige időivel.

Jelen:

kélüjür-üm most cselekvő vagyok, cselekvőben vagyok vagy járok. Pótolja, mint látjuk, az eredeti hajtogatás határozott és tartós jelenét.

Első mult:

kélüjür idüm v. *kélüjürdüm* cselekvőben valék v. járék.

Másik mult:

kélüjürmis, cselekvőben valék v. járék vala.

kélüjür-szem, ha cselekvőben vagyok vagy volnék vagy leendek (járok, járnék vagy járandok).

Származott részesülői jelen: *kélüjürken*, cselekvőben levén v. járván.

3) A mult részesülő hasonló módon:

kélmis-im cselekedett v. cselekedte vagyok, azaz vagyok ki cselekedte, cselekvém vala.

kélmis-idüm v. *kélmisdüm* cselekedte valék, v. valék ki cselekedte, cselekedtem.

kélmis imisüm, cselekedte valék vala, cselekvém vala.

kélmis-iszem, ha vagyok v. leendek ki cselekedte, ha cselekvendettem.

Olmak (rendes) időivel is:

kélmis-oldüm, lettem vagy voltam ki cselekedte, cselekedtem.

kélmis olürüm leszek ki cselekedte, vagy cselekedni fogtam (Kollár és Meninszky szerint futurum exactum).

kélmis olaidüm, hogy cselekedte voltam vagy lettem volna.

4) A részesülői jövő ugyanazon módon, az összetételek mindenütt megtartván a jövő fogalmát.

kelédsagh-im cselekedendő vagyok (je pense faire).

kelédsagh-idim, cselekedendő valék v. voltam.

kelédsagh iszem, ha cselekedendő vagyok vagy leszek.

5) A köteleztetési részesülő szintazon módon :

kelmalü-j-üm *), cselekednem kell,

kelmalü idüm, cselekednem kelle,

kelmalü oldüm, cselekednem kellett,

kelmalü iszem, ha cselekednem kell,

kelmalü iken, cselekedni kelletvén.

Vannak a törökben még némely formák is, melyeknek képzői némileg a magyarban levőknek felelnek meg, bár nem oly általánosak (minden igére alkalmazhatók), mint a magyarban, p. o.

1. Szenvedő *il*, *ul*, *ül* képző, rokon a magyar *úl*, *ül* képzőkkel, melyek ugyan leginkább elvont gyökök- és melléknevekből alkotnak önható igéket, de átható igéknél is előfordúlnak, pl. tol-úl (mintegy tolatik), nyom-úl (mintegy nyomatik); a törökben szinte a törzshöz járúl, pl.

szev-il-mek, szerettetni,

bak-il-mak, láttatni.

2) míveltető: *dür*, *dir* képző (sokszor a *t*, *cs*, *s* után a *d* el is hagyatván, a midőn tehát csak *ür* marad; megfelel a magyar *at*, *et*, vagy *tat*, *tet* képzőknek, pl.

szev-dür-mek megszerettetni (valamit),

jet-ür-mek, juttatni.

De igen számos esetben különösen több tagú törzsöknél s *r* vagy *l* után épen a magyarral azonos *at*, *et* használtatik, pl.

angl-at-mak, tudatni,

szöil-et-mek, beszéltetni.

3) Egymásra ható *is*, megfelel némileg a magyar *kez-*, *koz-*, *köz-*(ik) képzőnek, pl.

---

*) A *j* a törökben mint a magyarban sokszor előfordúl jobbhangzási *közbeszurat* gyanánt, leginkább ha két azonos hangzó jönne különben egymás után.

szév-is-mek szeretni egymást (szeretkezni),

jap-is-mak, egymást érni (érintkezni),

szöil-is-mek, beszélgetni (egymással).

4) Önható *in* (rokon a magyar *ön* szóval), alkot áthatókból önhatókat és önmagára visszahozókat, pl.

görmek látni, *görinmek* látszani;

szevmek szeretni, *szevinmek* önmagát szeretni; örülni, vigadni. Legnevezetesebb azonban

A tagadó hajtogatás.

Ebből, ha nem hatolunk a nyelv szellemébe, igen nagy teketória kerekedhetik ki; de mi láttuk föntebb, hogy a tatár-török hajtogatás, tulajdonképen nem egyéb mint a létigének részint közvetlenül, részint közvetőleg az eredeti törzshöz ragasztása.

A szabály tehát egyszerüen ez: a tagadó szók: *ma, me,* továbbá *degül* és *jok* a létige elébe vagy is összetett igéknél az eredeti törzs után tétetnek, még a részesülőknél is, mert hisz tulajdonképen ezek is csak összetételek a létigével, pl. *szevmis* annyi mint *szev-imis* (szerető volt, mint a magyarban is állanának, ha a tagadó szó és létige is a törzsszókkal összeiratnának), pl.

degül-üm, nem vagyok,

degül-idüm, nem valék v. nem voltam,

degül-imis-em, nem valék vala,

degül-iszem v. *degül-szem* (ha) nem vagyok vagy leendek; továbbá

szev-me-düm, szerető nem valék azaz nem szerettem.

szev-me-mis-idüm, szerető nem volt valék, azaz nem szereték vala.

szev-me-szem, (ha) szerető nem vagyok azaz ha nem szeretek,

szev-me-je m *) (ha) szerető nem vagyok, azaz ha nem szeretek stb.

A török ebben oly következetes, hogy az infinitivusban is a *mak, mek* rag elé teszi a tagadó szót, pl. *szev-me-mek*

---

*) A tagadó szócska utóhangja (e) után ismét *e* következvén, itt szinte *j* közbeszurás használtatik.

nem szeretni (mintegy szerető nem lenni), *kél-ma-mak*, nem cselekedni (cselekvő nem lenni) stb.

Mindazáltal figyeljünk a következőkre:

1) A létige rendhagyó (ha tetszik, eredeti) alakjai a *degül* v. *dejil* tagadó szót veszik föl, mint az imént látók;

2) *jok* és néha jobb hangzás végett *jogh* ugyanazon ige 3-dik személyénél *nem létezik, nincs* stb értelemben használtatik, pl. *jok-dür*, nincs,

joghidi, nem vala, nem létezék,

joghikien, nem levén.

Ugyanezen összetételnek van helye más igéknél is az eredeti mult részesülőben és a szándékos jövőben, pl.

kéldéghim jokdür, cselekedtöm nincs, azaz hogy cselekedtem (volna) nem létezik.

kéladsaghim jokdür, cselekvendésem (cselekvési szándékom) nincsen.

3) Egyebütt *ma*, *me* (nem) használtatik azon általános észrevétellel, hogy a részesülői egyszerü jelen *ar*, *er*, *ur*, *ür* képzői a tagadó hajtogatásban *z* képzővé változnak, pl. *kél-m-az*, innen

kélmaz-dim cselekvő nem válék,

kélmaz-iszem v. *kélmaz-szam*, (ha) cselekvő nem vagyok vagy leendek.

Söt néha a *z* a következő hangzóval együtt elesik, pl. *kél-ma-m*, *bil-m-em* stb.

XII.

Magukról az igealakokról ennyi elég.

A mi használatukat illeti, a föntebbiekben igyekeztem őket lehető szabatossággal jellemzeni s a magyar igealakokkal egybevetni.

Mindazáltal még néhány példa Pfizmaier után nem fog ártani.

A létigéről.

Hogy a rendhagyó jelen 3-dik személye egészen elszokott hagyatni, már föntebb érintettem, pl.

bre kande baghcse hé! hol a kert?

A rendes idők, mint szinte mondottam, (valamivé) lenni értelemben is használtatnak :

diváne *olmis*	bolond *lett* v. megbolondúlt.

A rendes jelen (olür) és származékai határozatlan és jövő értelemben is használtatnak :

bir meszka mahallde *olürüm*	egy föld alatti helyen (pu-triban) levő vagyok, azaz tartózkodom.
nuszf ádem mi *olür*	fél ember *lesz* talán ?
bénim szize csok fa'- idem *olür.*	általam sok előnye *lesz* (önnek).

A létige rendes idői szintén összetétethetők a rendes alakokkal, pl.

'adsebá ne hál *oleli ola.*	hát ottan mi dolog' *volt (legyen)* ?

ismétlések is jönnek elő:

herkim *olürsza olszun*	akárki *leend(ő)* legyen v. akárki leend és legyen.

‚Létezik' és ‚bír' értelemben *var* vagy *vardür* (ván) szóval élnek, pl.

jedi kat gök *vardür*	hétszeres ég van (létezik),
dsebümde akcsa *var* (dür)	zsebemben pénz van,
benüm akcsam *var* (dür) v. (csak) akcsam var.	nekem pénzem *van* vagy *(csak)* pénzem ván.

A multban *var idi* vagy *var imis,* vala v. létezik vala; a föltételesben *var isze,* ha van, ha létezik ; részesülőben *var iken,* levén, létezvén.

Ellenkezője *jok* vagy *joktür :* nincs

akcsam *jok* (tür)	pénzem nincs,
akcsang *jok* (tür)	pénzed nincs ;

multban : *jogh-idi* nem volt,
a föltételesben : *jogh-iszi* ha nincsen,
részesülőben : *jogh iken* nem levén.

Egyéb igékről.

A mutató módban.

A *határozatlan jelen* használtatik jövő helyett is :

bu vertaden szeni khala'sz *ideriz.*	ez örvényből téged megszabadítunk (meg fogunk szabadítni).

A részesülői jelen a cselekvésnek pillanatát fejezi ki:

'áleme bíghamm *gelür* ádem mi var.	a világba gond nélkül *jövő* ember létezik-e?

A létige rendes alakjaival valamint a rendhagyó (eredeti) részesülőkkel összetételek betüszerinti értelemben használtatnak (mint fönnebb magyarítottam).

Az eredeti részesülő a rendes létigétől *gibi* (ként) utóljáró által választatik el, pl.

kháneszine *gider gibi oldi*	házában *menőként volt* (úgy ment, mintha saját házában volt volna),
kulaghine *szöiler gibi olub.*	fülébe *beszélőként levén.*

Az erélyes jelen használtatik, midőn valaki élénkül akar előterjeszteni valamely cselekvényt mint jelent:

iste 'aszkierim dakhi csekilüb *gelijür*	imhol seregem még kifejlekezve *jövőben* (érkezőben) van vagyis jő.

A hajtogatásban eléggé kifejtettem.

A határozott múlt az eredeti ragozásban megfelel a franciának.

vezíri bícsáre *sasdi*, ve derjái hairet *tasdi*, ve emvádsi ghairet basden *asdi*	a segélynélküli vezér *elámult* és a csodálkozás tengere *szétáradt* és a vetély habja fején felül *csapott.*

Néha jelen helyett is élnek vele, pl. *bildüm* tudom (tudtam), *gördüngmi*, látod-e (láttad-e)?

Az imperfectum vagy nem teljes mult *(kelér idim* vagy *kelérdüm* alak) úgy használtatik mint a franciában.

murídi mu'takidlerden ber merdi szádik szer szabáh záhid icsün bir szüfre ta-'ám ihzár *iderdi*, záhid aning bir mikdárin vazife-i csáste szarf idüb bákiszin sám icsün iddikhár *eilerdi.*	hü felei közől egy erényes ember minden reggel a remete részére egy tál étket *hoza*, a remete abból reggelijére valamit elköltvén (elhasználván), a maradékot estére *eltevé.*

Néha jelen helyett is: *bujurdüm* ki . . . . *parancsolám* azaz parancsolom hogy . . . (a császár parancsaiban).

Az előbbi mult (az eredeti ragozásban) szinte megfelel a franciának.

A mult részesülő (melytől származnak a 3-dik pont alatti igealakok) melléknévileg használtatik s oly teljesen mult cselekvényt vagy állapotot jelent, melynek hatása még folyvást tart, pl.

csok gözler *görmemis* ve kulakter *isitmemis* szan-'atler görürszingiz.	sok, szemek *nem látták* és fülek nem *hallották* mestermüveket látandók vagytok.

Fönnebb már több példat láttunk.

Az innen származott teljes multak részint ezen részesülő, részint a francia határozatlan múlt értelmének felelnek meg, pl.

avreting hammámde öile *dímis*	nőd a fürdőben ilyest *monda vala*,
bir jengi meimundsi *gelmis*	egy új majommutató *érkezék vala*.

Ily határozatlan értelmű a létige eredeti multjával összetétel is, pl. *gelmis imis* érkezék vala.

Általán a második részesülő mult (imis, mis) alakjai határozatlan jellemüek:

bu dervis kus dilin *bilürmis*	ezen dervis a madarak nyelvét *érti vala*.

Kivevén ha ezen összetételhez határozott jelentésü más alakok járulnak, pl.

szahare güdsle *irmis idi*; *bilmis olasziz*.	a reggelt alig érte meg; tudottak legyetek v. tudjátok meg.

A kapcsoló módban.

A jelen, kötszó (hogy) nélkül némi határozatlan értelemmel bír, pl.

derdine kimden dermán *ire*	fájdalmára kitől jöjön (jöhet) vigasztalás?

Kötszóval használtatik, ha szándékot, kivánságot akarunk kifejezni:

anga bir gros virdüm *ki* bir csift papuds *ala*.	neki egy tallért adtam, hogy egy pár papucsot *vegyen*.

Áll parancsoló helyett is: *geleszin*, jöjj; *géle*, jöjjön;

szabáhünngüz khair *ola* — ön reggele jó *legyen* (azaz jó reggelt önnek).

A kapcsoló mód imperfectuma pótolja a mutató mód ezen idejét is, midőn határozatlan módon beszélünk, pl.

iste az kalding jok jere bas *vireiding*. — kevésbe múlt, hogy fejedet hiába oda nem *adád*.

Pótolja még a mult föltételest is, pl.

göreidi húr u rezvát bu makámi — ha *látják vala* (látták volna) a húrik ezen lakást.

Kivánságot is fejez ki, midőn: bárcsak, vajha (kiáski) kötszók kihagyatnak, és az óhajtó módnak felel meg, pl. *geleidi* (bárcsak) jönne vagy jött volna;

leil u nehár árzúszi bu idikim peighamber hazretlerini *göreidi*. — éjjel és nappal az volt ohajtása (vajha) a magas prófétát *látná*.

A jelen és határozatlan (eredeti) föltételest néha *eker* (ha) kötszó előzi meg s bármely időt kifejez:

eker kádir *iszeng*, fürszat bulsza, ben *olmaszam*. — ha képes vagy, (ha) alkalmat *találna*, (ha) én nem *vagyok vala*.

Így az összetételekben is:

eker bir szá'at dakhi *gelmemis olszangiz* — ha egy pillantig még nem jöttök vala (jövendettetek).

A jelen föltételes (*szeverszem* v. *kelürszem* alak) rendszerint jövő értelemmel bír:

bir szá-'at dakhy *durürsze*, basden csékar. — (ha) egy pillanatig még késik (v. késendik), fejét veszti.

A multakról föntebb szólék.

A szándékos jövő részesülő származékai *távol jövőt* fejeznek ki:

mulkden degül basden bile *csékadsakszin*; — nem csak országodtól hanem fejedtől is *elesendő vagy*;

ani szeir *idedsek oldik*; — őt meglátandók (v. látogatandók) voltunk;

bir az dakhi böile gider isze, mürghi rúhi kafeszi tenden perrán *oladsak*. — ha tovább így menend, lelkének madara teste kalitkájából *el fog röppenni* (elröppenendő leszen).

Lássunk még némely sajátságokat, péld. eredeti *mult részesülő*:

bu csársú dür *geldigim*	E piacon van jöttem v. jövetelem;
gördükleri dsumle khajál u kháb	láttuk (látatuk) mind képzelet és álom,
khaszísz u harísz *oldiginden*	fösvény és fukar létére;
ilcsi *kalktughini* isittümmi	a követ *elmentét* (hogy a követ elment) hallottad-e?
bildügüm kadar	tudtomra (tudtom mennyiben van);
geldügin bilürüm.	eljöttét (hogy eljött) tudom.

Szándékos jövő:

geledsegin v. geledsegini bilürüm.	eljövendését (hogy eljövend) tudom.

A *parancsolóhoz* gyakran *mi* (-e) kérdőszócska tétetik; *gitszün-mi*, menjen-e? *gidelüm-mi*, menjünk-e? *gideim-mi*, menjek-e?

Kapcsoló mód használtatik *belki* (talán) után is, pl.

belki gelmis ola, talán eljött vagy eljött legyen.

Föltételes áll *gerek* mellett is pl.

olsza gerek, lenne kell azaz lennie kell.

A *ha* vagy *hogy* kötszók elhagyása a föltételes mellől igen gyakori:

gelsze adseb degül;	(ha) eljövend, nem csoda;
gelsze olur;	(hogy) eljő v. jövend, lehető;
olsza olmazmi	(hogy) történjék nem lehető?
bir kárdür *olmasza* khós idi.	a mi történt. (ha) nem *történendett*, jó (v. jobb) volna.

Más kötszók ki szoktak tétetni, pl.

kacsan *geldi isze;*	a mikor *eljövend* v. *jövende*;
herkin *gelürsze*, *geldiisze;*	bárki *jövend*, *jövendett;*
her ne *isze*;	bármi *leend* (v. legyen);
ne *olursza olszun;*	bármi *leendő legyen;*
nige *olursza.*	bármiként leend v. legyen.

stb stb.

Kissé bővebben kiterjeszkedém vala, bár célomra közelebbről nem tartozott, a török igeidőkre, minthogy a török nyelv a magyarral némi részben rokonnak tekinthető; s közölök a többeket még egyszer emlékezetbe hozni, fölösleges nek nem tartom.

Jelen (a származott hajtogatásban mint a részesülői jelenekkel összetétel) kettő van: *egyszerű* vagy határozatlan, mely a jövőt is kifejezi: *kelürüm*, cselekvő vagyok v. cselek-

szem, és *erélyes* vagy határozott : *kèlüjürüm* cselekvőben vagyok v. járok.

Nemteljes mult (imperfectum) leginkább a részesülői jeleneknek a létige eredeti első multjával összetételéből állnak elő : *kelürdüm* cselekvő valék v. cselekvém, és *kèlejürdüm* cselekvőbenv alék, cselekszem vala (az utóbbi tartós multnak vétethetvén).

Határozott mult az eredeti hajtogatásban : *kèldèm* cselekedtem, *bildim* tudtam, *oldüm* lettem vagy voltam.

Határozatlan multak a származott hajtogatásban : *kèlürmisim és kèlmis imisüm* cselekvém vala.

Előbbi mult az eredeti hajtogatásban *kèldèm idi*, cselekedtem volt vagy vala.

Jövők (a fölebbi jelenen kivül) a származott hajtogatásban :

1) az egyszerü igenévtől : *kèlészerim* cselekedni fogok.

2) szándékos jövő : *kèladsaghim* cselekedendő vagyok v. cselekedni fogok; mely több időkön keresztül is hajtogattatik, megtartva mindenütt a jövő fogalmát : *kèladsaghidim* cselekedendő valék vagy voltam; *kèladsagh iszem*, ha cselekedendő vagyok vagy leszek.

3) Különösebb mult jövők (futurum exactum), egyik a származott hajtogatásban : *kèlmis olurüm*, cselekedni fogtam; a másik alább a föltételeseknél.

4) *Föltételes jövő* részben ugyanez mint általán a következő határozatlan föltételes jelen.

Föltételesek, mind az eredeti hajtogatásban :

1) határozatlan *jelen föltételes* : *kèlszam*, ha cselekszem, vagy cselekedném, vagy cselekvendem; *bilszem*, ha tudom vagy ha tudnám, vagy ha tudandom.

2) határozatlan *nemteljes mult föltételes : kèlsza idim*, ha cselekszem vala, v. ha cselekvém v. ha cselekvendém.

3) határozatlan *mult föltételes* : *kèldèm isze* v. *kèldèmsza*, ha cselekvém vala, v. ha cselekedtem, v. ha cselekedtem volna, v. ha cselekvendettem.

A magyarban a jelen és mult föltételesre külön alak ugyan nincsen (mivel *ha*, *hogy* kötszók elötételével csak a

rendes jelennel és multtal fejeztetik ki); de itt a jövő föltételes, melynek mult alakja is előfordúl, jóval szabatosabb.

XIII.

A görög nyelvre nézve e két szerzőt, úgyhiszem, a legjelesbek közöl valókat, használtam:

Griechische Grammatik von *Philipp Buttmann*, Dr. Dreizehnte vermehrte und verbesserte Ausgabe.

Griechische Schul-Grammatik von Dr. Georg Curtius. Dritte berichtigte Auflage.

Az utóbbinak előbeszédéből lehetlen föl nem hoznom bevezetőleg e következő helyet: „A szófűzési részből mind az lehetőleg kizáratott, a mi nem magára a dologra tartozik, tehát azon elméletek is, melyek névszerint Becker Károly Ferdinándnak sokszorosan ösztönző, a német és általános nyelvtanra vonatkozó munkálatai óta a classicai nyelvek tankönyveibe átszivárgának vala. Nem fogunk csalódni, ha valamely nyelvnek azon tárgyalását, mely azt mint valamenynyivel közös gondolkodási formák kifejezését fogja fel, tudományosan tarthatatlannak és gyakorlatilag károsnak jelöljük. Az utolsó évtizedekben hatalmasan előhaladt tapasztalati nyelvvizsgálat a nyelveknek inkább eltéréseit mint összeegyezését tüntette fel s a távol nyelveken győzőleg megmutatta, mennyire nem igényelhetnek a beszédnek egyetemes emberiekül elfogadott alapformái általánosságot, úgy hogy a tudomány ismét szerényebbül az egyesnek szorgalmasb és hübb kibuvárlatára tér, innen gyűjtőleg és válogatólag lassanként az egészhez emelkedendő. . . . . Mi tehát az érintett nézeteket csak mint régebben nagyon közönségesen elterjedt, de az újabbi tudomány által legyőzött, elvonatos módszer maradványának tekintjük, mely a helyett, hogy a dolgokbán rejlő észt kikutatni igyekeznék, azoknak inkább némely előleg kiokoskodott formákba rámázását tűzi feladatúl. — Gyakorlatilag káros is azon elméletekből eredő tárgyalása a nyelvnek, mivel az a nyelvanyaggal igen önkényileg bánik, mivel az sokszor az egészen ritkát és különöst a lényeges és szokott kárára rántja elő, mivel az gyakran az összetar-

tozót szétdarabolja és az egymástól elkülönbözőt összekapcsolja."

Ezen arany szavaknak veleje az, hogy a tapasztalati nyelvvizsgálat az egyes nyelveknek inkább eltéréseit mint összeegyezéseit tünteti fel s hogy mindenek előtt az egyes nyelveket, tehát nekünk magyaroknak a magyar nyelvet kell lehetőleg kifejtenünk, épen az, mit Lugossy társunk sürgete s miben vele tökéletesen egyet értek. Erről egyébiránt majdan bővebben szólok. — A föntebbi idézetet talán valaki ellenem is fordítandja, hogy t. i.

1) Becker Károly Ferdinándra a föntebbiekben én is hivatkoztam. — Igenis, de nem annyira az általános nyelvrendszerre, hanem csak a német nyelvre vonatkozó nézeteket illetőleg, melyeket nála részletesebben s tökéletesebben alig fejtett ki más valaki.

2) Valamely általános nyelvbölcseleti elvekkel én is foglalkodtam. — Bocsánat! a ki ezt hiszi, az engem nem ért; én mindent csak a magyar nyelv*ből* és a magyar nyelv*re nézve* tettem — kérem a hangsúlyt a névutókra fektetni; — hiszen ‚A Magyar Nyelv Szelleme' című munkám első kötetében 15 évvel ezelőtt világosan kimondottam, miszerint annak kimutatása végett is szükséges nekünk az idegen nyelvek ismerete, hogy a magyarban nem úgy van mint másokban. Épen mint Curtius állítja, hogy az ‚előhaladt tapasztalati nyelvvizsgálat a nyelveknek inkább eltéréseit mint egyezéseit tüntette fel.'

3) Elméleti elveket az értekezés elején én is állítottam fel. — Igen, de csak a legnagyobb általánosságban és hogy vezérfonalúl szolgáljon, s tulajdonképen azokat sem én találtam fel. Egyébiránt általános elveket Curtius is bocsát előre, mint látni fogjuk.

4) Én is hadartam össze a föntebbiekben mindenféle nyelvet. — Igaz; nem is állítom én, hogy nem jó és hasznos dolog ezeket tudni és érteni, hanem csak azt hogy *nem legelső* és *fődolog*.

5) Révai is hivatkozott idegen s különösen úgy nevezett rokon nyelvekre. Amde mit mond ő? — „*Primum* horum (adminiculorum) *est penitior lingvae patriae cognitio,* cum ho-

diernae tum etiam antiquae; et hodierna quidem pernoscenda est quam *latissime* extenditur; antiqua vero, quam *altissime* repeti potest." Tehát mindenek fölött hazai nyelvünket kell tökéletesen ismerni s a benne rejlő észt kikutatni, ez után *) hasonlítgathatunk, a mennyi tetszik, mint Curtius mondja, mint Lugossy mondja, mint én mondom. Révai még azt is megírta: „His rebus non potest lingva nostra et nobis non esse multo gratior, et exteris ad nostram gloriam tandem aliquando commendabilior, certe ea cum primis de causa: quod ad ea illustranda et evidentius probanda, quae hodie tam egregie scribunt quam maxime Germani de lingvarum ortu, et progressu, inter Europaeas nostram possint *quam felicissime pro subsidio* adhibere. Potest ea *multam lucem affundere ad explanandas linquas affines*; ad septemtrionales quidem sine ulla dubitatione; aliquam vero ut puto ad ipsas etiam orientales." — Nálunk némelyek ellenkezőleg azt vítatják, hogy még nincs magyar nyelvtudomány, hogy semmit sem tudunk, ha a finn vagy más rokon nyelvekből nem tudunk mindent igazolni.

E kitérésért bocsánatot remélek, de nagy szükség van reá kivált most, nehogy különben is csekély eröink hiába pazaroltassanak, miről még alább is lesz szó.

„A görög nyelvben Buttmann és Curtius szerint a *főidők*: a jelen, teljes mult (perfectum) és jövő; *történelmi — historiai — idők* a nem teljes mult (imperfectum), régibb mult (plusquamperfectum) és aoristus."

Mit értenek ők a történelmi idők alatt, utóbb fogjuk megtudni.

Az idők használatáról pedig, főkép az utóbbinak értekezését, itt-ott saját észrevételeimmel s magyarítással kiszerve következőkben foglalom össze.

„Az idő megjelölésénél a görögben megkülönböztetendők:

1) *az időfokozat* (die Zeitstufe). A három időfokozat: jelen, mult, jövő.

2) *az időnem* (die Zeitart). Az időnem szerint a cselekvény vagy:

---

*) ‚A kartöltve járás' valódi érthetősége alább fog előadatni.

a) *tartós*, pl. γιγνώσκειν ismerkedni,
b) *beálló* (eintretend), pl. γνῶναι, megismerni,
c) *bevégzett* ἐγνωκέναι, ismeretes lenni (latinúl: nosse).
A *tartós* cselekvényt jelölik a jelen törzs alakjai;
A *beállót* az aoristus törzséi;
A *bevégzettet* a teljes mult törzséi.

A *jövő* jelöli a következő *időfokozatot* mind a tartós mind a beálló cselekvény *időnemére* nézve: γνώσομαι ismerkedendem és megismerendem; a harmadik jövő (futurum exactum) pedig a bevégzett cselekvényre nézve: ἐγνωκὼς ἔσομαι, megismerendettem vagy meg fogtam ismerni (latinúl: novero).

A jelen-, aoristus- és teljes multban csak a *mutató mód* jelöl határozott *időfokozatot*; a többi módok, az infinitivus és részesülő csak az időnemre nézve csatlakoznak a megfelelő mutató módokhoz, az időfokozatra nézve pedig nem (mint alább bővebben ki fog tetszeni).

Jegyzetek. 1. A *beálló* cselekvény összehasonlítható a *ponttal*, a tartós a *vonallal*, a *bevégzett* a *lappal*.

2) A német és latin nyelv a tartós és beálló cselekvény közötti különbségre rendszerint nem ügyelvén, nehéz ezt azoknak felfogniok. Azonban némely német igéknél hasonló különbséget szinte vehetni észre, pl. fliehen φεύγειν (futni) és entfliesen φυγειν (elfutni); klingen (zengeni) és erklingen (zendülni); flackern (lobogni) és aufflackern (lobbanni); zürnen (haragudni) és ergrimmen (megharagudni); fürchten φοβηθῆναι (félni), és erschrecken, φοβηθῆναι, δεῖσαι (megfélemleni, ijedni); sich wundern θαυμάζειν (csodálkozni) és sich verwundern θαυμάσαι (elcsodálkozni); schaffen (teremteni), és erschaffen (meg- v. előteremteni); lachen γελᾶν (nevetni) és auflachen γελάσαι (elnevetni magát); hinschwinden (enyészni) és verschwinden (eltünni); sinnen (eszmélni) és sich besinnen (föleszmélni, eszébe jutni); betreiben πράσσειν (üzni, folytatni) és durchsetzen πράξαι (véghez vinni)."

A magyarban, mint e példákból is látjuk, az időnemek különbsége nem az igeidők alakjaiban, hanem részint az igekötőkben részint a képzőkben jelöltetik meg. Egyébiránt a görögben, mint Buttmann megjegyzi (81. §.), megérintendő, „hogy teljességgel nincsen mind az szokásban az egyes igénél,

a mi képeztethetik (dass keineswegs alles, wass gebildet werden kann, auch in jedem Verbo vollständig gebräuchlich ist); hanem hogy mégis a nyelvtanban egyetlen igén mindent teljesen szoktak mutatni". Azaz egyik igében egyik, másikban másik alak van szokásban. Innen a többféle aoristus és jövő stb.

A magyarban pedig, mint tudjuk, alig van ige, melynek minden nyelvtani alakja szokásban nem volna.

„1. *A tartós cselekvény alakjai.*

a) a jelen indicativusa.

A jelen indicativusa jelöli, épen úgy mint a német- és latinban (valamint a magyarban is) a most folyó időben tartós cselekvényt: ἱκετεύομέν σε πάντες (könyörgünk hozzád mindnyájan). Innen általános, minden időben, tehát a folyóban is érvényes állítmányokat jelennel fejezünk ki: ἔστι θεός (van Isten).

Jegyzet. Oly cselekvények, melyeknek beállása ugyan a multba esik, de melyeknek ereje a jelenre is kiterjed, néha szinte jelennel fejeztetik ki: ἀκούω (hallom), ezen értelemben is: hallám vala és eszemben tartom, νικάω (győzök) azaz győztem, győző vagyok stb.

A képlet (gondolatbeli előterjesztés) élénksége által valamely mult cselekvény úgy jelöltethetik meg mint jelen, innen van a görögben igen gyakori használata a történelmi jelennek, mely a multnak idöivel felváltva is gyakran fordúl elő (mint több más nyelvekben is láttuk).

b) *a nem teljes mult*

a tartós cselekvény multja s ezért a multban tartós cselekvényt jelöl mint a latin imperfectum [1]).

---

[1]) Mindjárt az értekezés elején láttunk a latinból példát Corneliusban: tum Thraces eas regiones tenebant (bírják vala). Lássunk még többet is. Themistoclesről mondatik:

Multum in judiciis privatis versabatur, saepe in concionem populi prodibat, nulla res major sine	Gyakran *forgolódék* magán ügyeket itélő törvényszékeken, a népgyülésben sokszor *megjelene*,

A görög tehát ott használja az imperfectumot, hol mult állapotokat *leiróla*g akar előadni, s mult cselekvényeket folyamukban, egymás melletti tartósságukban, vagy gyakori tartós ismételtetésökben elöterjeszteni (tehát ez különösen *leiró, festő idő)*;

„οἱ μὲν ἄρ οἶνον ἐμίσγον καὶ ὕδωρ, οἱ δ' αὖτε τραπέζας νίζον καὶ προτιθεν, τοὶ δὲ κρέα πολλὰ δατεῦντο."

némelyek bort *kevernek vala* vizzel, mások pedig az asztalokat *meglörülik* és azt *fölteszik vala*, mások meg sok húst metélnek vala.

A jelen korban szokatlan több ‚vala' elkerülésére, bizvást élhetünk a magyarban is egyszerű imperfectummal, mert „minden *jelen a multban* egyszersmind úgy is tekinthető mint többé kevésbbé *tartós mult*" (Buttmann megjegyzése) épen úgy mint a latinban, franciában, németben stb.

Más példa:

„τοὺς μὲν οὖν πελτάσταις ἐδέξαντο οἱ βαρβαροι καὶ ἐμάχοντο"

A peltastákkal szembeszálltak a barbárusok és *harcólnak vala*.

ἐδεξαντο (szembeszálltak) aoristus, melyről alább lesz szó.

Jegyzet. Az imperfectum gyakran csak megkisérlett, de végre nem hajtott cselekvényt jelöl:

πρῶτος Κλέαρχος τους αὐτοῦ στρατιώτας ἐβιάζετο ἰέναι οἱ δε αὐτόν ἔβαλλον

Klearkos elsőben *készteté* (készteti vala) harcosait a menetelre, de azok reá löttek.

---

eo *gerebatur*; celeriterque, quae opus erant, *reperiebat*, neque minus in rebus gerendis promtus quam excogitandis, *erat*; quod et de instantibus, ut ait Thucydides, verissime *judicabat*, et de futuris calidissime *conjiciebat*. Quo factum est ut brevi tempore *illustraretur*.

nélküle semmi fontosb ügy *nem tárgyáltaték*; s a szükségeseket hamar *feltalálja vala*. A dolgok végrehajtásában szintoly ügyes *vala* mint kigondolásában: mivel Thucydides mondása szerint mind a jelenvalókról igazán *itél*, mind a jövendőkhöz éles észszel hozzá *vei vala*. Innen lött hogy rövid időn *elhiresedék*.

Az első imperfectumokat (forgolódék, megjelene) egyszerű magyar imperfectummal fordítottam, minthogy már a ‚gyakran', sokszor' szók kifejezik a nagyobb tartósságot; egyébiránt a magyarban is valamennyi fordítható egyszerű imperfectummal, mert már ez is (bármely más nyelvben is) mindig némi tartósságot foglal magában, mint Buttmann és Becker is megjegyzi.

c) *A jelen kapcsoló, ohajtó, parancsoló módja és infinitivusa*

általán *tartós* cselekvényt jelölnek, legyen ez jelenben, multban vagy jövőben.

μαινόμεθα πάντες ὁποταν ὀργιζόμθα"	őrjöngünk mindnyájan, hogy ha haragszunk.

A magyarban ‚ha' ‚hogy' után nem mindig áll kapcsoló mód.

„*ἔλεγον τῷ Εὐθυδήμῳ ὅτι πάντες ἕτοιμοι εἶεν μανθάνειν*;	azt mondották Eüthüdemosnak hogy mindnyájan készek (volnának) tanulni;
οὕτω ποιήσω ὅπως ἄν συ κελεύῃς	úgy fogok tenni, mint te *parancsolandod*;
ταυτα λέγων θορύβου ἤκουσε δια των τάξεων ἰόντος και ἤρετο, τίς ὁ θορυβος εἴη.	ezt *mondván* zajt hallott a sorokon átkelőt és kérdezé: micsóda zaj (volna) az.

2. *A beálló* (Buttmann szerint: *pillanatnyi) cselekvény alakjai.*

a) Az aoristus mutató módja

a beálló cselekvény multja, ennél fogva a multban beálló cselekvést jelöli, a latin történelmi perfectumhoz hasonlóan. Innen

A görög az aoristus mutató módját akkor használja, ha mult dolgokat *elbeszélni*, ha mult cselekvényeket csak mint történteket (beállókat) előadni, azokat más cselekvényekre *viszonyítás nélkül* csak mint egyes tényeket előállítni van szándékában:

μετὰ τὴν ἐν Κορωνείᾳ μάχην οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέλιπον την Βοιωτίαν πᾶσαν.	a koroneai ütközet után az athenéiek egész Boeotiát *elhagyták.*
Παυσανίας ἐκ Λακεδαίμονος στρατηγος ὑπὸ Ἑλλήνων ἐξεπέμφθη μετα εἴκοσι νεῶν ἀπὸ Πελοποννήσου, ξυνέπλεον δὲ καὶ Ἀθηναῖοι τριακοντα ναυσὶ καὶ ἐστράτευσαν ἐς Κύπρον καὶ αὐτῆς τὰ πωλλά κατεστρέψαντο.	Pausanias Lacedaemonból, mint vezér *küldetett* ki a hellének által húsz hajóval Peloponnesusból, de athenéiek is harminc hajóval együtt vitorlázának *); és haddal *mentek* Cyrus ellen, és annak nagy részét *meghódították*;

*) ‚begleitender Umstand' jegyzi meg Curtius, tehát az imperfectum itt is világosan úgy fordul elő mint viszonyos mult.

τοξικὴν καὶ ἰατρικὴν καὶ μαντικὴν Ἀπόλλων ἀνεῦρεν.	a nyilazási, gyógyítási és és jóslói mesterséget Apolló találta fel.

Minthogy az aoristus mutató módja valamely cselekvényt úgy jelöl meg csak mint beállót, tehát az más nyelvek minden különbféle multjainak megfelel, névszerint a mellék-, elő- és közbülső mondatokban a latin és német előbbi multjának;

Δαρεῖος Κῦρον μεταπέμπεται ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἧς αὐτὸν σατράπην ἐποίησεν	Darius Cyrust visszahivatja (hivatta) azon tartományból, melybe őt satrapának *nevezte volt* (fecerat).

Ily módon áll az aoristus az időkötszók: ἐπεί, ὡς, ὅτε mellett mint a latin perfectum *postquam, ubi, ut* mellett:

ὡς ὁ Κῦρος ἤσθετο κραυγῆς, ἀνεπήδησεν ἐπὶ τὸν ἵππον ὥσπερ ἐνθουσιῶν.	a mint Cyrus *hallotta vala* (audivit) a lármát, mintegy lelkesülve lóra szökött.

Az aoristus mutató módja tapasztalati mondatokban is használtatik, a midőn azt fejézi ki, hogy valami valamikor beállott, a mi azonban valamennyi időkre alkalmazható; a németben ily állítmányokban a jelennel vagy ‚pflegen' (a magyarban ‚szokott') igével is élünk:

τῷ χρόνῳ ἡ δίκη πάντως ἦλθ' ἀποτισαμένη.	Idővel a boszuló igazság mindenkor eljött (vagy eljön vagy el szokott jönni).

Ily értelemben az aoristus mellett néha ἄν szócska áll: ἔλεξεν ἄν mondani szokta.

Ezen aoristus egyes első személye gyakran azon cselekvények vagy állapotok jelölésére is használtatik, melyek a beszéd pillanatában állnak be: ἐγέλασα nevetek vagy nevetnem kell.

Használtatik föltételes multakban is.

ἀπέθανον ἄν, εἰ μὴ ἡ των τριάκοντα ἀρχὴ κατελύθη.	*elveszlem volna* (ám?), ha a harmincak urasága meg nem *döntetik vala.*

b) *Az aoristus kapcsoló, ohajtó, parancsoló módja és infinitivusa*

a *beálló* cselekvényt általában jelölik meg, legyen ez jelen-, mult-, vagy jövöben:

οἱ τριάκοντα προσέταξαν ἀπαγαγεῖν Λέοντα ἵν' ἀποθάνοι	a harmincak parancsolták, Leont elvinni, hogy *meghaljon*
ἀπορῶ, τί πρῶτον μνησθῶ	kétségeskedem, mit *említsek* előbb;
μὴ θαυμάσητε, εαν παράδοξον εἴπω τι	ne *csodálkozzatok*, ha valamely felötlöt *mondok*;
σύ μοι ἀπόκριναι, ὦ παῖ	*felelj* nekem, fiú!
μέγα οἶμαι ἔργον το ἀρχὴν καταπρᾶξαι, πολυ δ' ἔτι μεῖζον το λαβόντα διασώσασθαι.	nagy dolognak tartom uralmat *alapítni*: de sokkal nagyobbnak az elnyertet megtartani.

Az aoristus részesülöje rendszerint valamely *előbb* történtet fejez ki:

Κροῖσος Ἅλυν διαβὰς μεγαλην ἀρχην καταλύσει	Kroesus a Haluson *átkelvén (vala)* egy nagy birodalmat fog feldönteni.

Így ohajtó módja is jelenthet multat:

οἱ Ἰνδοὶ ἔλεξαν, ὅτι πέμψειε σφας ὁ Ἰνδῶν βασιλεύς	a hinduk azt mondották hogy őket a hinduk királya *küldötte volt.*

Az aoristusnak általános jelleméhez képest sok igében, melyeknek jelen törzse valamely *állapotot* jelöl, valamennyi aoristusok ezen állapotba *beállást* fejezik ki, mint:

ἄρχειν	(uralkodni) —
ἄρξαι	(uralkodásra jutni);
βασιλεύειν	(királykodni) —
βασιλεύσαι	(királylyá lenni);
ἰσχυειν	(erős lenni) —
ἰσχῦσαι	(megerősödni);
σιγᾶν	(hallgatni) —
σιγῆσαι	(elhallgatni);
ἔχειν	(bírni) —
σχειν	(elnyerni);
φαίνεσθαι	(látszani, tetszeni) —
φανηναι	(feltetszeni, feltünni);
νοσεῖν	(betegeskedni) —
νοσῆσαι"	(megbetegedni).

Láthatjuk ezekből, hogy az aoristus jelleme általában a *beálló cselekvény* s ezen általános értelemben csaknem min-

denféle időben előfordul. Miből az is kitetszik, hogy ezen alakot más nyelvnek valamely alakjával egészben véve párhuzamba tenni, vagy más nyelvnek, melyben annak híre hamva sincsen, valamely időjét ezen görög aoristus rámájára húzni, teljes képtelenség. Egyes idők megfelelnek igen is neki, de még itt is csak részben, mint a latin perfectum az aoristusnak a mutató módban (hisz különben nem is tehetnők át más nyelvre); de itt sem mondhatjuk, hogy más nyelvben ez vagy amaz idő felel meg az aoristusnak, hanem inkább csak annyit mondhatunk, mint a példákból láttuk, hogy a görög aoristust más nyelvekben ez vagy amaz idő *pótolja*. — Ezért mondja Buttmann: „a görög aoristus (a történeti vagy elbeszélési vonatkozatban) egy maga végezi azt, mit a szegényebb nyelvek a többi múltakra még ráruháznak, mint a latin a perfectumra, a német az imperfectumra."

Folytassuk Curtiust:

„3. *A jövő*

mind a tartós mind a beálló cselekvény következő idejét jelöli: ἄρξω uralkodásra fogok jutni és uralkodni fogok.

A közvetlenül következett vagy célzott cselekvény jelölése végett a görög a μέλλω (akarok, szándékozom) igét alkalmazza az infinitivusok valamelyikével:

μέλλω ὑμᾶς ἄγειν εἰς Ἀσίαν (latinul: in Asiam vos *ducturus* sum)	benneteket Ázsiába *vezelendő* vagyok (vezetni szándékozom).
πλησίον ἤδη ἦν ὁ σταθμός ἐνθα ἔμελλον καταλύσειν.	már közel volt az állomás a hol *megszállandók* valának (megszállani szándékozának).

4. *A bevégzett cselekvény idői:*

a) A mutató multteljes *multja*,

mely a bevégzett cselekvény jelene, azaz a teljes multtal jelöli a görög a jelenre nézve és vonatkozva bevégzett cselekvényt [1]).

[1]) „Immer wird man finden, dass das reine Perfect, wie es besonders im Griechischen sich erhalten hat, nur gebraucht wird, wenn, eine Folge der vollendeten Handlung oder auch ihres Aufhörens jetzt noch fortdauert." Buttmann.

εὕρηκα	kitaláltam (s megvan);
ἤδη γὰρ τετέλεσται ἅ μοι φίλος ἤθελε θυμός	már *végrehajtatott* (végrehajtaték vala?) a mit szíves ohajtásom kivána;
ἡ πολις ἔκτισται παρα τῶν Κορινθίων	a várost a korinthusiak *építették* (a mely most is fenn áll, magyarúl talán: épiték vala?);
τὰ χρήματα τοῖς πλουσίοις ἡ τύχη οὐ δεδώρηται ἀλλὰ δεδάνεικεν	a pénzt a gazdagoknak a szerencse nem *ajándékozta* hanem *kölcsönözte* (ajándékozá, kölcsönzé vala?)

Több szó létezik, melyeknek teljes multja jelen értelemmel bír, a mennyiben ez által a cselekvény, melynek a jelen alak csak kezdetét fejezé ki, mint bevégzett állapot terjesztetik elő: *μιμνήσκομαι* emlékezem (emlékezetembe vagy eszembe jut), innen: *μέμνημαι* emlékszem vala; így *κέκλημαι* neveztetem (vala), *πέποιθα* bízom (vala), *ὄλωλα* elvesztem, oda vagyok, *κέκτημαι* szereztem (bírom vala) stb.

b) *A régibb mult*

a bevégzett cselekvény multjá azaz ezen idővel a görög a multra nézve és vonatkozva bevégzett (más) multat jelöl.

δὴ τότε γ' ἀτρέμας εὕδε λελασμένος ὅσσ' ἐπεπόνθει.	itt alvék ő most nyugodtan, feledvén a mit *szenvedett volt.*

c) *A mult jövő*

a bevégzett cselekvény jövője azaz valamely cselekvény jelölésére szolgál, mely jövőben fogott bevégeztetni. A görögnek csak a közép hajtogatásban (mediumban) van ezen jelentésre különös alakja, melynek többnyire szenvedő jelentése van. A cselekvő hajtogatásban azt a mult részesülőnek a jövővel körülírása pótolja."

ἂν ταυτ' εἰδῶμεν; τα δέοντα ἐσόμεθα ἐγνωκότες.	ha ezt tudjuk, a megkivántatókat meg fogtuk ismerni (ismertek leszünk).

XIV.

A görög nyelvből főkép a mutató módot illetőleg az előadottakat elegendőnek tartom, ámbár rendkivül érdekes volna ily kitünő irót mint Curtius az egész hajtogatáson keresztül kö-

vetni, midőn az ember nem tudja: a görög nyelvet csodálja-e inkább vagy a nyelvész lángeszét, ki ily tiszta, világos és általános szabályokra képes a tárgyalt nyelvet feloldozni.

A görög nyelv egyike az alakokban legdúsabbaknak *); azonban igéi jellemében nagyon elüt más nyelvektől kivált aoristusában, mely bir ugyan általános (beálló) jelentéssel, de a különböző módokon keresztül, minden időfokozatot fölveszen, sőt magában a mutatómódban is, mint láttuk, jelen, mult s előbbi mult értelmeiben előfordul, innen ered ‚határozatlan' nevezete.

Az eddig mondottakból rendszeremhez alkalmazva a görög igeidőkből a következőket emelem ki.

A jelen a mutatómódban tartós idő s jelent a most folyó időben, vagy minden időben, tehát a mostaniban is történőt.

Történeti élénkebb elbeszélésben történeti mult helyett is használtatik.

A nem teljes mult (imperfectum) a mult időben tartós cselekvényt jelöl, mely viszonyos multra is alkalmaztatik (tehát ez multban jelen, Curtius szerint kisérő körülmény és szinte Curtius szerint leíró s viszonyos idő is).

Buttmann ezen rendszerhez híven jellemzi azt ekképen: „Das gleichzeitige, was man als Bestimmung des Erzählten beibringt, muss nothwendig etwas *Dauerndes* seyn (‚alles schlief, da ertönte ein Geschrei' — minden *alszik vala*, egyszerre lárma hallatszott; ‚ich *that* eben meinen Mund *auf*, ihn zu rufen, da trat er herein' — épen felnyitám a számat, hogy őt hívjam, akkor belépett), so kann man es doch nicht füglich anders denken, als dass es *einen Moment früher* begonnen. So verbindet sich mit dem Imperfect von selbst *der Begriff der Dauer* und im Gegensatz desselben, mit dem Aorist der des *Momentanen*. Hieraus entsteht ein zweiter Sprachgebrauch, vermöge dessen das Imperfect auh im Fortgang der Erzählung nicht als gleichzeitige Bestimmung des Aorists,

*) Noha, mint Buttmann után föntebb megérintettük, alig van ige, mely minden alakot elfogadna.

sondern *abwechselnd mit demselben* eintritt, so oft *die erzählte Sache selbst in der Dauer dargestellt* werden soll."

Véghetetlen fontosságu szávak! Épen ezért az eredeti nyelvben idéztem e nevezetes helyet, hogy az okoskodásban semmi kétség fenn ne maradjon, melyre talán nem tökéletes fordításom alkalmat szolgáltathatott volna. S ezután hivatkozik Buttmann Xenophonnak egy elbeszélésére, melyből már föntebb Curtius is idézett: „a peltastakkal (vértesekkel) szembeálltak a barbarusok és *harcolának* v. *harcolnak vala*;" folytatja ezután Curtius: *ἐπεὶ δ' ἐγγὺς ἦσαν οἱ ὁπλῖται* (mikor pedig a páncélosok *közeledének* — natürliches Imperfect —) *ἐτράποντο* (megfutamodtak — momentan —); *καὶ οἱ πελτασταὶ εὐθὺς εἵποντο* (és a vértesek nyomba követék — fortdauernd —).

„Innen van, — folytatja Buttmann — hogy az imperfectum általán akkor is használtatik, ha a multban valami *szokásos* (ein Pflegen) vagy a mi *gyakran történt*, terjesztetik elő." *Μίλων ὁ Κροτωνιάτης ἤσθιε μνᾶς κρεῶν εἴκοσι.* (A krotóniai Milon harminc mina — körülbelül ugyanannyi font — húst *megevék*). Jegyezzük meg, hogy ez különbözik a Curtius előadta *tapasztalati multtól*, mely aoristussal fejeztetik ki s melyet Buttmann is megemlít.

Az általános vagy történelmi mult (mutató módban) az aoristussal fejeztetik ki.

Maga pedig a mutató mód teljes multja oly bevégzett multat jelent, melynek némi következménye még most is tart. „A ki azt mondja — Buttmann szavai — ich habe es gewusst (tudtam), azt is mondja egyszersmind, hogy most már nem tudja. A ki azt mondja: *οἶκον ᾠκοδόμηκα* (házat építék vala?), úgy gondolja a házat mint még fennállót; ha pedig így szól: *ᾠκοδόμησα* (építettem), ezen körülményt legalább eldöntetlenül hagyja, de úgy szól akkor is, ha bizonyosan tudja, hogy az többé fenn nem áll."

Az előbbi mult szinte aoristussal fejeztetik ki, még pedig mind a viszonyos mind a határozott; a rendes előbbi mult pedig leginkább az utóbbi értelemben fordul elő.

A jövő mind tartós mind beálló értelemben vétethetik.

Ezekből megérthetjük, mit ért Buttmann és Curtius a

történelmi idők (imperfectum, aoristus és plusquamperfectum) neve alatt; a midőn látjuk, hogy Buttmann az imperfectumot azon egy időbelinek vagy is egy más időben történőnek és tartósnak, Curtius is szinte tartósnak, kisérő körülménynek, leíró multnak stb. nevezi, tehát mindketten kétségtelenül tartósnak, illetőleg multban jelennek, legalább ilyennek is tartják; továbbá Curtius a régibb multat úgy jellemzi mint (egyik) multra nézve és vonatkozva bevégzett (más) multat s mely magyarázatok tökéletesen megegyeznek a mi viszonyos vagy közvetőleges igeidőink magyarázatával. Tehát nekik a történelmi idők csak annyi mint különösen a történeti elbeszélésben gyakrabban előfordulni szokott idők, úgy hogy az elbeszélésben imperfectum és aoristus a tartósság vagy pillanatnyi időnemhez képest váltakoznak s e tekintetben a görög imperfectum valósággal elbeszélési vagy történelmi idő is (*t. i. tartós* elbeszélési idő) és ekkor semmi más időbeli vagy egyéb körülményre nem vonatkozik, hanem csak közvetlenül az elbeszélőre.

Így e főidők nevezete alatt sem azt értik, hogy azokra valamely más idők viszonyulnának, hanem csak betüi értelemben, a mennyiben főképen, lényegesen és közönségesen azon három idő, vagyis Curtius kifejezése szerint három időfokozat létezik *). Ők különösen a görög nyelvben uralgó szellemre, mely a *tartós, beálló* (vagy pillanatnyi) és *bevégzett* cselekvények rendszeres kifejezése és fejtése, fordítának vala fő figyelmet s ebben remekek is.

XV.

A sémi, különösen a héber és arab nyelveket itt mellőzöm, mert azok tulajdonképen csak múlt és jövő idők alakjával bírnak, a többire nézve úgy segítvén magukon a hogyan tudnak; például a héberben Geseniusnak „Ausführliches grammatisch-kritisches *Lehrgebäude* der hebräischen Sprache“ cimü munkája szerént a múlt jelöl

---

[1]) A görögben az idők ezen felosztása a személyi és számi végzetek végett is célszerűnek látszik, minthogy ezen végzetek is az azon osztályba tartozó időkben egymáshoz hasonlók. Lásd Buttmann 87. §.

1. bevégzett múltat,

2. előbbi múltat: מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה munkája, melyet mívelt volt (Mózs. I. 2. 2.)

3. beszélő múltat, midőn az mindenkor az alany után áll s többnyire váltakozik a jövővel;

4. némely igéknél általában jelen időt, különösen melyek minőséget; másoknál melyek inkább állapotot mint cselekvényt, továbbá szokásost jelentenek; sőt

5. jövőt is jövendőléseknél, bizonylásoknál, erősítéseknél, továbbá ha már egy jövő megelőzi s utána a mult (és) kötszóval következik stb.

6. parancsolót, mint a jövőnél az utóbbi esetekben stb stb.

A jövőnél legnevezetesebb a jövőnek átváltoztató *vav*-ja (vav conversivum futuri), mely által ez multtá lesz.

Ezen *vav* Gesenius véleménye szerint חָיָה = הָיָה (volt) szóból eredett, illetőleg rövidült, pl. (magyar betükkel) ebből: *jiktól* ölni fog, *va* előtételével (s a *j* megkettőztetésével) lesz *vajjiktól* ölt, a mi is Gesenius szerint annyi mint *haváh jiktól* történt (hogy) öl. — Visszatérünk még erre a magyar időknél.

Az arabban a jövő idő a *len* (nem) és *lemma* (még nem) tagadó szócskák előtételével multtá, *má* (nem) előtételével jelenné, *li* előtételével parancsolóban harmadik személylyé, *lá* (ne) előtételével tiltóvá lesz, *len* (nem) előtételével pedig jövő jelentése megmarad stb.

Ezeket csak némi példákúl hordtam fel, annak megmutatására, hogy ezekből aligha fogna a magyarra valamely világosság deríttetni.

A szanszkrit nyelvet nem birom annyira, hogy jó nyelvtan segitségével is belé mertem volna fogni az idők fejtegetésébe*) Egyébiránt úgy hiszem, hogy a mondottakban a legmüveltebb nyelvekből a figyelemre méltóbb tárgyak ki nem maradtak.

XVI.

Mit tanúlunk mindezekből? Ha a tárgyakat elméleti s bölcseleti oldaláról tekintjük, véghetetlenül sokat. De ha azt

*) Magok az igealakok nagy részben megegyeznek a görög alakokkal

akarjuk tudni, hogyan áll tehát mindez a magyarban? (— elgondolva attól hogy én a föntebbiekben már elöleges megjegyzéseket is tevék, sőt mindent magyarúl adván vissza, már mintegy elöllegesen megállapítám az igeidőknek megfelelő magyar alakokat —) még mind ebből semmit nem tudunk s nem tudhatunk. Mert ki mondja meg nekem, ha már előbb a magyar nyelvet nem buvárlá, vagy legalább az élő és irott nyelvből valamely szabatos nyelvérzést nem szerze vala magának, mi felel meg épen a legnevezetesebb időknek a magyarban? Sőt, mint tapasztaljuk, még ily készülettel sem vagyunk eddig e tárgyra nézve tisztában, legalább az ujabb időben, a mit tudni látszattunk volt is, kétségbe vonatott.

Ha a mondottakra egy pillantást vetünk vissza, úgy találjuk, hogy legnevezetesbek általában a multak (praeteritumok), különösen 1) az úgynevezett nem teljes vagy, mint eddig magyarítottuk: félmult (imperfectum); 2) a teljes mult; 3) még valamely harmadik múlt; 4) az előbbi mult. Ez utolsóra nézve alapfogalomban (mult a multban) az idézett nyelvek megegyeznek, valamint 5) a mult jövők tekintetében is (jövő a múltban és mult a jövőben). A többi négy viszonyításra nézve úgymint jelen a jelenben, jelen a jövőben, jövő a jelenben, és jövő a jövőben, a nyelvek nem igen bírnak más alakokkal mint magok az általános idők (jelenek és jövők), hanemha körülirások segitségével mint a latinban: *abiturus sum, abiturus eram* stb, így a törökben is.

A multak között az imperfectumrá nézve is csaknem általános a megegyezés az idéztem nyelvekben, u. m. latinban, görögben, franciában, németben, persában stb, hogy az *más multra viszonyuló* időt (multban jelent) s ezen minőségénél fogva *tartós* és *leiró* vagy festő multat is fejez ki; vagy ha tetszik, vétessék a tartósság eredeti értelemnek s neveztessék e szerint *tartós multnak.*

A *történelmi mult* (t. i. a mutató módban) többnyire *azonos a teljes multtal*, mint a latinban, persában, franciában (a mennyiben az utolsóban a határozott mult értetik alatta); de a görögben ez aoristus indicativusával fejeztetik az ki; ugyancsak ez fejezi ki a görögben némelykor az előbbi multat is (némely kötszókkal kapcsolatban, mint olykor a latinban is)

a németben és angolban pedig a történelmi mult is rendszerint csak a viszonyos multtal pótoltatik.

Létezik még egy harmadik (bevégzett) mult, melyre nézve *legnagyobb eltérések* vannak a nyelvekben. A francia ezt határozatlan multnak nevezi s jelenben mult értelemben használja, az olasz szinte ez értelemben, de határozott mult nevet ad néki és teljes (vagy történelmi) multtal is pótolhatónak tartja, a francia ellenkező eljárást követvén. Az angol a jelenben multat összetett multtal, de az oly multat, melyben már nem élünk, imperfectummal fejezi ki.

A német a teljes multat nem annyira (történelmi) elbeszélésekben, mint itéletmondásban használja. A persa a franciával tart. A török körülírásos (részesülőkkel összetett) hajtogatásánál fogva valamint egyebekben, úgy itt is némi ingadozást láttat. A görög bevégzett multja pedig ott használtatik, midőn azon bevégzett multnak, vagy megszüntének némi következménye a jelenben is folyvást tart, s ezen multakra alkamazám én a fontebbiekben a ‚látám vala' alakot, a franciánál némi igazolással, a többiekben inkább csak saját nyelvérzésemmel; a mely tehát a mondottak szerint ezen harmadik multat, mely más nyelvekben is rendszerint összetett alakkal bír, képviselné.

A magyarban is alkalmasint e három idő a legnevezetesebb. Az utolsó mellőzésével, melyről majd csak a szófejtésel együtt mondunk még többet, én is legelsőben a viszonyos és teljes multat fogom kifejteni.

XVII.

Nyelvészkedésünkben mindenek előtt tisztában kell lennünk azon elvekkel vagy fensőbb törvényekkel, melyek bennünket vezérelni fognak, s melyekre mint vitatás alá nem eshetőkre csalhatatlanúl hivatkozhatunk.

‚A Magyar Nyelv Szelleme' első kötetében mint egyebekre úgy ezen vezérelvekre nézve is állítottam volt fel, véleményem szerint kétségbe vonhatatlan, eddig legalább tudtomra kétségbe nem vont, de még is nem igen követett — mert talán nem igen olvasott — alapigazságokat.

Itt tehát, némely ujonnan fölmerült korszerű kérdések beszövésével, újra megérintem.

A beszélő fő célja (ide értve az irót is) magát másokkal megértetni [1]), tehát legelső kelléke a beszédnek az *érthetőség*, más szókkal: *világosság, szabatosság*, mint Logikájában Brassai társunk is állítja.

Úgy de az emberi szellem, kivált a műveltebb, valamint minden tetteiben, úgy a beszédben is a kellemes vagy szép után törekszik. Ezt tünteti ki mindennapi cselekvéseiben is, pl. ha ruházkodik, ha kertészkedik, ha gazdálkodik, ha lakot épít, annyival inkább ha művészi dolgokkal foglalkodik, tehát a beszédben is, mivel különösen beszédünkkel másokra hatni kivánunk, a mi kellemesb modorban előbb remélhető. És így másik fő kelléke a beszédnek a *széphangzás*.

Végre itt is mint mindenütt az idővel gazdálkodás fölötte kivánatos, sőt, a mennyiben hosszadalmassággal hallgatóinkra vagy olvasóinkra inkább kellemetlenül mint kellemesen hatunk [2]), szükséges is. Innen a harmadik fő kellék: a *rövidség*, melyet újabb időben *takarékosság*nak nevezénk.

És így kellő megkülönböztetéssel e három fő kelléke van a helyes beszédnek, és sem több sem kevesebb, de rendszerint mind együtt. Ezeknek kell tehát a nyelvészkedőt is buvárlataiban vezérelniök, fő elvekül vagy törvényekül szolgálniok, s kétes esetekben dönteniök.

Ugyanezeket találjuk lényegben már Quintiliánnál is: „Minden beszédnek három tulajdonsággal kell bírnia, t. i. hogy hibátlan, világos és ékes legyen. . . . Ezeket s az ezekkel ellentétben álló hibákat *megvizsgálni* a nyelvtan első részének, a *jól beszélés tudományának* tiszte." (Első könyv., ötödik fejezet). Úgyde a hibátlanság vagy helyesség általános kel-

---

[1]) A Talleyrand-féle élcek — miszerint a beszéd arra való, hogy gondolatinkat eltitkoljuk — megcáfolást, a nyelvészetben legalább, nem érdemelnek.

[2]) Már ezen értekezés is elég hosszadalmas, nemde? Ámde én eddig ki nem fejtett, nem egészen értett dolgokat törekedem tisztába hozni, vagy világosságra deríteni, pedig a világosság első kellék. Lehet, hogy rövidebb módon is célomat értem volna. Azonban az is lehet, hogy némelyeknek ez is kevés.

lék, marad tehát itten a *világosság* és *ékesség* (széphangzás); azonban mindjárt a VII. fejezetben azt mondja: „*A nyelvészetben csak az árthat a mi fölösleges.*“ Tehát e mondatban tisztán ki van fejezve a *takarékossági kellék is*.

Ezen általános kellékek vagy vezérelvek után tudnia kell még a nyelvésznek az anyagokat, melyekből valamely nyelv és beszéd épülete alakúl vala, a forrásokat, melyek a nyelvészkedőnek mintegy kútfőkül szolgálnak, hogy azokból meríthessen, s melyek a vezérelvekkel összeköttetésben majdan szabályokúl szolgálnak, hogy azokhoz alkalmazza további buvárlatait. Ezek pedig csak e következők lehetnek:

1) A *nyelvszokás* általában, t. i. népi és iróí, s ez utóbbinál ismét új és régi nyelv. Ez a legelső kútfő. A ki a magyarban akar nyelvészkedni, legeslegelsőben magyarúl kell és pedig a lehető legtökéletesebben tanulnia, mint már Révai is följegyzette. E nélkül vége hossza nem lenne a sok habozásnak, botlásnak, hamis állításnak, áltanoknak. Egy pár példát.

Egy nem magyar ajku — s hinni akarom — jó akaratu nyelvtudós a többek közt ezt mondja:

„*Diadal.* Die Bedeutung muss ursprünglich Schlachtgesang = Siegesgesang, vielleicht letzteres von Haus aus (tehát az elseje nem is magyar!) gewesen sein. Der zweite Bestandtheil (dal) ist an sich klar.“ Boldog isten! jutott volna-e valaha magyar embernek eszébe ezen származékban a *dal* (azaz ének) szót keresni? Hát soha sem hallotta szerző azon számos és kétségtelen magyar szókat, melyek *adalom, edelem* s néha megrövidítve *adal edel* (vagy *alom elem*) képzők segítségével alakulnak? Hiszen maga *diadal* is másképen: *diadalom*, honnan: *diadalmi*, *diadalmas* stb, vagy talán a szerzőnek: *viadal*, v. *viadalom*, *jövedelem*, *veszedelem*, *sokadalom*, *uradalom*, *aggodalom*, *nyugodalom*, *bizodalom*, *fejedelem* stb mind dalolnak?

„*Erdő* (Wald). Im ganzen Sprachstamm findet sich kein Wort, an das sich das magyarische *erdő* anknüpfen liesse. Hingegen ist der Zusammenhang sogleich erkennbar, wenn man *erdő* in zwei Wörter *er*+*dő* zerlegt, von denen zwar keines mehr selbständig im Magyarischen fortlebt, die aber

beide sich auf entsprechende türkisch-tatarisch-mongolische Elemente zurückführen lassen." Innen egy hosszú jegyzék ezen nyelvekből, melyben főhelyen a jakut *oj-yp* szerepel. Mire, mellőzve hogy a ki *erdő* és *ojyp* szókat rokonítni képes, annak semmi sem lehetetlen a világon, itt csak következő megjegyzéseim vannak: 1) ha már szerző *ér* elvont vagy, ha tetszik, holt gyök létezését tagadja, mely pedig alkalmasint ugyanaz a latin *or* (orior), görög: *ορ* (*ὄρω*), szanszkrit: *ar*, *ár* (= a magyar *ér* ige) gyökökkel, nem hallotta hirét a magyar ékvesztésnek, mely szerint pl. a *tér*-ből ter-ít, ter-ül s ter-j-ed, ter-j-ed-ő, ter-j-eszt stb szók származnak? S így *ér* (langen, reichen) igéből is épen úgy képeztetett elsőben: er-ed, ebből ismét: er-ed-ő = erdő. 2) Ha szerző régibb nyelvemlékeinket forgatja, csakhamar ott találja az *eresztvény* szót: „és ő *eresztvényeket kivagdalá*" (et *lucos* eorum excidit. Judith Könyve), „a kertnek és az *eresztvénynek* gádorában" (in vestibulo horti et *nemoris*), mely régibb szó és mai ‚erdő' között csak elfogult nem fog találni rokonságot, sőt azonosságot, azon különbség levén t. i. a kettő között mint ‚tanuló' és ‚tanítvány' között, melyek bár egy gyökről (tan) erednek s általános jelentésökben össze is ütnek, mégis amaz inkább önnönlegeš, emez tárgyilagos értelemben vétetik, vagyis amaz mintegy ‚önmagától' tanúl, emez ‚más által' taníttatik; így erdő (=eredő) is mintegy önmagától ered vagy nő *), eresztvény pedig mesterségesen eresztetik vagy ültettetik, alkottatik. Hasonlókat az érintett munkából seregestül hozhatnék elő. Az ilyenek által a mi jeles van is hasonló munkákban, egészen becsét veszti. Így vesztette végképen becsét Dankovszkynak nagy fáradsággal írt szótára. A baj egyébiránt nem abban fekszik, hogy valaki talán akaratlánúl hibát követ el, hanem abban, hogy nem lévén lehető tökéletesen ismerős a buvárlott nyelvvel, másokat is tévedésbe hoz, sőt külföldön csak ezen urak bírnak tekintélylyel. — Első kútfő tehát a magyar, valamint minden, nyelvbuvárlatban

---

*) Így a görög *ὕλη* (= a latin: *sylva*) szót is némelyek *φύω* igével hozzák kapcsolatba, melynek passivuma *φύσομαι* annyi mint nő, ered, származik. Lásd Rost görög szótárában.

maga a buvárlott nyelv, vagyis alanyilag ennek lehető tökéletes ismerete.

2) Kútfő a *szóelemzés* vagy *szófejtés*; azaz miután tökéletesen ismerjük a nyelvbeli régibb s újabb szókat, szójárásokat, nyelvbeli sajátságokat, azokat tudnunk kell elemeikre is feloldani. Hasonlattal élve, amott botanikusok, mineralogok stb, itt kemikusok vagyunk. Nem is tagadta még senki a szófejtést, hanem azt mondják némelyek, hogy csak bizonyos határig lehet menni, és névszerint csak addig, míg önálló szót találunk, azután állapodjunk meg. — De mennyi temérdek elvont gyök lett újabb időben önálló szóvá, pl. az imént említett *tan!* Es különben is ki lehet mutatni, hogy ezen elvet azok sem tartják vala meg, kik felállították. Hisz oly kézzel fogható a magyarban a több önálló szókból elvont közös gyök, hogy legyen bár valaki a legjáratlanabb a nyelvben, egyszeri elmondásra vagy hallásra magától elvonja a közös elemet, pl. kopasz, kopács, kopály, kopár, kopik, koplál, kopog, koppad, koppan (az álla vagy szeme), koppaszt, stb, melyek csak mint közvetlen származékok minden további müködés vagy mesterséges hangrakás és rokonítás nélkül kimutatják a tiszta *kop* vagy *kopp* hangutánzó elemet, sőt a népnyelv maga is elvonja a gyököt ezen közmondásban: egyszer hopp másszor kopp; s ez utóbbi szót különben önállólag soha sem használja. De ha ennyit megengedünk, akkor aztán még azon esetben sincs az értő előtt baj, ha valaki hangrokonítás, vagy némi hang- és helyváltoztatással nyomozza és értelmezi az elemet. Ezt meg is engedik magoknak bő mértékben a nyelvhasonlítók; példák a föntebbi *erdő* és jakut *ojyp*, vagy ugyanazon szerzőnél: *csinál* és a tatár *kür kar*, hazai nyelvészeinknél a magyar *ak*, *ek*, *ok*, *ök* többes, és a török *lar*, *ler* stb. Csak a magyar fejtegetés ellen nem, vagy csak alig tűrnek el bármely csekély hangváltozást és hangrokonítást. Így ha mi azt mondanók: *imád* s közelebb *ima* szóban az *im* gyök rokon, sőt egészen azonos *em* gyökkel, melyből, *emel* vagy *ma* gyökkel, honnan elsőben *mag*, innen pedig *magas*, *magasztal*, az újabb *magasztos* stb erednek, úgy hogy *imád* is sem többet sem kevesebbet nem tesz, mint: fölemel vagy *magasztal*; s ha még erre azt is felhozzuk, hogy a

szanszkritban *am* gyök ezzel értelmeztetik: *ehren* (tisztelni*); azonnal készek a rokon nyelvnek nem tudását, a szanszkritnak rokontalanságát, csupa hypothesisek — feltevések — felállítását ellenvetni. Pedig olvassuk meg az ide vágó végetlen hosszadalmasságú származtatásokat és rokonításokat (Magyar Nyelvészet, III. évfolyam): sokszor nem is egy, hanem több nyelvből rakatnak össze a szók hol elhagyással, hol toldással, hol az egyes hangoknak a legtávolabbi hangokkal rokonításával. Így származtattatik az *innep*, *ünnep*, régiesen *üdnep* is igen mesterségesen, melyből röviden egybehúzva a magyar *in* nem tudom hány mindenféle nyelv szerint annyi mint „*albme*, *ilma*, *ilm*" s jelenti a kiterjesztett eget, a mely nagy is, magas is, messze való is, mint a szanszkrit-görög-latin *déva*, *δῖος*, *dius*; az ég egyszersmind a tisztaság és világosság. — Hanem úgy veszem ki hogy a *nep* = *nap* már magyar volna. Tehát ünnep annyi mint *albme-* vagy *ilma-nap*, összetéve valamely cseremisz-votják-mordvin-finn-eszt-lap szóból (mely az első része) és ‚nap' magyar szóból. Hova nem ragadja az embert a szerfölötti buzgalom! Pedig mi természetesebb magyar embernek, hogy *üd*, *üdv*, v. *idv* annyi mint *div*, s ez társaival u. m. *díj*, *dísz*, *dics* v. *dücs*, *div*-ik stb, melyeknek közös gyöke *di* v. *dü* v. *üd* valami kitünőt, díszlőt, dicsőt stb jelent. Innep (üdnap = *üdnep* = ünnep) tehát kitünő, díszlő, dicső nap. Amde amaz tudósiasb, nemde? — Egy más példa. — Újabb időben több kisérlet tétetett a ‚bennünket' ‚benneteket' szóknak idegen nyelvekből származtatására (mások még több százados polgárságuk dacára a magyar nyelvből ki is irtani szándékoztak). Hasonlítás történt elsőben a török *ben* (= én) szóval, s midőn általam *is* (és talán legelsőben) azon nehézség hozatott fel, hogy az legfölebb ‚bennünket' szóra alkalmazható, a második személyre pedig alig, a Magyar Nyelvészetben egy új vélemény állíttatik fel, melynek rövid veleje ez:

Előfordul a törökben *bele*, mely személyre vivő névmásúl jár, így: *belem* magam, *belen* magad, *belemizi* magunkat = bennünket stb. Mit jelent a *bele*? A törökből nem tud-

*) A kinek tetszik, ide gondolhatja a latin *amo* és görög: *τιμάω* szókat is.

juk; a jakutban *bäjä* testet jelent nem csak, hanem *maga*-t is. Megván ez a mandzsuban, meg a mongolban is. S ezeknél fogva a magyarban is *bej*, *beh* vagy *ben* szó élt egyszer magára, mint maiglan él a *mag* szó, s azon jelentéssel, melylyel ez ‚*Maga*' egy egész mondat kivételére is használtatik a régiségben *de*, *ámbár* jelentéssel. Azonban a *de* szó is hihetőleg *beh* volt, s talán él is még így valahol. Ezen *beh* pedig a *bennünket*, *benneteket*-nek megtalált törzse.

Bizony jó messzire kelle érette járni. És így is csupa föltevéseken (‚talán élt,' ‚talán ma is él' ‚a *de* szó is hihetőleg *beh* volt') jutottunk oda, a hova. Pedig föltevések másoktól nem igen szoktak elfogadtatni. No de hagyján. Tehát ha a Révai *bennünk*-, *bennetek*-től származtatás nem tetszik, én is szolgálok egy föltevéssel *). Mindenki tudja hogy a visszaható névmásoknak : magam, magad stb elébe : *ennen* vagy *enn* (két *nn*-el; a köznépies kiejtésben *ennmagám* tisztán hallatszik a két *nn*), *tennen* vagy *tenn*, *önnön* vagy *önn*, *minn* vagy *minnen*, *tinn* vagy *tinnen* szókat szeret a magyar használni, a mi kivált régebben a nyelvemlékek szerint még divátosabb volt s melyek világos származékai az *én*, *te*, *ő* stb személyszóknak. Ha most ezeket személyrágozzuk, lesz *ennenemet* vagy *ennemet*, *tennedet*, *minnünket*, *tenneteket*, *önnöket*. De talán ezek önmagukban nem szoktak ragoztatni? — Vagy igen. A Jászay-Codexben olvassuk: „kiknek a jühok nem tulajdon *ö n n é*." Én tisztán érzem, hogy ha valaki ma is a fönntebbik szerint szólna, csaknem fennakadás nélkül megérteném; még pedig, — s annyiban igaza van annak, ki a ‚Magyar Nyelvészet' szerkesztőjét figyelmeztette — némikép legalább, a mai *minket*-, *bennünket*-től eltérő értelemmel. A különbséget saját tapasztalásom után én így tudom : *meglátogatlak benneteket*, nem igen mondják : meglátogatlak titeket; ellenben a francia háborúbeli magyar katona a franciákról szóltában így nyilatkozott : *azok vertek minket*, *minket meg azok*; itt ismét nem igen mondhatnók : azok vertek bennünket. Ellenben átvitelesen igen : Isten megvert bennünket. A különbség tehát, nekem

*) Annyival inkább mert valamelyik hírlapban erre névszerint is fel valék híva.

úgy látszik, abban áll, vagy, ha tetszik, abban is áll, hogy ‚bennünket' inkább szellemi, legalább átviteles, ‚minket' inkább testi és talajdon értelemben vétetik. Bármint legyen az értelemre nézve a dolog, a származtatásra nézve *minnünket* csak alig-alig különbözik a *bennünket* szótól, *m* igen közel rokon *b*-vel, *i e-vel*; *tinnenteket* v. *tinneteket* szóban könnyen átváltozott a *t b*-vé, részint már a *bennünket* szóban előforduló hangváltozás miatt; a nyelvszokás itt is mint sok másban némi hasonszerűséget találván, s a második személyt a végragokban eléggé kifejezve tudván; részint a *t* és *b* közötti bár távolabb rokonság miatt, mint *tarka-barka*, *tinó-binó*, sőt a szerkesztő által idézett *dé* = *be* szókban is (a *d* a *t*-vel már legközelebbi rokonságban levén). Az értők itéletére bízom, melyik értelmezésben van több valószinüség. Mind ezeket mint a szófejtésbe vágókat azért hoztam elő, hogy a magyar szófejtésnek is főképen saját erejére kell támaszkodnia, használván, ha tetszik, egyszersmind a rokónnak tekinthető nyelvészetet is. Ámde, hogy a magyar szófejtés és nyelvészet saját erejére támaszkodhassék, a lehető legtökéletesebb jártassággal, sőt (mint alább kitetszik) érzéssel kell bírnunk saját nyelvünkön, mert csak így állhatunk saját lábunkon, így fejleszthetjük ki önmagából a nyelvet; vagyis „a tudomány — Curtiussal szólva — ismét szerényebbül az egyesnek (tehát a magyarnak) szorgalmasb és hübb kibuvárlására térvén, innen így fog gyüjtőleg és válogatólag (tehát itt sem összevissza) lassanként az egészhez emelkedni." Tehát a világért sem vagyok, mint sokan rám akarják vala fogni, a nyelvhasonlítás ellensége, csakhogy Curtiussal természetesebbnek tartom előbb a hazai kincset lehetőleg kiaknászni, azután vándorolni messze földek- és tengerekre. Mert még azon elvnek is, hogy az önálló fejtegetés és hasonlítgatás karöltve járjon, csak akkor és annál van értelme, ha valaki már a lehető legtökéletesebb jártasságot *előbb* tette vala sajátjává, mert e nélkül a karöltve járás nem képzelhető. Innen cáfolhatjuk meg azon nézetet is, miszerint valamely egyes nyelvnek önmagából kifejlesztése, lehető szorgalmas és hü kibuvárlása nem volna tudomány. Ime hisz Curtius is annak nevezi. A nyelvhasonlítás adhat egyben másban felvi-

lágositást, de az eredetiséggel bíró nyelvben, milyennek a magyart egy jóakaró értő sem tagadhatja, az csak másod rangú: maga az eredeti ösmerete, buvárlata a fő dolog, tehát ez marad mindenha fő tudománynak. Azért kelle ezekre enynyire kiterjeszkednem, mert közöttünk is vannak, kik azt állítják: még nincs magyar nyelvtudomány. Bizon, ha egyéb nem, csak az eddig e tisztelt Akademia közre munkálásával megjelent nyelvtudományi pályamunkák is elég rágódni valót adnak bárkinek is. Elvégre pedig minden egyebektől elgondolva, a fő baj nem abban van tulajdonképen, hogy ha valaki arra különös hivatást érez és már a tárgyalt nyelvben kellő jártassággal és érzéssel is bír: idegen vagy rokon nyelvek tanulására adja magát, s ez által a magyar nyelvtudományt helyesen felfogott elvek szerint gyarapítja (mert mint százszor is, még pedig mint láttuk, nagy tekintélyü nyelvtudósok után állíthatom, a magyar nyelvtudományt igen is gyarapíthatja, de csak ‚gyarapíthatja', ‚megalapítni' nem fogja soha; ezt csak saját nyelvünk minden oldalu vizsgálata teheti), hogy, mondom, a magyar nyelvtudományt ekkép gyarapítja; hanem a baj abban fekszik, ha valaki azt állítja: a mit más ember csinált és csinál, az mind ‚nem tudomány', tehát sillám és haszontalanság. — Müvelje kiki, ha elegendő készültsége van, a hasonlító nyelvészetet is, buvárolja ez vagy amaz, saját nyelvét azon oldalról, melyet leginkább kedvel, melyre legtöbb hivatása van, egyik a régi iratokat, másik az élő népnyelvet, harmadik a közelebbi vagy távolabbi rokon népek nyelvét: ez ellen végtére senkinek józan kifogása nem lehet, söt mivel ‚non omnia possumus omnes', a munkafelosztás elvei szerint csak ez úton juthatunk nagyobb eredményre: csak azt ne higyje valaki, hogy csak ő tudja az igazat, csak övé a tudomány, a többi mind potomság. De ha mindenikünk fitymálja azt, a mit nem ő müvel vagy kedvel különösebben pl. a ki az élő nyelvvel foglalkodik, a régi nyelvet, vagy megfordítva; a ki meg ezeket nyomozgatja, a rokon nyelvészetet; a ki ismét e téren müködni kiván, az élő nyelvet, vagy nyelvbölcsészetet gyalázza; a nyelvbölcsész pedig se kérd se hall a nyelvtörténetről, s így az erők egyesítése helyett egymás ellen harcolunk: a tudománynak jó szolgálatot aligha

teszünk. Egyoldaluság mellett még a legjobb szándék, legtökéletesebb meggyőződés és legmegfeszítettebb szorgalom sem fog mutathatni különös eredményt. Nálunk a hasonlító nyelvészet sürgetői látszanak azon hiedelemben lenni, hogy egyedül ez az idvezítő út. En meg a fentebbiekhez még csak azt adom, hogy egy Czuczort, egy Lugossyt arra kényszerítni, hogy rögtön hagyjanak fel saját nyelvök önálló buvárlatával az ő módjok szerint, s fogjanak mindenek előtt az altaji vagy bármely más nyelv tanulásához, a magyar nyelvészetre nézve égre kiáltó vétek, legkimélőbben szólva, ferde dolog volna. Hibázhatnak, hibáznak egyben másban ők is, valamint hibázhatunk mindnyájan, s a hasonlító nyelvészet még legkevésbbé igényelhet magának csalhatlanságot; mert ha azon egy nyelvben nehéz kifürkészni, felfogni az alkotó szellem működését: nagyobb terjedelemben s kivált oly távol rokonság mellett, melyben van a magyar némely másokkal, még nehezebbé válik az. De ám hibázzanak s hibázzunk egyben másban mindnyájan, csak méltányolja kiki a mások ügyekezetétis; eljön majd a rendező ész, vagy segít a dolgon saját belátásunk, tanúl egyikünk a másiktól, megigazítja egyikünk nézete a másikét, s célhoz jutunk vagy célhoz jutnak utódaink.

Ezeket baráti figyelmeztetésül itt elmondani — s meg vagyok győződve, e figyelmeztetésem a hazai tudományos világ helyeslésével, sőt többek előleges kivánságával találkozik — azért vala helyén, mert a hasonlító nyelvészet főképen a szófejtési téren működik s működhetik, s eddig, úgy látszik, mintha leginkább ennek kiváló müvelői volnának azon hibás nézetben, hogy siker csak az ő munkálatjokat koronázandja. S hogy e nézet hibás, a föntebbi egykét példa is tanusítja. Pedig hasonlókat számosan lehetne felhozni s a kik a dologhoz nálamnál jobban értenek, talán még szembeszökőbbeket is találhatnak.

3-ik kútfő, mely a nyelvésznek az anyagokat szolgáltatja: a *hasonszerüség* v. ha tetszik hasonszer (analogia), melyet Révai így ír le: certus in lingva ordo, secundum quem similes voces simili modo tractantur. Hogy példákkal szolgáljak, új szavaink nagy része analogia útján alakult, pl. *ta-*

nár mint vezér, *tökély* mint veszély, *szellem, jellem,* újabban *dallam* némileg mint kellem (mely előbb szófejtés útján származott kellemetességből) stb.

De hogy a hasonszerűség elvét épen magára a kitüztem tárgyra: az igeidőkre alkalmazzam, ki nem tudja, hogy a történeti múlton kivül is valamennyi teljes vagy bevégzett multunk a magyarban a **t** képzős múltat haszálja, így az előbbi múltban: tud**t**am volt vagy vala, az óhajtó módban: tud**t**am volna, kapcsoló vagy szükségi módban: tud**t**am legyen, részesülőben tudo**tt** (dolog), és tud**t**omra, tud**t**ommal stb. Már hogyan gondolható, hogy minden haszonszerűség ellenére egyes-egyedül maga a mutató vagy valósági mód multja más valami legyen mint szinte a **t** képzős mult: tud**t**am, és ez számos más nyelvekben, melyek arra külön alakkal bírnak, egyszersmind elbeszélési vagy történelmi mult is. Így a latinban is az analogia: *dixeram, dixissem, dixerim, dictus, dictum,* mind, dixi-re (nem: dicebam-ra) vezet, a mi így van sok más nyelvben is, mely a különböző múltak kifejezésére külön alakkal bír. Úgy hogy ha ‚tudám' alak volna a mutató módban a bevégzett múlt, akkor az analogiánál fogva egyebütt is ‚tudám legyen' ‚tudám volna', ‚tudámmal', ‚tudá dolog'-s hasonlóknak kellene lenniök, miket soha senki nem hallott, senki nem olvasott. Ha tehát ezen analogiával itt ott némely régi vagy újabb írók nem igen egyeznének is, az szabályúl nem szolgálhat, kivált ha a szokás még a főbb törvényt, a szabatosságot is sérti, miről alább bővebben.

De az analogia még agymás adatot is nyújt. ‚Tud vala' alak egyik alkotó része: *vala,* melyet én ezen egész értekezésemben viszonyos múltnak nevezék, és ezen viszonyos múlt mint elég bőven előadtam, vagy is előadták helyettem a nálam sokkal jelesebb nyelvészek, kikkel távolról sem mérkőzhetem, mindenütt, de mindenütt többé-kevesebbé *tartós is* egyszersmind. Úgyde arra nézve hogy ‚tud vala' alak tartós múlt, legeslegkevesbbé sincs köztem és a ‚Magyar Nyelvészet' közt különbség. Már most kérdem, hogyan lehet akár a szófejtés, akár különösen a hasonszerűség ellenére (mely szerint „similes voces, simili modo tractantur") az

összetétel maga tartós, magában pedig annak fő alkotó része beálló, vagy pillanatnyi, illetőleg bevégzett idő, megfoghatatlan, valamint megfoghatatlan, hogyan kerülhette ez ki az ellenkező nézetűek figyelmét. Ezen egy körülmény képes ledönteni minden okoskodásaikat, még ha még annyi ellenkező példákat hoznának is elő. De alább fogjuk látni, hogy a példák is épen ellenkezőt tanusítanak.

E három kútfőnél több, miből nyelvész meríthetne, nincsen. Mert ha legfölebb idegen szók átvétetnek is más nyelvekből, ezeket előbb a (népi vagy irói) szokás sajátítja el s ekkor már honfiusítvák ugyan, de ekkor sem tartoznak tulajdonképen és közvetlenül a magyar nyelvbuvárlat körébe, hanem maradnak vizsgálat tárgyai ott és azon segéd eszközökkel, a hol és a melyekkel ősi eredetök igényli, például *patika* és a görög ἀποθηκη; ide nem értve a kétes vagy közös származatúakat, mint *tár*, *vásár*, *szabad* stb.

Ezen három kútfő igazolásaúl ismét Quintiliánra hivatkozom (Szenczy Imre fordítása után): „Beszédben a szabályszerűséget illetőleg a szavak *régiségére*, *tekintélyére* s *divatozására* kell tekinteni. (Ezek együtt véve a nyelvszokás). A szabályszerűség (továbbá) leginkább a hasonlóságtól — analogiától — függ (másik kútfő), olykor a szónyomozástól — etymologiától — is (harmadik kútfő, vagy ha tetszik szabályszerűség). A *régit* némi fönséges, hogy úgy mondjam szent tisztelet ajánlja. *Tekintélyt* a szavaknak a szónokok adnak és a történetirók. A *jeles prosaicus írók* példája nyelvtani szabályúl szolgál, s még botlásunk is tisztes, ha nemes elődöket követünk *). A *bevett szokás* pedig legbiztosabb tanitója a nyelvnek", mire nézve alább különösen így is nyilatkozik: „csaknem nevetséges volna inkább úgy akarni magát kifejezni, mint hajdan beszéltek, hogysem úgy, mint ma beszélnek." És tovább: „A nyelvszokás fogalmát oda igazítom, hogy azt a tudósok nyelve megegyezésének nevezem" stb stb (Második könyv XIX. fejezet.) Megérdemlené hogy tovább is idézzünk, de nem időzhetünk.

---

*) A ki széltiben minden iróra és nyelvemlékre hivatkoznék, az bajosan fogna a tömkelegből kimenekülni, kivált vezérelvek hiányában.

Most már az a kérdés: micsoda viszonyban állanak ezen kútfők — ha tetszik, szabályszerüségek — magokkal a szabályalkotó azaz föntebbi vezérelvekkel (Quintilián szerint tulajdonságokkal)? — Nyelvtanómban azt mondám: „Az alapok, kútfők teszik valamely nyelvszerkezet anyagát, mint épületét a kő, mész, homok, fa, vas, stb., de amaz egyetemi törvények (vezérelvek) lehellik abba a szellemet, az épület célszerüségét és stiljét“ ha tetszik Quintiliánnal, a beszéd tulajdonságát.

Mert tulajdonság alatt Quintilián is nem mást ért, sőt a szó maga sem mutat másra, mint a beszéd vagy nyelv belső természetére vagy is szellemére; és azon ‚tulajdonságot‘ másképen kelléknek is nevezi, így szólván: „mert a mi a *legfőbb kelléket*‘, a helyességét illeti, ezt legtöbben az ékesség alá rendelik.“

A ‚szabályszerüség‘ jelentése pedig kitetszik ezen (VII) fejezetnek, mely az ezen tárgyról értekezést tartalmazza, bevezető soraiból: „Van a beszélőknek mire vigyázniok, van az iróknak.“

Az egész tehát Quintiliánnál is ide megyen ki: Minden (helyes és hibátlan) beszédnek bizonyos *tulajdonságokkal* kell bírnia, és így ezek teszik a beszédnek vagy nyelvnek szellemét. Ezeket tudni, ezeket megvizsgálni első és fő dolog. S ezután vagy ezek végett van a beszélőnek, van az irónak *mire vigyázniok*. S ezek a szabályszerüségek vagy is a kútfők, az anyagok, melyeket csak a szellem rendezhet, hogy a beszéd a föntebbi tulajdonságokkal bírjon, hogy hibátlanná, helyessé alakúljon.

A nyelv szelleme tehát magában foglalja a beszéd vagy nyelv tulajdonságait, u. m. a világosságot, ékességet, takarékosságot. És ezen nyelvszellemben rejlik egy részről a nyelvbölcselet, más részről a nyelvmüvészet, mert a nyelv és beszéd minden időben és minden alakban nem csak tudomány, hanem müvészet is. Nálunk is Csengery társunk a „Történeti Tanulmányok“-ban világosan kiköti a történetirónál, hogy tudományt müvészettel parosítson, ez pedig a nyelvszerkezetben is áll. Toldy társunk lelkesen szól egyik előszavában a müvészi előadásról. De halljuk a többször

idéztem Quintiliánt: „Ha Praxiteles malomkőből készítne valamely szobrot, ahoz még jobb volna a durva párosi márvány; de ha ezt ugyanazon müvész kidolgozná, még nagyobb becset nyerne a márvány a müvész alkotó keze által, mint a minövel előbb birt.“ Ezeket mondja ő az ékesszólásra nézve, ezt mondjuk mí az egész nyelvészetről is. A ki annyira nem birja születés és hosszú évek során szerzett társalgás, olvasás, legalább az utóbbiak és egyszersmind tanulmányozás által egyik vagy másik nyelvet, hogy azon magát kifejezni, azt fejtegetni saját érzése után is nem képes, az azon nyelvben nem lesz müvész iró, az azon nyelvben nagyobbszerü buvárlati eredményeket bajosan fog felmutathatni. Hogy az élő irókról hallgassak, a Kisfaludyak, Kazinczy, Vörösmarty alig birtak annyi nyelvtudománynyal, többel bizonyosan nem, mint Horvát István, Döbrentei; és még is mily roppant különbség van irásaikban. Miért? Mert azok nem csak nyelvtudósok, hanem nyelvmüvészek is voltak.

Továbbá ezt is irám Nyelvtanomban: „A nyelvtanítónak s müvelőnek, akár szokásra, akár szóelemzésre, akár hasonlóságra lehet, sőt csupán ezekre kell ügyelnie. De akármelyiket választá egyik vagy másik szabály megalapitásában elvül, ezt csak a (fentebbi) törvények érdekéből kell tennie.“ Azaz nem az dönt: régi-e, új-e valamely szokás, vagy erdélyi és dunántúli-e, hanem, melyik egyezik meg jobban, vagy talán mindenik melyik alakban és értelemben egyezik meg a fensőbb u. m. a szabatossági stb törvényekkel. Kérdem, használhatná-e ma egész általánosságban valaki a ‚*marha*‘ szót ingóság helyett, az ‚*állat*‘ szót *állovány* (substantia) helyett és számos ily szókat a régi értelemben? Nem biz az, ha mindjárt Árpád szájából kerültek volna is azok ki. Miért? — Mert az utóbbi divat azoknak már más értelmet állapitott meg, tehát a beszédbeni *érthetőség* elvét sértené. És miért nem tetszik a ‚tekéletes‘ a régiség s talán szófejtés dacára is? Mert széphangzási érzésünket sérti. Miért nem fogadható el ‚egyébb ‚különbb‘ s több efféle szó a hasonszerüség s talán a rokon nyelvek utáni szófejtés dacára is? Mert mind a szép hangzás, mind a takarékosság elvét sérti. Hasonló példákat százanként hozhatnék fel. Az

eredmény mindenkor csak az lesz: nem a régi, vagy mostani szokás, nem a szófejtés, nem a hasonszerűség az eldöntő fő törvények, hanem azok csak anyagok, mint a márványok Praxiteles kezében. „A müvészet mit sem tehet anyagszer nélkül — mondja Quintilián — de az anyagszernek müvészet nélkül is meg vagyon értéke. (Azonban) a legfőbb müvészet becsesebb a legjobb anyagnál.“

XVIII.

A legnevezetesebb úgy is mint újabb időben vitatás alá vett két időt a viszonyos múltat és beszélő múltat tüzöm ki mindenek előtt a magyar igeidők közöl, hogy azokat mind régi mind újabb szokások és irók példája után, továbbá a szófejtés segítségével (miután a hasonszerűséget már föntebb adám elő) megállapítsam.

Elsőben is meg kell ösmernem, hogy a „Magyar Nyelvészet“-nek igaza van, azt állítván, hogy midőn a régibb magyar fordítók az igeidőkben (ellenkezőleg mint másokban) nem mindenütt adák vala hiven az eredetit, különösen a bibliafordítók a bibliát, hanem névszerint a latin perfectumot hol egyik hol másik múlttal fejezék ki, a magyar nyelvben lappangott a kényszer, vagyis a fordítókban létezett valamely nyelvérzet.

Hogy eljárásom meggyőzőbb legyen, a legrégibb nyelvemlékekből azokat fogom én is elővenni, melyeket a ‚Magyar Nyelvészet‘ használ vala. Egy ezek közöl a Judith könyve a Révai-codexből. Keressük ki mindenek előtt azon helyeket Judith könyvéből, melyekben *forma szerint beszélők* hozatnak fel. Ezekből talán csak meg fogjuk tudni, sőt ha valahonnan a világon, kiváltképen csak ezekből tudhatjuk meg, hanyadán áll a beszélő és viszonyos múltak dolga!

Az ötödik fejezetben Holofernes felszólítja a sereg fejeit, mondják meg neki, miféle emberek azok az Izrael fiai.

Et quare prae omnibus qui habitant orientem, isti *contempserunt* nos, et non *exierunt* obviam nobis, ut susciperent nos cum pace?	‚És mire ezek mendenek felett, kik lakoznak napkeletre, *megutáltanak* engemet, és nem *jöttek* ki nekönk elönkbe hogy békeséggel fogadnának münket?

Ime az általános vagy beszélő múltak.

. . . . . .

Ekkor Achior monda:

Populus iste ex progenie Chaldaeorum est. Hic primum in Mesopotamia *habitavit*, quoniam *noluerunt* sequi deos patrum suorum, qui *erant* in terra Chaldaeorum. *Deserentes* itaque caeremonias patrum suorum, quae in multitudine deorum *erant*, unum Deum caeli *coluerunt* qui et *praecepit* eis ut exirent inde et habitarent in Chanan. Cumque *operuisset* omnem terram fames, *descenderunt* in Aegyptum, illicque per quadringentos annos sic *multiplicati sunt*, ut dinumerari eorum non *posset* exercitus. Cumque gravaret eos rex Aegypti atque in aedificationibus urbium suarum in luto et latere subjugasset eos, *clamaverunt* ad Dominum suum et *percussit* totam terram Aegypti plagis variis. Cumque ejecissent eos Aegyptii a se, et *cessasset* plaga ab eis et iterum eos vellent capere, et ad suum servitium revocare, fugientibus his Deus caeli *aperuit*, ita ut hinc inde aquae quasi murus solidarentur, et isti pede sicco fundum maris perambulando *transirent*. In quo loco dum innumerabilis exercitus Aegyptiorum eos persequeretur, ita aquis *coopertus est*, ut non remaneret vel unus, qui factum posteris nunciaret. Egressi vero mare rubrum, de-

E nép Chaldeusok nemzetebeli és elesztebb (előbb) Mesopotámiában *lakozott*, mert nem *akarák* követniök ő atyjoknak istenöket, kik valának Chaldeusoknak földében. És úgy meg (-el) *hagyák* ő atyjoknak ceremoniájokat, melyek *valának* isteneknek sokaságában, mennyek egy istenét *bocsülték* ki is *parancsolt* ő nekiö hogy kimennének onnan és lakoznának Chanánban. És midőn éhség *befedett volna* [1]) minden földet, *szállának* Egyiptomba s ott négyszáz esztendeiglen úgy *sokasultanak meg* hogy ő seregek ingyen meg nem *számláthatatik* [2]) És mikoron megnehezítette volna őtet Egyiptomnak királya és ő városinak megrakásiban sárral és téglával alázta volna őket, *üvöltének* ő urak Istenökhöz és *megveré* Egyiptomnak minden földét különbkülönb csapásokkal. És mikor tőlök az Egyiptomiak őket kivették (-vetették) volna és a csapás tőlök *eltávozott* [3]) és esmeg meg akarnák őket fogniok és ő szolgálatjokban meghívniok, azok elfutván mennyek Istene a tengert *megnyitá* úgy hogy innét és innét a vizek megerősödnének monnal (mintegy) kőfal és ezek száraz lábbal a tengernek fenekét járván *általmenének* [4]) ki helyen midőn őket az egyiptomiaknak számtalan serege üldöznéje, úgy *földözteték be* viz-

---

[1]) Ezt csak azért jegyzem meg, mert arra vonatkozik a következő viszonyos múlt.

[2]) Ennek igen nagy hasznát fogjuk venni a függő módokban, minthogy itt a fordító ismét csak érzését követé.

[3]) Itt ismét szerencsésen megszabadult fordító a latinságtól.

[4]) Itt is.

serta Sina montis *occupaverunt*, in quibus nunquam homo habitare *potuit* vel filius hominis requievit. Illic fontes amari *obdulcati sunt* eis ad bibendum et per annos quadraginta annonam de caelo *consecuti sunt*. Ubicunque *ingressi sunt* sine arcu et sagitta et absque scuto et gladio Deus eorum *pugnavit* pro eis et *vicit*. Et non *fuit* qui insultaret populo isti, nisi quando *recessit* a cultu domini Dei sui. Quotiescunque autem praeter ipsum Deum suum alterum *coluerunt*, *dati sunt* in praedam et in gladium et in opprobrium. Quotiescunque autem *poenituerunt* se recessisse a cultu Dei sui, *dedit* eis Deus caeli virtutem resistendi.

zel, hogy csak egy sem maradna, ki a dolgot ő maradékoknak megizennéje. És a Verestengerből kimenvén Sina hegyének kietleni eleikbe *kelének*, kikben sonha ember nem *lakozhatott vala* avagy embernek fia nyugodt volna. Ott a keserű források *megédesültenek* nekik italokra. És negyven esztendeiglen eledelt mennyből *követtenek*. És valahova *bementenek* ijnél és nyílnél kül és vértnél és tőrnél kül *vivott* ő istenök ő értök és *győzött*. És nem *volt* ki káromlatott és mevetést (nevetést) tenne e népnek, hanem csak midőn *eltávozott* ő ura Istenének szolgálatjától. Valamennyiszer kedig ő Istenöktől megválván egyebet *becsültenek*, ragadatba, tőrbe és bosszuságba *adattanak*. Valamennyiszer kedig *megbánták* elfoldultokat ő Istenöknek szolgálatjától, a mennynek Istene *adott* nekik tehetséget ellent állaniok.

Folytassam-e tisztelt Társak! tovább? Van-e az ég alatt felségesebb, tökéletesebb előadás a mutató módi múltakat illetőleg? A történeti elbeszélésnek elejétől folytonosan, egy betűcskét sem hagyva el, találunk-e mást mint a legremekebb alkalmazását az elbeszélési és viszonyos múltaknak? azon múltaknak, melyeket nyelvtudományunk mai napig helyesen perfectum és imperfectum névvel jelöl vala meg? És, a mi fődolog, dacára az eredeti latinnak, mely csaknem egyedül perfectumot használ, dacára annak, hogy a kapcsoló módi latin időkből nem mindenütt bira a fordító kibontakozni?

Vegyük szemügyre egy kissé. ‚Elesztebb Mesopotámiában *lakozott*' (habitavit): beszélő múlt; ‚mert nem *akarák* követniök': viszonyos múlt (vonatkozva az ‚elesztebb lakozott'-ra) a latin ‚noluerunt' ellenére;

‚és úgy meg- (el-) *hagyák*' viszonyos (szinte az elsőre viszonyúlva, mit az ‚és' kötszó is igazol), latinul: deserentes;

‚*valának*' latinul: erant kétszer is előfordul tartós múlt értelmében;

„böcsülték", „parancsolta" elbeszélő általános múltak, semmi más múltra nem viszonyithatók;

,*szállának* Egyiptomba' (latinul : descenderunt) múltban jelen, vonatkozva a ,midön befedett volná'-ra;

,üvöltének' (latinul ,clamaverunt') múltban jelen, vonatkozva a ,midön megnehezitette volná'-ra;

,megveré' (latinul : percussit) : hasonló módon;

,megnyitá' (latinul : aperuit) vonatkozik a ,midön megakarnák'-ra;

,általmenének' (latunul : transirent) vonatkozik szinte a megelőzőkre;

,úgy *födöztetek be*' (latinul : coopertus est) vonatkozva az ,üldözneje'-re;

,eleikbe *kelének*' (latinul ,occupaverunt') vonatkozik a ,kimenvén'-re;

,sonha nem lakozhatott vala' (latinul : ,nunquam habitare potuit') előbbi múlt a latin ellenére;

,megédesültenek' ,követtenek' ,bementenek' ,viott' ,győzött' ,nem volt' ,becsültenek' ,adattanak' ,eltávozott' ,megbánták' ,adott' mind általános vagy elbeszélési, történelmi múltak folytonos eseményeket előadók, melyeket másokra nem viszonyithatunk s melyeket a latinban is így találunk. De hát miért nem követték a vulgata irói is azon szabatosságot, mely a magyar forditásban lenni állittatik? — Csak azért nem, mert nekik nem volt, nem lehetett céljok corneliusi stil tökélyével irni, hanem az eredetiből vagy eredeti t. i. a héber után, mely, mint föntebb mondottuk, valamennyi múltakra nézve sajátlag csak egy alakkal bír, a lehető leghűbben fordítani. Vagy talán régebben nem értették úgy a héber nyelvet mint mai nap értik? miként Gesenius is állítja, még pedig Hieronymus szent atyáról, kinek pedig része volt a Vulgátában.

Előfordul még Judith könyvében egy más beszéd is a XI. fejezetben midön t. i. Holofernes Judithot felszólítja, mondja meg ő neki, miért jött ő hozzája. Idő és helykiméléséből a latin szöveget elhagyom, hanem csak a kérdéses szóknál mellékelem a megfelelő latin szókat a magyarhoz.

„Tahát (tunc) Olofernes *monda* *) (dixit) neki : Igaz el

*)Tahát (tunc)-ra viszonyúl, vagy ha tetszik a mondandókra tartósabb múlt értelmében. ,Monda', ,szóla' ,felele' t. i. nagyon sokszor hasonló értelemben vétetnek.

méjü légy és ne akarj félned te szüvedben, mert én sonha nem *ártottam* (nunquam nocui) az embernek, ki *akart* (voluit) Nabukodonozor királynak szolgálni. A te néped kedig ha engemet meg nem útált volna, nem emeltem volna én kezemet arra. Ma kedig mondjad meg énnékem miokért *jöttél légy el* (recessisti) azoktól és *kelletett* (placuit) teneked, hogy mi hozjánk *jöttél* (venires).

És *monda* (dixit ei) Judith: vegyed te szolgáló lányodnak igéit, mert él Nabukodonozor földnek királya .... Az is jelen vagyon, melyet Achior *beszélett* (locutus est). Az is tudván vagyon, melyet neki *parancsoltál* jöni (jusseris evenire) .... Annak felette éhség is *megfoglalta* (invasit) őket... Ezután azt szerzik hogy ő barmokat megöljék és azok vérét igyák meg és ő uroknak szentségit, melyeket ura *parancsolt* (praecepit) nem illetni .... kit én szolgáló lányod megismervém elfuték [1]) (fugi) tőlök, és *ereszte* [2]) (misit) úr ezeket neked meghirdetnem' stb.

De kezdjük, ha tetszik, magát a könyvet legelül.

„És úgy Arphaxat medusoknak királya sok nemzeteket *alázott vala* [3]) (subjugaverat) ő urasága alá. És ő *raka* [4]) (*aedificavit*) *igen nagy* erősségű várost, kit *nevezé* (appellavit) Ekbatanisnak. Négyszegű kövekből és faragottakból *raká* (fecit) ő kőfalit ... ő tornyit kedig *vené* posuit) száz könyökletni magasságba, ő oldalit kedig négyszegüen monnó (mindkettő) húsz láb (nyomdoknyi *tartatik vala* [5]) (tendebatur) .. és *dicsekedik vala* (gloriabatur) monnal (mintegy) hatalmas.... Azért ő országlattának XII. esztendejében Nabukodonozor ki *országol vala* [6]) (regnabat) Nivivének nagy városában, *víva* [7]) (pugnavit) Arphaxat ellen és *megveré* (obtinuit) őtet, a nagy

---

[1]) [2]) ‚elfuték' ‚ereszte' a megelőző ‚megismervém' (-midőn megismertem)-re viszonyulnak

[3]) előbbi múlt viszonyulva mintegy az egészre t. i. a következőkre.

[4]) ‚raka' a következő imperfectumokkal együtt tartós idők.

[5]) határozottan tartós múlt.

[6]) tartós múlt.

[7]) ‚viva' és ‚megveré viszonyúlnak a föntebb különösen kifejezett főkörülményre: ő országlatának XII. esztendejében.

mezőn, ki *neveztetik vala* (appellatur) Ragannak. Tahát (tunc) *felmagasztaték* [1]) (exaltatum est) Nabukodonozornak országa és ő szíve *felemelkedék* (elevatum est) stb.

Lássunk talán más könyvet, pl. a következő Eszter könyvét:

„Asverusnak napiban, ki országlott (regnavit) Indiától fogván Ethiopiaiglan . . . . midőn *volt* (sedit) ő országának székiben, ő örszágának kezdete *volt* (fuit) Susa város. Azért ő uralkodattának harmadik esztendejében *tön* [2]) (fecit) igen nagy vendégséget . . . . vendéggé *hívata* [3]) (invitavit) minden népet, ki *leletteték* (inventus est) Susisban, és hét napokban *parancsolá* (jussit) a vendégséget készejtetni a kertnek és az eresztvénynek gádorában, ki királyi öltözettel és kézzel ékesen *plántáltatott vala* [4]) (consitum erat) . . . . kik hivatalosak *valúnak* (erant) kedig arany edényekből *isznak vala* (bibebant) és étkek különb és különb edényekben *hozattatnak vala* [5]) (inferebantur) stb.

Érdekes lesz megtekinteni azon helyet is, melyre ellenkező nézete támogatására a ‚Magyar Nyelvészet' szerkesztője hivatkozik:

„Tahát hallván ezeket Izraelnek fiai, kik *lakoznak vala* [6]) (habitabant) Judának földében, igen *megfélemének* [7]) (timuerunt) ő orcájától, s félelem és rémület meg*hatá* (invasit) ő értelmöket, hogy azont ne tenné Izraelnek s úr templomának, melyet *tött vala* (fecerat) egyéb városoknak s ő templomoknak.

Es *eresztének* (miserunt) menden Samarjába környöl Jerichóiglan s *megfoglalák* (praeoccupaverunt) hegyeknek

---

[1]) viszonyúl a tahát- (tunc) ra.

[2]) [3]) ‚tön' ‚hívata' viszonyúlnak a föntebbi főkörülményre: ő uralkodattának harmad esztendejében. Így ‚leletteték'

[4]) előbbi múlt.

[5]) ‚isznak vala' ‚hozattatnak vala' ‚lakoznak vala' s alább ‚lehet vala' ‚ajálnak vala' tartós múltak.

[6]) tartós múlt.

[7]) ‚megfélemének' és valamennyi következő imperfectum a ‚hallván ezeket' (körülírva: akkor midőn hallották ezeket) mondatra viszonyúló idők.

minden teteit s kőfalakkal *megkörnyékezék* (circumdederunt) ő falujokat és gabonákat *gyűjtének* (congregaverunt) a viadalnak készületére.

Eliachim pap is *íra* (scripsit) mendeneknek, kik valának Ezdrelon ellen, . . , s mendenekhez, kiken általmenet *lehet vala* (esse poterat) hogy megfoglalnák a hegyeknek felmenetét. . .

És *tőnek* (fecerunt) Izrael fiai, miszerént nekik szerzette vala *) (constituerat) Eliachim, úrnak papja s *üvölte* (clamavit) mend a nép úrhoz nagy állhatatosságban és *alázák* (humiliaverunt) ő lelkeket imádságokban. . .

Tahát (tunc) Eliachim, úrnak nagy papja *megkerengé* (circumivit) mend Izraélt s beszéle nekik (allocutusque est eos) mondván: Tudjátok mert úr meghallgatja tü onszollattokat, ha maradván megmaradandótok bőjtökben. . .

Igyen leterjesztettek lesznek Izraélnek menden ellenségi, ha megmaradandótok e' müvelkedetekben, melyet kezdettetek" (coepistis) stb stb

Hogyan lehetne a mondott múltakat (az utolsón kivül) általános elbeszélési vagy történeti múltaknak tekinteni, hiszen valamennyi elszámlált múlt a végső kivételével mindjárt az előadás elején álló: „hallván ezeket" vagyis körülírva: „midön hallották ezeket" mondatra vonatkozik, épen úgy, sőt mondhatnók, tökéletesebben mint a Fenelon Telemachusából idézettek értekezésem elején. Miért s mikor történik mind ez: *félemének*, *rémület meghatá* ő értelmöket, *eresztének* (t. i. követeket), *megfoglalák* hegyeknek minden teteit, kőfalakkal *megkörnyékezék*, gabonákat *gyűjtének*, *alázák* ő lelkeket, Eliachim is *íra*, *megkerenyé* Izraélt, *beszéle* stb, mind, de mind az említettem fő körülményre, vagy is ezen fő körülmény alatt történtekre (minthogy különösen ez alatt „hallván ezeket" az ellenség készületei s jövetele is értendő), még pedig közvetlenül viszonyúlnak. Ha ezen fő körülményre nem ügyelünk, a mondottaknak nincsen is valódi értelmök avagy jellemök; mert hiszen ha amaz nem történik, akkor se az Izráél fiái meg nem félemlenek és bárhová követeket nem

*) Előbbi múlt a latinban is.

küldenek, se a főpap nem ír s be nem járja Izraelt. Ily viszonyítás által pedig a mondottak oly leirói, oly festői sajátságot is nyernek, hogy az olvasó szinte látja a lótást futást. S ezen festői képet, melyben a legszebb hatást az egy-fő pontra — fő körülményre — vonatkozás eszközli, a bevégzett, független vagy általános múlt, mely legfölebb egymás után folyó, de egymással semmi fő tárgygyal össze nem tartott egyes eseményeket (vonalokat) rajzol, távolról sem állithatja elő.

Tudta-e ezen szabályt a fordító, azt én épen úgy meg nem mondhatom, mint Curtius meg nem mondhatja, tudta-e az általa felállitott elveket Homér vagy az ő iskolája [1]). De annyit merek állitani, hogy *érzette*, mert különben nem tért volna el oly számos esetekben a latintól, melynek teljes multját általános vagy puszta elbeszélési esetekben magyarúl oly híven és tökéletesen kifejezte, hogy eléggé részletes szabályaim mellett is egyetlen egy hibát sem tudok a magyar előadásban fölfedezni. — Miért nem vevék észre a mondottakat a Magyar Nyelvészetben a magyar igeidőkről értekezők azon emlékeket forgattukban? Hibáztam-e midőn érintém vala, hogy vezérelvek hiányában tisztába soha sem jövünk? És nem tapasztaltuk-e a legnevezetesebb, legműveltebb nyelveknél, hogy az imperfectum egyetömös jelleme több vagy kevesebb tartósság a múltban és leirói (festői) sajátság? Tisztába hozhatta volna-e valaha bárki a magyar idők használatát is az elvek és legjelesb idegen példák kifejtése nélkül? Lehete-e remélni, hogy a ki akár a réginek a most divatozó felett [2]), akár megfordítva, határozott elsőséget ad, miután nincs oly ferde szabály, hogy reá akár a régieknél akár a

---

[1]) Az elveket vagy szabályokat egyébiránt se Curtius, se én nem csináltuk — ámbár magamat épen nem akarom Curtiussal összehasonlítani, csak a tényt érinteni — hanem az illető nyelvek szellemébül vontuk el.

[2]) Egy boldogúlt nagy nevü irónk, kinek egyik tanulmánya, sőt hivatalos foglalkodása a magyar nyelvészet vala, nyilvánosan kijelentette, hogy ő inkább akar a régiekkel hibát követni el, mint az újabbakkal tartani. Nyertünk-e aztán ily elv mellett nyelvünkre nézve legkisebb eredményt is különben roppant, de nem rendezett tudományából?

mostaniaknál példát nem találnánk, az valaha eredményre juthat? — A választ mind ezen kérdésekre tisztelt társaimra és az elfogulatlan értőkre bízom.

XIX.

A Magyar Nyelvészetben elöadott többi példákat is szükséges felhoznom annak megvizsgálására, vajjon nem én tévedek-e talán? s vajjon nem a Magyar Nyelvészet jeles szerkesztőjének van-e igaza a magyar igeidők felfogásában.

Első helyet foglal legrégibb nyelvemlékünk, a halotti beszéd, a melyben előforduló ‚tuda' alakot a szerkesztő úr elbeszélő vagy történeti múltnak tekinti.

Megjegyzem mindenek előtt, hogy ‚lakoznak vala' alakra nézve, miszerint ez mindig és állandóúl tartósságot jelentő múlt s így részben a latin imperfectum felel meg neki, lényeges észrevételem nincs, s már föntebb a hasonszerüségnél érintém, hogy a mit ‚vala' jelöl az összetételben t. i. tartósságot, nehéz megfogni, hogyan jelölne az önmagában általános elbeszélő múltat, holott az csaknem minden nyelvben pillanatnyi (beálló) időt fejez ki, s a felhozott nyelvekben a görögön és németen (s ezzel közel rokon ángolon) kivül bevégzett múlttal fejeztetik ki; a görögön kivül mondám, mert itt külön alak létezik a beszélő múltra, mely is az aoristus a mutató módban, de a minek híre hamva sincs a magyarban; és a németen kivül, melynek csak egyetlen egyszerü alakja levén a múltra, nehezkésség elkerülése végett kénytelen azon egygyel fejezni ki mind a két múltat. Némi különbség köztünk, mint a föntebbiekből kivehető, abban van, hogy én a ‚tud vala' alakot rendszerint és állandóbban csak tartós múltnak állítom, s *mint ilyet*, ha tetszik, beszélő vagy történelmi múltnak is elfogadom; a ‚tuda' alakot különösen viszonyosnak, s nem tagadhatni, hogy mint ilyen több jeles nyelvbuvárok és nyelvek után is szinte némi tartóssági jellemmel bír, a minthogy legtöbb nyelvekben oly két külön alak, mint a magyarban, nem is találkozik; legfölebb a latinban tapasztaljuk, hogy a mutató módi imperfectum fejezi ki *) minde-

*) Fönebb Cornelius Themistokleséből nevezetes példa olvasható: „Multum in judiciis publicis versabatur stb a hol azonban már multum' ‚saepe' több hasonló szók is segítik a tartósságot kifejezni.

nek fölött a tartós multat s ennek Hunfalvy társunk szerint a ‚tud vala' idő felel meg, (de szerintem nem kizárólag); ha pedig a latin viszonyos múltat akar kifejezni, különösen összetett mondatokban, kapcsoló mód imperfectumát is használja pl. accidit ut Colonos *vellent* mitterre, történt hogy gyarmatokat *akarának* szállítani, fuerunt qui *negarent* (Cicero), voltak, kik *tagadák* stb De alább fogunk arra is példákat találni (s már föntebb Corneliusban is találtunk) hogy a viszonyos múlt mutató mód imperfectumával is fejeztetik ki. Ha Hunfalvy társunk a görög imperfectum értelmében — melynek lényeges és általános jelleme tartósság, — nevezi vala a ‚tuda' alakot elbeszélő múltnak, akkor semmi észrevételem nem volna ellene. Hunfalvy Pál úrnak, ki úgy tud görögül mint magyarúl, alkalmasint a görög nyelv lebege szemei előtt, midőn a ‚tuda' alakot aoristusnak tekintette; mert, mint nyilatkozataiból kitetszik, így okoskodik: a görög imperfectumra, melynek (nagy részben) megfelel a latin is, ott van a magyarban a ‚tud vala' alak, bevégzett múltra ott van a ‚tudtam', marad tehát elbeszélési múltnak, támogatván ezt a régi példák is; a ‚tuda' alak, mely megfelel a görög aoristusnak, mely nincs meg a latinban, hanem ez bevégzett múlttal fejezi ki a görög aoristust is. Én legalább így fogtam fel okoskodását. — Ámde a magyarban megint aoristus nincs, tehát csak a bevégzett múlttal fejezi ki, mint a latin s több más nyelvek, a beszélő múltat is, hanem van két imperfectuma, u. m. egyszerű vagy viszonyos (jelen a múltban), és összetett vagy tartós, mely mint ilyen előfordul beszélő múlt képében is. Egyébiránt ezekről a magyar igeidőknél a többivel összeköttetésben nagyobb szabatossággal fogok szólhatni, addig még egy kis türelmet kérvén, minthogy mindenek előtt az előgördített nehézségeket kell elhárítani, és csak ezután lehet rendezgetni. *)

---

*) Annyi a mondottakból is kitünik, hogy egy nyelv sincs az előhozottak között, melynek egyike vagy másikáról azt mondhatnók, hogy vele tökéletesen összeüt a magyar, sőt azok egymás között is, bár a legrokonabbak, mint a francia és olasz, német és angol, latin és görög, igen sok lényeges dologban eltérnek egymástól.

Tehát a ‚Magyar Nyelvészet'-re térvén által, itt első például legrégibb nyelvemlékünk, a Halotti Beszéd hozatik fel. Hagyj lássuk, mit tanúlunk benne, s hogy az olvasó figyelme sok felé ne vonassék, a leirásban a mai kiejtést használom:

„Mennyi malasztban teremté élő (Isten) mi ősünket".

Ime ‚teremté' eddigi fejtegetéseimmel egyezőleg imperfectum, még pedig viszonyos múlt értelmében. Van-e itt helye a viszonyos múltnak? Mellőzve hogy Toldy szerint (ki a régi magyar nyelvet illetőleg bizonyosan legfőbb tekintélyünk) „a jámbor leiró szundikált s az ‚Isten' szót kifelejtette" a honnan *eleve* tökéletesen mai értelemben is vétethetnék, mit Révai is e szavakban: licet *eleve* vocalibus primis non productis, et illo significatu quem Párizpapaius adnotat, *primitus, antiquitus, prius*, apud scriptores nostros saepe recurrat" megengedni látszik: akkor egyszerre meg volna fejtve az egész beszédben előforduló valamennyi imperfectum, minthogy mind az ‚eleve' (primitus) szóra mint fő körülményre viszonyúlna; — csak elfogadott értelmekre szorítkozom. ‚Mennyi malasztban': ki nem látja itt a *kiemelendő* vagy kiemelt körülményt? épen úgy mint a francia „*dans sa douleur*" — Telemachusban, mely bővebben is kifejezve annyi mint: Mennyi malasztban *részéltette*, midőn *teremté* Isten mi ősünket stb.: mely kibővités egy cseppel sem több mint a francia nyelvszabály tartja. És nem következik-e rögtön utána: „*adotta vala* neki paradicsomot" ama kiemelt körülményre vonatkozható minden többi viszonyitás nélkül önállóan, legfölebb vonatkozva mint régibb múlt az egész beszédre *). És nem következnek-e ez után ismét: „*mondá* neki élnie", „*tiltá* őt", „*mondá* neki miért nem ennék" valamennyien viszonyúlva azon általánosb múltra: midőn ‚adta vala' neki paradicsomot? És „hallá holtát teremtő istentől" nem a legvilágosabban fejezi-e ki párosítva a legszebb takarékossággal: *hallá*, midőn holtát mondotta meg előre teremtő Isten, „de feledé" a mit tudniillik mondott a teremtő Isten; „*engedé* ördög intetének és *evék*", azaz midőn *intetté* az ördög, engede, és evék: sem több sem kevesebb mint a telemachusi „ne *pouvait* pas se consoler *du départ d' Ulysse*."

*) Lásd az angol régibb v. előbbi múltat.

„*Haragvék* Isten (t. i. e *tett miatt*) és *veté* őt e munkás világba és *lön* hálálnak és pokolnak vésze*) ‚e tett miatt' vagy más hasonló értelmű kifejezést lehetetlen oda nem gondolnunk (mint a francia szabály is tanítja), hiszen másért az előadás szerint Isten nem haragudhaték. Ez tehát megint nem általános hanem viszonyos idő. A kinek a magyár igealakok ezen megfejtése nem tetszik, jól van! ám forgasson fel, ha képes, valamennyi szabályt a viszonyos múltról a francia nyelvben!

Lássuk az apostoli hit formáját, mely szinte ellenvetésül hozatott fel: „Hiszek egy Istenben . . . . és Jézus Krisztusban, *ő egy szülött fiában*, ki *fogantaték* szentlélektől, *születék* . . . *szenvede* . . . . *megfeszítteték* . . . . *meghala* . . . . *eltemetteték* . . . . stb. Az apostoli hit formájában kétségtelenül benne kell foglaltatnia azon hitünknek Krisztus urunkról, miszerint ő *egy személyben Isten és ember*. Melyik tulajdonságra viszonyúlnak már most a felhozott múltak?? A Jézus Krisztusra mint Istenre? Ez képtelenség. Mert hiszen mint Isten nem fogantathaték, születheték stb Tehát mind ez csak ‚mint ember'-re vonatkozhatik ‚midőn' t. i. testté lett'. Oda gondoljuk-e tehát: ki mint ember (vagy midőn testté lett) fogantaték szentlélektől stb? — A mint tetszik. — Én csak azt mondom hogy az előbbi szavakban: „ő egy szülött fiában" vagy benne foglaltatik Krisztus urunknak mind istenisége (talán ‚fiában'), mind emberi mivolta (talán ‚szülött' szóban), vagy nem. Ha igen: akkor világosan ki van fejezve a fő körülmény (mint szülött.) Ha pedig nem: akkor lehetetlen levén a következőkben előadott eseményeket ‚mint Istenre érteni ‚egy józan gondolkozásu és hitü keresztyén sem viszonyíthatja azokat másra mint az ‚emberi mivoltra.' Még pedig ezt épen azon joggal tehetjük, melylyel a francia nyelvtanítók mondják hogy ebben: ‚XVI. Lajos igen becses tulajdonokkal bíra: jó férj és jó atya vala, népét szeréte' oda kell gondolni az időt, melyben ezen fejedelem *uralkodott*, az elme pótolja ki ezen körülményt.

---

*) Ugyanaz a mi ‚szélvész'-ben a ‚vész'-szó, azaz a szélnek vésze, vész mely a széllel jár, melyet a szél okoz. Így dögvész. Ezt csak mellékesen.

Lássuk Rúth Könyvét is.

„Egy bírónak napiban, midőn a bírák *fejedelmkednek vala* (praeerant), *lőn* éhség (facta est fames) a földön. Azért *elmene* (abiitque) ember Judának Bethlehemébül, hogy zarándoklana Moabitidisnek vidékében“ . . . .

Ki nem veszi észre a beszélő és pedig *tartós beszélő* múltat, illetőleg a fő körülményt, mely kétszeresen is kifejeztetik: ‚Egy *bírónak napiban*, midőn a bírák *fejedelmkednek vala.*‘ Nemde ezekre viszonyúl: ‚*lőn* éhség a földön‘? És mivel éhség *volt*, azért *elmene* ember Judának Bethlehemébül. ‚Elmene‘ nem ismét viszonyos idő-e? a viszony még ‚azért‘ szó által is támogattatván.

„És *bemenvéjek* (ingressique) Moabitidisnek vidékébe és *lakoznak vala* ott“ (morabantur ibi).

Ismét beszélő múltak s az utóbbi tartós beszélő múlt, melyekre, főleg az utóbbira (lakoznak vala ott) viszonyúlnak a következő múltak, mintha mondaná: az alatt míg ott lakoznak vala, *meghala* férje, ő *megmarada*, feleségeket *vőnek*, *kicrede* stb.

„És *meghala* (mortuus est) Elimelek, Noeminek férje, s ő *megmarada* (remansit) ő fiaival, kik feleségeket *rőnek* (acceperunt uxores) moabitidákat, kiknek egyike hivattatik vala Orphának, s másik Rúthnak. És *lakozának* ott (manseruntque ibi) tíz esztendeiglen, s monnón (mindketten) *meghalának* (mortui sunt) . . . És *marada* (remansit) a némberi ő két fiaitól megvált, s *felkele* (surrexit), hogy ő hazájába menne.“

Lehetetlen ezeket másra mint azon időre érteni, míg ott ‚lakoznak vala.‘

„Mert *hallotta vala* (előbbi múlt, vonatkozva a *felkele* múltra) hogy úr tekéntette volna ő népét és adott volna ő nekik étkeket és így *kierede* (még mindig vonatkozva a fontebbi múltakra) ő zarándoklatjának helyéből ő két menyével és immár a megfordulásnak után vettetvén Judának földébe monda*) őnekik: menjetek tü anyátoknak házába, tegyen

*) Már érintettem, hogy ‚monda‘ ‚szóla‘ ‚felele‘ stb mind régi mind újabb szokás szerint imperfectummal fejeztetnek ki.

úr irgalmasságot tüveletek miként *töttetek* (általanos múlt *) én halottimmal és énvelem: adjon tünektek nyugolmat lelnetek tü férjeiteknek házokban, kiket veendők vagytok. . . . Azért ő szavok esmeg *felemelvén* (elevata igitur voce, ismét fő múlt és körülmény, melyre a következők viszonyúlnak és így ki nem hagyható a példából) *kezdének* (imhol a viszonyos múlt) sírniok, Orpha *megapolá* ő napát, Rúth *egyesüle* ő napával."

De lássunk inkább példákat a beszélő személyeknél, mert azt állítom itt is, hogy ezekben tünik ki legjobban a beszélő idők mivolta.

„Es mondá Boz Rúthnak: Hallgassad leányom, ne menj egyéb mezőre gabonafőket szedned, se menj el e helyről, de egyeséhed (egyesítsed) te magadat én lányimmal és hol aratandnak, kövessed. Mert *parancsoltam* én gyermekimnek, hogy senki meg ne szomoróhon (szomorítson) tégedet... ki leesvén ő orcájára és imádván a földön monda öneki: Honnat az énnekem, hogy malasztot lelnék te szemeid előtt... Kinek az felele: *Meghirdeltettek* énnekem mindenek, melyeket *töttél* te napadnak, te férjednek halála után és hogy meghagytad légy (latinismus) te szüleidet és a földet kiben *születtél* és *jöttél* a néphez kit azelőtt nem tudsz vala . . . . És teljes érdemet végy Izrael urá istenétől, kihez *jöttél* és kinek szárnyai alá *futtál*. Ki monda: én uram malasztot *leltem* te szemeid előtt, ki *megvígasztaltál* engemet és *beszélettél* te szolgáló lányodnak szüvébe" . . . És monda neki napa: Hol *szedegettél* ma és hol *tökéletted meg* müedet. Legyen áldott, ki *irgalmazott* teneked" . . .

Imhol az igazi beszélő (vagy általános) és teljes múltak, semmi más időre, vagy más körülményre nem viszonyíthatók, hanem egyedül a beszélőére (azaz a beszélő jelenére) vonatkozók!

Üssük fel akárhol e két legnevezetesb nyelvemlékünket, mindenütt többször találjuk kifejezve a beszélő személyeknél az elbeszélési időket, s különösen múltakat, mint az írat egyéb szövegében, alkalmasint azért, minthogy a beszélők elöadá-

*) Az általános vagy beszélő használata mindig legjobban kitűnik midőn, mint többször láttuk, épen beszélők hozatnak fel.

sánál a leirás vagy festés ritkábban fordul elő, s a rövidebb események fonala egymásból foly ugyan, de egymástól nem függ, és igy viszonyitásra kevesebb a szükség.

Még egy példát, melyre korán elhúnyt Jászay társunk is különösebben figyelmeztet bennünket [1]), Lukács evangelista XIV. fejezetéből:

„És ő monda annak: Egy némely ember *alkotott* [2]) nagy vacsorát és *hiútt* sokakat, és *eresztette* ő szolgáját a vacsorának ideje korán mondani a hivatalosoknak hogy eljöjenek, mert immár *megkészéjtettek* mindenek és *kezdék* [3]) mind egyetemben magokat ménteni. Az elő (=első) monda: falut *vöttem* és ki kell mennem, és meglátnom azt, kérlek tégedet, ments meg engemet. És a másik monda: Öt iga barmot *vöttem* és elmegyek megbizonyéjtanom azokat, kérlek tégedet ments meg engemet. És a harmad monda: Feleséget *vöttem* és azért nem mehetek, és megfordulván a szolga *megmondá* ezeket ő urának. Tahát megharagván a házi atya, monda ő szolgájának: menj ki hamar az utcákba és a városnak szegébe, szegényeket és bénákat és vakokat és sántákat hozjh be ide. És monda a szolga: úgy *lőtt* uram mint *parancsoltál* és még hely vagyon. És monda az úr ő szólgájának: menj ki a szőlőközbe és erőltessed bejöniök hogy teljék be én házam. Mondom kedig tünektek hogy a férfiak közöl, kik hivatalosok *voltak* egy sem kóstolja én vacsorámat“ . . . .

A Mindszenti Gábor Naplójából felhozott példa szinte tökéletesen mellettem szól. Legszembeötlőbb helyek: „*Történt vala* akkor . . . . hogy . . . . a gyertyák maguktól kialuvának [4]) . . . . ezt magam is *láttam* de . . . ő felsége nem *láthatta*, nem is *mondottuk* [5]) neki soha ez dolgot . . . és nyavalyás is *vala* [6]) már, mert akkor is szinte szédülve *mene* [7]) ki.

---

[1]) Nyelvemlékek, II. kötet 350. lap.

[2]) Latinul: *fecit* szinte perfectumban a következőkkel együtt.

[3]) Viszonyúl a meghivásra, t. i. midőn meghivattak.

[4]) Tökéletesen megegyezik az ‚accidit ut vellent‘ szókötéssel.

[5]) Mind tökéletesen beszélő múltak.

[6]) Tartós múlt.

[7]) Viszonyos, t. i. ‚akkor‘ (=midőn ezek történtek) kifejezésre vonatkozva.

Mí is nem kevéssé *megháborodánk* [1]) ez nagy csuda dolgon." A többi belyeket, ha tetszik, az olvasó maga értelmezheti. Miként fejti meg ezeket a Magyar Nyelvészet? — Sehogy sem. Csak állítja hogy ‚látott' nem tesz történeti múltat (pedig imént láttuk, hogy teljességgel nem tehet mást). És útal más példákra, t. i. Rúth Könyvére, a Halotti Beszédre, melyeket föntebb már tisztába hoztam. Az egészből az tetszik ki, hogy szerkesztő úr előtt mindig a görög alakok lebegnek vala.

Pázmány Péter Kalauzából is hozatik fel példa: „Az úr Istentől elfajúlt ..... sokaságot útra *akarván* hozni Ezechiás király .... követeket *bocsáta*, és ... *sérkegete* mindeneket." — Ki nem látja az ‚akarván hozni' (körülírással ‚midőn akarta hozni') fő időt vagy fő körülményt, következőleg az erre vonatkozó ‚bocsáta' ‚sérkegete' viszonyos múltakat? Hasonlók: „Gyömölcstelen nem *lén* a király fáradsága (‚midőn a király ily módon fáradott' fő körülmény), de sokan a szép *igyekezetet* (‚midőn a király ily szépen igyekezett' ismét fő körülmény) fél-kedvvel *fogadák* sőt ... *csúfolák*." Nagy szerencsétlenség az ilyen példákban, ha valaki szétszaggatja a szoros összefüggésben lévő dolgokat egymástól [2]), különösen pedig épen a fő körülményeket, s a fő körülményekre figyelést téveszti szem elől.

Történik Révaira is hivatkozás, hogy t. i. Nyelvtana 570. és következő lapjain a ‚tudám' alakot praeteritum perfectum primumnak, a ‚tudtam' alakot pedig praeteritum perfectum secundumnak nevezi. Ámde másutt, pl. 814., 820., 830. stb lapokon a perfectum szót — talán tévedését észrevévén — már elhagyja, a midőn csak praeteritum maradván, ez mindenféle múltat jelenthet.

De hogy e tekintetben is minden vitatkozásnak vége szakadjon, nézzük meg, hogyan ír maga Révai:

„Rettenetes vas fegyvernek ki *találta* fel első
Bús keletét? vad *volt* szíve vagy épen acél!

---

[1]) Ki nem látja a fő körülményt? ‚ez nagy csuda dolgon'.

[2]) Bizony sok galibát okoz az a viszonyos múlt — mint a Pesti Napló tudósítója írta — csakhogy *nem nekem*.

Akkor az emberölést, a kezdett harcokat akkor
És tágasb ajtót a temetőbe *nyitott.*
Ámde nem *ő vétett,* mert mi vesztünkre *fogadtuk*
A mit az oltalmúl a vadak ellen *adott.*"
stb.

Íme Révai úgy ír, mintha semmit sem tudna az első teljes múltról, t. i. mind általános múltakban, holott ha föltehetnők is általán, hogy a verselésben nem követhetni mindenütt a szigorú szabályt, de e példában több múlt van, melyekben a versmérték sérelme nélkül bízvást élhete az első teljes múlttal, ha ő is ezt tartja vala igazi történeti múltnak. Így ‚nyitott' helyett ‚nyita', ~~„fogadtuk' helyett ‚fogadó'~~, ‚adott' helyett ‚ada' a mértéket épen hagyták volna.

Lássunk többet szinte Révaiból:

„Lelkem! nem éred már soha végedet:
Mert úgy *lehellett* téged az alkotó
Isten, mikor gyarló agyagból
Testemet oly nemesen *teremté.*"

Az utolsó valósággal viszonyos múlt.

„Csodát *üzött* a természet,
Mikor téged *alkotott,*
Minden szépség ott *tenyészett;*
Mindent reád *aggatott*".

Ismét:

„Én változó csélcsap szívet
Hagytam el, nem nagy kár,
Te állandó jámbor hívet
Vesztettél: aggódj már."

Nem mind teljes és egyszersmind beszélő múltak-e ezek?

Még egy példát Homér fordításából:

„*Hányta* kilenc napokig nyilait. Tizedikre Achilles
A hadnak minden seregét gyülésbe *hivatta.*
Hókeblü Junó asszony *juttatta* eszébe:
Mert *gondolt* vele, a görögök hogy szüntelen *estek.*
A mikor összejövén immár mind *egybesereglett*

A had népe : sebes járású gondos Achilles
Köztök nagysággal fölkelvén, szólani *kezdett.*"

A ki Homér Iliásának (Első könyv, 53. s következő versekben) eredeti helyeit a fordítással összeveti, úgy találja, hogy ott többféle múlt fordúl elő, leginkább pedig imperfectum és aoristus. Miért nem hoz elő Révai ezekből a Magyar Nyelvészet fejtegetése szerint csak egyetlen időt is ‚tuda' és ‚tud vala' alakút, hanem egyes egyedül csak bevégzett múltakat? Nem volt képes Révai a hét teljes múlt helyett, ha az nem beszélő is egyszersmind, csak egyetlenegy más időt is alkalmazni a verselés miatt?

Ha valaki mind ezekben más valamely múltat keres mint a beszélő múlt, az az ő dolga. Honnan van hát mégis — mondhatja valaki — hogy a régieknél a ‚tuda' alakot hasonlíthatlanúl gyakrabban találjuk, ‚a tudott' alak pedig a mai szokásunkban divatozik inkább?

Felelet: Mert mi többet általánosítunk, a régiek többet viszonyítottak, mi többet beszélünk, ők többet festettek, mi többet beszélünk összefüggés nélkül, ők a fő körülményeket jobban felkarolták s erre intézék az egyes részeket stb.

S elvégre tartozunk-e felelni valamennyi akár régi, akár mostani iróért? Hiszen Curtius is legtöbbször Homérra és Xenophonra, Becker Schillerre hivatkozik. Nem mind művész a ki írt és ír, a művészi, legfölebb a kiművelt érzés a tekintély, nem pedig a mindennapi. A Révai- és Jászay-Codexek a felhozott igeidőkben véleményem szerint oly remekek, hogy csak ezeknek közzététele megbecsülhetetlen műve akademiánknak.

XX.

Azonban megengedvén még azt is, hogy a szentkönyvek és vallási tárgyak fordítói s iróinál valamely előszeretet uralkodott a ‚tuda' alak iránt, a honnan ennek használatát Toldy legjelesbiróságbuvárunk ‚bibliai nyelv'-nek szokta mondani; vizsgáljuk meg az élethez, a nép nyelvéhez közelebb álló emlékeket, nem úgy találjuk-e? hogy már ugyanazon vagy a legközelebbi korban épen úgy divatozik vala a teljes múlt elbeszélési múlt képében mint a mai napon.

Néhány példa a Nyelvemlékek II. kötetéből ú. m. a vegyes tárgyu régi magyar iratokból nem fog ártani.

1403. évből. a Sajó-Szentpéteriek végezése: „Mi Gergely Deák főbíró, esküttek .... ilyen végezéseket avagy rendeléseket *szerzettünk* .... mind az mi határunkban leendő bornak bőségeért, ki ez mi városunknak földén terem, és melyvel az kegyes, teremtő Isten minket *meglátogatott* .... Ha pedig az város híre nélkül efféle bort valaki itt kiáruland, más borát annak olyan arányút és árújút a minemű az vidéki *volt*, kivonatunk .... Ez mi végezésönknek emlekezetire és erősségére *adtuk* úgymond ez mi levelönket“....

Az egész végezésben egyetlen egy ‚tuda‘ alak elő nem fordúl.

1452. évből a 359. lapon: „En Belkeny Pétter addom en mindeneknek tuttára kiknek illik, en az en jószágomat az ki en birtokom alatt vagyon, Szász-Somboron minden hozzá tartozóval *vettem* (= vetettem) zálógon Székely Gergelynek .... annak felette *attam* oda en magamat hogy ha mi dolgom lészen, gondomat viselje.“

1510. Szalkay László Deák kamaraispán válasza Bánfy Ferenchez: .... „az te kegyelmed panasziból *megértettem* az te k .... boszjúságát és nagy jeles kárát .... Sem én akaratomból vagyon, mert *irtam* róla Désházy Istvánnak .... Bernaldnak is ezen képen *megírtam* .... Mert tudja kegyelmed hogy én az vagyok a kinek magamat *montam* és a mi neven magamat *ajánlottam*.“

1515. évből. Gochit János egy soltész házhelyet ad zálogba: .... „ennekem *adott* Kendy István az én szükségemre tizenhat forintos tallért, mely tizenhat forintért *adtam* neki zálogúl — Zuha-Dolinába Sáros vármegyébe levén egy soltíz házhelemet .... kinek bizonságára *attam* pecsiétes levelemet“ ....

Ugyanazon évből Ferus Ágoston három jegyzékében borkimérésről előforduló múltak: ‚árult‘ vagy ‚árulta‘ előfordúl ötször, ‚volt‘ hatszor, ‚adott‘ hétszer, ‚ment ki‘ háromszor.

Fancsikai Nagy János két jegyzékében ‚volt‘ előfordúl háromszor, ‚árult‘ háromszor, ‚adott‘ háromszor ‚ment ki‘ kétszer.

Más múlt nincsen.

1516. Házépitési költségek jegyzékében előfordul: ‚attam' nyolcszor, ezén kivűl ‚*vettem* egy kemence meszet', és ‚ez napon *vetettem* számot.'

1517. Boszorkányperben ‚Pásztor Györgynének Margit asszonynak és Hegedűs Péternének feleleti Terjék János ellen':

„Tisztelendő bíró uram és nemes Tanács uraim! . . . . ennek okáért *citáltuk* uraságotok eleiben törvényre Terjék Jánost. Immár mostan úgy mint Anno 1517. esztendőben való Szent György nap tájában *múlott* három esztendeje, hogy Margit asszony innét az kassai malomból *megyön volt* haza Téhányban levén Bartusnéval, de Bartusné *visszatért volt* azokáért mert lepedőit *felette* (=feledte) *volt* az malomban. És mikoron Margit asszony az hóstát (=Vorstadt, külváros) végénél *mene**), *tanálta* elől Hegedűs Péternét Anna asszonyt és mond Margit asszony, mit viszesz Anna asszony, mond ő lágy turót *metéltem* darabra eladnia, mond ismét Margit, hadd lássam, mint metélöd, mert én soha nem *metéltem*. Anna megmutatja az turót Margitnak. Immáran ennekutána úgy mint két esztendő elmulván az mikoron ez dolog *volt*, Terjék János *ment* Téhányban, ennek is egy esztendeje *mult* el és az téhányi bírák és esköttek előtt így *szólt* János: bizony kár tinéktek bírák hogy meg nem tudjátok bütötni (=büntetni) Pásztor Györgynét Margitot és az Hegedűs Pétörnét Annát az téhányiakat. Mert én *láttam* hogy Margit és Anna tüzet *raktanak* az hostát végén az víz mellett az honnat Téhányban mennek és ő magok ketten az vízben *állottanak*. Margit és Anna és egymást vizzel *öntöztek*, vajat *mostanak* az vízben, maga (=de) sem Margitnál sem Annánál vaj nem *volt* és az Terjék János méltatlan szavára az téhányi eskött uraim Margitot és Annát meg *akarták* bütötnie, de ők *vötték* ez dolognak törvény szerint való meglátását uraságotok eleiben". . . .

1523. Kesserew Mihál bosnyai püspök s testvér huga

---

*) Mily helyesen használja az egyszerű népies beszéd a viszonyos múltat! A mi annyival nevezetesb, minthogy a többi múltat épen úgy használja, mintha ma hallanók a nép szájából.

Krisztina között békelevél kilenc főúr s több nemes előtt olvasta Werbewczi helytartó.

‚Forma verborum dominae Christinae'.

„Jó Uram és jó Bátyám! Az minemű per és indulat avagy szó miközöttünk uronk ő Fölsége előtt *voltanak* azokért értem hogy te kegyelmednek nehézsége vagyon. Én az miképen egyebektől *értettem vala*, azképen *könyörgöttem vala* *) uronknak ő Felségének hogy te kegyelmed felől én nekem tervényt tétetne, de mostan értem, hogy te kegyelmed nekem köteles nem *volt* mint én előmbe *atták vala*. Azért kérem kegyelmedet, mint jó uramat és jó Bátyámat hogy énnekem megbocsássad az mit ebből én reám *nehezteltél* és láss engemet jó szeretetvel, mert én minden jómat Te kegyelmedtől várom mint jó Uramtól és jó Bátyámtól."

„Lecta per me Werbewczium Locumtenentem.'

‚Forma verborum Domini Episcopi'

„Jó húgom! bizonyába nem tudom okát miért én teneked úgy fogattam volna az mint te elődbe *adták volt* mert semmi szükségem reá nem *volt* hogy én teneked hitemre fogadtam volna. Azért én is kerlek tégedet mint jó asszonyomat és jó hugomat, hogy ha mi fáradsagod és költséged ez dolog miatt *volt*, én reám érette ne nehezelj, mert a mit én *miveltem* az én tisztességem oltalmában *miveltem*. Innen tova örömest látlak mint szerelmes atyámfiát és hugomat."

‚Idem Werbewczy qui supra. In testimonium praemissorum m. p.'

Ime Verbőci a magyar jogászok ősapja úgy szólott (mert hiszen ha más irta volt is, ő nézte keresztül) közel negyedfél század előtt, hogy mai utódai sem tudnának jobban írni. S a magyar beszélő és előbbi múltakat úgy értette, hogy a mai nyelvészeknek is becsületükre válnék.

Még egy-két nevezetesb iratot nem mellőzhetek:

1552—1553 között.

Kassa magyar polgárainak panasza és kérelme.

„Minekutána az Úr Isten ő szent fölsége az mi kegyel-

*) Mindkettő előbbi múlt, melyek a perbeli időt (midőn közöttük indulat avagy szó volt) megelőzik; ilyen a következő ‚atták vala' is.

mes uronk kezébe adta volna e várost, ő Felsége ugyanazonnal minket is kegyelmességébe, hívségébe és szárnya alá vött, mint egyéb híveit. Melyre mi is mind fejenként ő fölségének *megesküdtünk* hogy halálunkkal, vérönk hullásával, tagonk szakadásával szolgálonk ő Fölségének mint kegyelmes uronknak, mely ő Fölsége hozzánk való kegyelmességét ezzel *mutatta meg* hogy az városnak privilegiumát, szabadságát megconfirmálván mi kezünkbe magyarok kezébe *adta*, hogy mi mindnyájan ő Fölsége hűségében Kassán lakozók kik vagyonk egyenlőképen éljönk vele, mely ő Fölsége kegyelmességéből megadott privilegiumnak ellene ilyen nyomoruságink *estenek*.

Első, hogy egy atyánkfiát Rákái Györgyöt az privilegiom ellen *megfogák* . . . kapitán uram ezer forintig kezes *leszen vala* *) érette, ő Fölségére is *apellál vala*, oda sem *bocsáták*, de valamíg kedvöknek *kelle* addig *tarták?*"

A következőkben is mindenütt ‚*megfogák*', ‚nem *bocsáták*,' ‚valamit *akarának*, mind azt *mielék*' ‚fogva *tartók*' ‚biró uram ő kegyelme nem *mielé*' ‚*kivevé*' ‚*nevezé*' stb mind világosan viszonyos múltak, a föntebbi teljes mint beszélő és főmúltra: „ilyen nyomoruságink *estenek*' vonatkozók; ezen fő múltra következik: ‚Első hogy megfogák' stb tökéletesen az, a mi Corneliusban: *accidit* ut *vellent*. Úgy hogy midőn ezen viszony a beszéd további folyamában megszünik, ismét a beszélő múltakat találjuk: „Továbbá adajokat és szolgálatjokat a magyaroknak feljebb *tették* . . . . Továbbá . . . oly plébánost *hoztanak be* . . . ki minekönk semmibe nem szolgálhat" . . . .

1555. Jószágba igtatásról tudósítvány Izabella királyné aláirásával. „Pünkösd nap előtt való csötörtökön ez vitézlő Milith Ferenc és János királyné asszonyunk ő Felsége parancsolatjával *vittenek* minket Jankhoz tartozó jószágban . . . ezekben mi *elmentünk* és bele *iktattuk* . . . ez iktatásban jelen bizonyságúl *voltanak* . . . Ezen személyekkel az nemes uraimval *mentünk* Hermanszékre és ott is *iktattuk* . . . hall-

*) Két tartós múlt egymás után, a többi múlt közé igen szépen beillesztve.

gató *volt* ott is Várdai Mihály . . . . . Gögjére *mentünk* ott is *iktattuk* ez vitézlő személyeket . . . . a falubeliek *voltak* hallgatók . . . . az mi hitünk szerint írjuk, hogy mi *eljártunk* . . . és *iktattuk* ez megírt személyeket . . . De soholt senki ellene nem *mondott* és mi ő Fölsége parancsolatjából az jószágban *hagytuk*."

A hallgatók és olvasók türelmével élnék vissza, ha még tovább folytatom vala. A felhozottak is úntig elegendők lesznek annak igazolására hogy, ha talán apáink némelyike a bibliai és rokon irásmódban vagy költészetben [1]) is valami különöst — mintegy fenségest — kerese és találá is a szokatlanabb ‚tuda' és ‚tud vala' alakokban, de a közéletbeli nyelv egy betücskét sem tért el az idők használatában a mostanitól. Ott van még egy rakás vegyes tárgyu irat a Nyelvemlékek II. és III. kötetében, forgassa át a ki kétkedik, s feleljen reájok, a ki bibliai és költészeti nyelvvel akarja az ellenkezőt bebizonyítani.

Én még Társaim s az olvasó engedelmével csak egy pár példát akarok felhozni a XVII. századbeli nyomtatványokból s ezután még valamit az újabb korból Kazinczy Ferenctől, a nagy nyelvreformátortól.

XXI.

Verbőci magyar törvénykönyvében [2]) a történeti elbeszélést tartalmazó X. és XI. címekben (Első Részben) ezeket találjuk: (X.) „Minthogy ezelőtt azt *mondók* [3]) hogy a mi királyunk hatalmában vagyon a nemességnek és jószágnak osztogatása . . . . efféle jószág bírásának és eladásának eredeti és fundamentoma a magyari szentséges koronától függ, és ha az, ki uraságában *volt* az jószágnak, annak mindenestől fogvást magva *szakadott*, ismég azon koronára szakad és száll a jószág. Innét *származott* azért a mi régi jó szokásunk hogy"

---

[1]) Már Quintiliánnál olvassuk: „költőket a versmérték ment a szabály nem követéseért; sőt ezek, *ha szükség nem kényszeríti is* őket, néha inkább a *szokatlant követik*."

[2]) Birtokomban második kiadás 1643-ból.

[3]) Viszonyúl ‚ezelőtt'-re, vagy Becker szabálya szerint a csak kevéssel előbb múltra.

. . . . . (XI.) A magyari királyok önnön magok *rendelték*, *kezdették* és *szerzették* itt ez országban az Anyaszentegyházat . . . és ez okon efféle tisztre való választásnak méltóságát . . . . önmagokra *vöttek* és magoknak meg is *tartották* . . . . mert a Magyarok nem az Apostoloknak predikálásokra... *tértenek* meg a közönséges hitre, hanem az ő saját királyok Szent István király tanításával, melyről azelőtt is emlékeztem, *hajlottak* a római hitre. És ezen király *szerzette* legelőször is ez országban a püspökséget . . . és az egyházi tiszteket is és jószágot . . . azoknak *osztogatta* a kiknek *akarta*, de mindazáltal olyanok, kik méltók *voltak*, jó és jámbor embereknek . . . . igaz és hű papokat *rendelt* . . . . mintegy Apostol olyan *volt*. Ugyan ezen dolgáért a pápa ugyanazon Sz. István királynak cimerűl két keresztet *adott* . . . . a mondott Sz. István királyunk koronázatjától és birodalmától fogván, ki *volt* Krisztus urunk születése után ezer és egy esztendőben e mostani óráiglan, . . . a magyari királyok mind ilyen békeségesen *bírták* és *osztogatták* az egyházi tiszteket és ekképen még a római szent szék ellen is egynehányszor időt *töltöttek* ebben a szokásban és törvényben . . . . régen is még Zsigmond király (ki római császár is *volt*) idejében . . . . a constantiai közönséges és híres neves gyülésben, holott több papok és keresztyén királyok közöl, csak kárdinál is harminckettő *volt*, a pápa ugyan hitivel is és esküvéssel *megconfirmálta*, a mint erről függő pecsét alatt való levél is *költ*. De hogy e gyülésről és Conciliumról summa szerint emlékezzem, négy egész esztendeiglen *tartott*. *Kezdetett* pedig ezer négy száz tizennégy esztendőben. Mely gyülésben annakutána ezer négyszáz tizenhétben, Otto pápát, kit más névvel ötödik Mártonnak is hínak, *választották* pápaságra és azután való esztendőben . . . . azon gyülés *elbomlott* és ezen gyülésben a huszonharmadik János pápa akaratja ellen is *letötte* a pápaságot, Gergely pápa penig szabad akaratja szerint *letevé* *) a tisztet, de Benedek pápáról a Concilium ugyan erővel *vona le* a pápaságot. Ebben a gyülésben *égettek* meg a Husz Jánost és prágai Hieronimust.

---

*) Ez és a mindjárt következő viszonyos múlt mintegy azt akarja kifejezni ‚ugyanazon idő alatt' vagyis ‚midőn ezek történtek.'

... az ő tudományok penig, kinek kigyomlálásaért főképen ez a nagy gyülés *hirdetietett vala* [1]), harminckilenc esztendeig *tartott*, kinek ezután Zsigmond császár segítségéből ilyen vége *lön* és az Anyaszentegyházban a régi békeséget és egyességet szerencsésen helyre *állatá*."

Ismét két viszonyos múlt, melyekkel vagy különösen a Zsigmond császár segítsége avagy közremunkálása (latinúl: opera) látszik kiemeltnek, vagy az ezutáni (latinúl: tandem) körülményre vonatkozás fejeztetik ki. Mintha volna: miután Zsigmond király *közremunkált*, ilyen vége lön; vagy: ezután *történt* (tandem factum est) hogy ilyen vége lön stb.

Másik [2]) nyomtatott munka Kitonich ‚Directio methodica processus judiciarii juris consvetudinarii' című munkájának magyar fordítmánya Kaszonyi Jánostól 1647-ből. Legnevezetesebb ebben az eredeti magyar előszó az olvasókhoz, melyben a szerző semmi más nyelvhez kötve nem lévén, az akkori magyar szójárást híven tünteti elő.

„Mivel némelyek akármiben is akadozni és patvarosokodni szoktak, ezokáért némely dolgokról az olvasókat rövideden tudósítani *akarám* [3]). Először is: a törvény dolgaiban forgó mindennapi deák terminusokat, melyekkel még a deáktalan perlekedő közrend is elegyesleg szokott élni, én először fordítatlanúl *hagytam vala* [4]); hanem midőn már a nyomtattatásához akarnék kezdeni, némelyek úgy *javalák* és *tanácslák* [5]) is, hogy a mennyire lehetne, azokat is fordítanám, és egészen magyarúl bocsátanám ki; melyet *meg is cselekedtem* a mennyire *lehete* [6]) .... az ‚inhibitiót' néhol tartóz-

---

[1]) Mily helyesen használtatik az előbbi múlt is.

[2]) Szeretek törvénytani munkákra hivatkozni, mert a törvényi és törvénykezési nyelv valamennyi más ismeretek és tudományok között mindig legközelebb szokott állani az élethez. Kérnem kell Toldy társunkat, hogy a régi jogi irodalomra is terjeszsze ki figyelmét.

[3]) Világosan ‚szoktak'-ra viszonyúl.

[4]) Előbbi múlt a későbbi ‚cselekedtem'-re vonatkozva.

[5]) Viszonyúlnak ‚midőn akarnék'-ra, melyben múlt értelme rejlik.

[6]) E rövid kifejezés a legszebben s legtökéletesebben kitünteti a beszélő egyszérsmind fő (‚cselekedtem') és viszonyos (‚lehete') múltakat.

tató s néhol visszatérítő tilalomnak *írtam* .... A ‚*prohibitió*'-t penig bentiltásnak *fordítottam*. .... Egyéb hasonló törvényes terminusokról hasonló gondolatban kell lenni, és nem kell mindjárt vakmerő itéletet tenni felőle; a mint csak a múlt gyülés alatt is, midőn a könyvecskét nyomtatnák, egynek első bele tekintettel a ‚jus' akadván szeme eleibe, azt *ritatá* [1]) hogy a just igaznak avagy törvénynek nem jól *fordítottam*; váltig *kérdezém* tőle mint kellett volna másképen fordítani, de semmit nem *tuda* mondani, hanem csak *imeze ámoza* s azután *beléhagyá* .... Továbbá: noha a fordításban azon *igyekeztem*, hogy a deáknak értelmét híven és igazán megmagyarázzam, mindazáltal nem *vagaszkodtam* teljességgel a betűhöz .... hanem a deáknak értelme mellett megmaradván, a magyarját, a mennyire lehetett [2]), folytába *eresztettem* és úgy *igyekeztem* ejteni, a hol az értelme *engedte* [3]), mintha nem deákból fordíttatott, hanem először is magyarúl írattatott volna. Utoljára cselédes foglalatosságim és Istennek pestis által való látogatása s egyéb mindennapi akadályok nem *engedék* [4]) úgy vinnem végbe, a mint feltett szándékom *vala*" [5]).

Nem fog ártani a fordításból is közleni némelyeket, hogy láthassuk, miként értette fordító az eredetit: (429. lapon):

„Erre pedig akkor kellett (solebant) megeskünniök mikor *beállottak* (recipiebantur) a prókátorságra. Söt nem csak a prókátorok, hanem a peresek is ezen hitre kötelesek *voltak* (adstringi debebant). A felperesnek azon kellett megeskünni (jurabat) [6]) hogy ö nem patvarosságból, hanem igaz igyekezetből *mozdította* a pert (causam movisse) .... En T. eskü-

---

[1]) A következő valamennyi imperfectummal együtt ‚a jus akadván szeme eleibe' körülírva: ‚midőn a jus akadott szeme eleibe' kifejezésre viszonyúl, e mellett valamennyi némi tartósságot is jelöl.

[2]) Föntebb ‚*lehete*'; itt is ‚lehete' v. ‚lehete vala' helyett, miről alább.

[3]) A ritka használatú ‚*engedé vala*' helyett, mely alakról alább.

[4]) A föntebbi akadályokra mint fő körülményekre viszonyúl, mintha volna: ‚annyi akadályok *jöttek össze* hogy nem *engedék*.'

[5]) Tartós múlt.

[6]) A latin imperfectumok itt mint szokásos azaz tartós múltak mindenütt magyar beszélő azaz bevégzett múltakkal fejeztetnek ki.

szöm Istennek tartó hitemre . . . . hogy én azt a pert, melyet . . . Nemzetes vagy Vitézlő T. ellen *indítottam* (movi), nem oly igyekezettel *indítottam* (movi), hogy őtet igazság kivül vesztegessem, fogyassam, hanem jó itélettel elhittem (credo et judico) magamban hogy ellene igaz ügyem vagyon, és tudva hamis bizonyítással nem élek, sem az előállítandó tanukban, sem az elővendő levelekben. Azután az alperes azon *esküdt meg* (jurabat) hogy ő jó maga-mentséggel él és a kereset ellen igaz feleletet teszen. A ki penig nem [1]) *akar*, megeskünni (poena non praestantis hoc juramentum), nem kereseti mellől *esett el* (amotio ab agendo), hanem, ha valami gyenge vakmerőségből *mivelte* (noluerit), a biró itéleti szerint való büntetést is *vött* (infligenda), ha penig gonoszságból *cselekedte* (praestare noluerit) a mire eskünni kellett volna kereseti szerint, azt *elvesztette* (amissio), mert már meg nem akarván eskünni, tudó dolognak *tartották* (habetur), hogy nincs igazsága hozzá" [2]).

XXII.

Az újabb korból egyedül Kazinczy Ferenc munkáiból hozok fel példákat. A kit ezek meg nem győznek, annak az egész mostani iró sereg is aligha fogna valamit érni.

Mindenek fölött megjegyzem, hogy Kazinczyt, a jelen uralkodó közvélemény szerint az új iskola alkotóját, ki talán sokban öntudatlanúl mint a legtöbb lángelmű müvész csak saját keble sugallatát követé, egyedül tanulmányozni lehet és szabad, de igazítgatni nem.

Első példa: Klopstock Messziásából (1788): „Tovább *szóla* s *mondá* [3]): Az ég felé emelem fel fejemet, kezemet a felhőkig nyújtom, s esküszöm neked magamra, a ki isten vagyok mint te: megváltom az embert!

De nem hallatva az angyaloktól, csak maga és a fiú ál-

---

[1]) Nyomdahibából a ‚nem' szó kimaradt.

[2]) Látjuk hogy a fordító a magyar igeidőket egészen szabadon használta, inkább az értelemre mint szószerintiségre ügyelvén, de mindenütt beszélő múltakúl a bevégzett múltakat alkalmazván.

[3]) Mint tartós múltak.

tal értetve, *szólott* most az atya, s néző arculatját a közbenjáróra *fordította:* Kiterjesztem fejemet az egeken, karomat az örökké valóságon, s mondom: Végetlen vagyok, s esküszöm neked, fiam! elengedem a bünt!

Ezt *mondá* [1]) s *elhallgatott.* Azalatt, míg a végetlenek *szólottak*, tisztelő rettegés *járta* keresztül a természetet. A most eredő még gondolkozni nem kezdő lelkek legelébb *rebegtek* s *érzettek.* Döbbentő borzadás *ragadta meg* a Seraphimot, erősen *vert* szíve s körülötte remegve *feküdt* néma lakkerületi, mint a föld a közelgő fergeteg előtt. Csak a lejendő keresztyének lelkeibe *szálla* [2]) víg örvendezés, s az örök életnek édesen szédítő előérzése. Ellenben megtompúlva s egyedül a kétségbeesés iránt érzékenyül megtompúlva valaminek gondolására az Isten ellen, *buktak* ki uralkodó székekből a mélységben a pokol lelkei. A mint *kihullottak*, mindenikére egy szirt *rohant*; mindenike alatt *beszakadt* a mélység s recsegve *bődült meg* a legalantabb pokol."

A példákból annyit legalább minden esetre meg kell

---

[1]) Tartós a következő beálló múlt (‚elhallgatott') ellenében. Általán Kazinczy (talán öntudattal) a görög igeidőknek jeles utánzója, csak hogy a ‚tuda' alakban nem az aoristusnak, hanem az imperfectumnak. S csak ez is felel meg tökéletesen minden felhoztam és még felhozandom példák szerint szintúgy a ‚tuda' mint ‚tud vala' alaknak. Úgy hogy alább épen Kazinczynál fogjuk látni hogy ő a kettőt egy értelemben vevé. Egyébiránt a közvetlen beszélő múltakra nincs szükség észrevételeket tennem.

[2]) A mi nyelvérzésünk, legalább nyelvszabályunk nyomán „szólottak" után — mert azalatt történének a következő múltak: ‚járta keresztül', ‚rebegtek', ‚ragadta meg', ‚feküdt' ‚buktak ki' kisérő vagy viszonyos múltak jönnének; de ha tanúlmányozva követjük Kazinczyt, kitünik hogy az ő elméje előtt a föntebbiekben az isteni szó véghetetlen nagysága- s erejéhez képest a rettegést, borzadást hűbben jellemző beálló és zordonabb teljes múltak lebegtek leginkább, ellenben egyedül a szelid minőségű ‚víg örvendezés'-ről írja viszonyos múltban, ‚a lejendő keresztyének lelkeibe *szálla.*' A német eredeti nincs nálam, de Kazinczy a latint sem követi vala mindig a közönségesen bevett értelemben, annál kevésbbé várható ez tőle a Klopstock nyelve szűkebb igekörében. Beckertől tanultuk, hogy elvégre minden szabályból kifogyunk, s a nyelvérzés vezérel egyedül. Ámde ide Kazinczy-féle nyelvérzés szükséges.

bárkinek is engednie, hogy Kazinczy, alkalmasint az eredeti ellenére is, épen nem él a ‚tuda' alakkal mint beszélővel, hanem legfölebb mint tartóssal: ‚szóla', ‚monda' és kisérővel: ‚szálla', a mi mind nem görög aoristus, hanem épen ennek ellentéte, görög imperfectum.

Második példa: Szemíra és Szemín. Töredék. 1815-ből. „Mélyen a víz alatt *feküdtek immár* a márványtornyozatok s a hegyek tetői felett iszonyú hullámok *hemberegtek*. Már csak a legmagásb hegy ormója *á l l a* [1]) *k i* az áradásból. Irtózatos zajgás *hallatszott* béfercsegett oldalain; azon boldogtalanoknak jajogása, kik elcsüggedvé *kerestek* itt menedéket s kiket a habokra ült halál a szirtoknak *üzött*. Ime itt egy egész domb feslik el a hegytől s a reája kapaszkodott emberekkel a tajtékzó vízbe szakad; amott egy záporpatak mossa el a fiút, ki elhaló atyját magasbra *vonszotta* [2]) vagy a gyermekeit együvé ölelő hív anyát.

Mostan már a hegynek csak legfelsőbb bérce *á l l v a l a* [3]) *k i* az özönből. Ide ragadta Szemín, egy jámbor ifjú, imádott kedvesét. Szemíra csak most *esküvék* [4]) neki örök hűséget. Magányosan *állottak* itt, a többieket mind *elmosta vala* [5]) az ár üvöltő vészben. A hánykodó hullámok reájok *rohantanak*, felettek a villám, alattok a zajló tenger *dördüle* meg [6]). Rettentő homály *fogta körül*; egyedül a fellobbant villám *vetett* az irtózatos látványra bús sápadt fényt. Veszélylyel *ijeszte* [7])

---

[1]) Mindjárt a következő elbeszélési szakaszban egészen hasonló eszmében és hasonértelmű szók kiséretében tálaltatik: ‚áll vala', kétségtelenül mind amaz, mind emez tartós múlti jelentéssel.

[2]) Az elbeszélő jelenekhez, melyek itt múlt értelemben állanak, viszonyítva, valósággal múlt a múltban azaz előbbi múlt, melyet a mondott körülmények közt fölösleges, tehát hiba lett volna régibb múlt alakjával fejezni ki.

[3]) Föntebb: *álla*.

[4]) A legközelebb eltelt idő, mely a múltat a jelennel köti össze t. i. ‚tuda vala' vagy ‚tuda' alak, mint ez értekezés elején a francia határozatlan múltnál fejtegetém.

[5]) Előbbi múlt.

[6]) Kisérő múlt, t. i. a közben vagy mindjárt az után, midőn a hánykodó hullámok reájok rohantanak. Lásd Becker elméletét.

[7]) A következővel együtt tartós vagy gyakorító múlt, értve min-

minden felleg, minden hullám ezer holtat *zavara* együvé, tovább *hempergett* a fergetegben s új zsákmányt *keresett.*

Szemíra dobogó szivére *szorítá* [1]) kedvesét. Könnyek *folytanak* le az eső vizével együtt elhalványodott orcáján s így *szóla* esengő hanggal: Továbbá nincs szabadúlás édesem! környül vagyunk véve az ordító halál által. Oh Szemín, mindég inkább közelít az! Melyik hab borít el bennünket? Tarts reszkető karjaid között, édesem! most mindjárt elnyél a közönséges itélet. Most óh Isten! eminnen jő felénk; mely irtóztató! már közelebb látom a villámok fényében. Most, óh Isten! Isten! bíránk! Így *szóla*, s Szemínre *rogyott* [2]).

Az ifjú döbögő karja *általölélte* az elájult leányzót. Rebegő ajaki nem *szólottak*; nem *látta* a veszélyt; egyedül melyére szorult kedvesét *látta* s több *volt* a mit *érzett* mint halálnak borzasztásai. *Megcsókolta* halvány orcáit, melyeket a hideg eső *áztatott*, erősebben *szoritotta* most mellyére s így *szólott*: Szemíra! kedves Szemíra! ébredj fel! óh csak egyszer térj vissza az itéletnek e veszélyére, hogy engem még egyszer láthassanak szemeid, hogy elkékült ajakid még egyszer mondhassák, hogy szeretsz; egyszer még, minekelőtte a hab elragadand.

Ezt *mondá* az ifju, s Szemíra *feleszmélt* [3]), szerelemmel *eltölt*, csüggedő tekintetet *vetett* Szemínre s környül*nézett* [4]) a veszélyben. Isten! bíránk! nincs irgalom? ekként *kiálta* [5]) *fel:* Óh mint szakadnak a habok! mint reng felettünk a villám! mely rettegések jelengetik az engesztelhetetlen bosszút! Oh Isten! ártatlanságban *múltak el* esztendeink! Jaj, jaj! oda

---

den felleg- s illetőleg minden hullámról; végül pedig ‚hembergett' s ‚keresett'-ben inkább a sebes-menetű beálló múlt rejlik.

[1]) Tartós múlt.

[2]) A két múlt között ‚szóla' oly *tartósságot* fejez ki, melyet a következő esemény ‚rogyott' szakít félbe, ez utóbbi *rögtön beálló* lévén, annyira hogy ez még mintegy a szólás közben egyszerre s hirtelen történik. Lásd az olasz teljes múltat.

[3]) Egészen hasonló a föntebbihez.

[4]) Egymás után beálló események.

[5]) Vagy a föntebbi múltra viszonyúl; *midőn* t. i. *körülnézett*, vagy tartós, mint általában minden idő, mely a mondott vagy mondandó szavakra vonatkozik.

minden öröme életemnek; oda vannak a kik napjaimat kedvesekké *tevék* [1])! Te ki engemet *szültél*, irtóztató látvány! téged oldalam mellől *szakaszta* [2]) *el* a víz. Még egyszer *emeléd fel* födet és karodat, meg *akarál* áldani s *elnyelettetél*. Ah oda vagynak ők egyetemben! És mégis óh Szemín, az eldúlt világ nekem paradicsom volna temelletted! Óh Isten a mi éveink ártatlanságban *múltanak el!* Nincs-e szabadúlás, nincs-e irgalom! De mit mond elkeseredésében szívem! Óh Isten bocsásd meg ajakomnak botlását! Mi az ember feddtelensége Teelőtted!

Gondosan *támogatá* [3]) Szemín tántorgó kedvesét s így *szóla:* Az ár minden élőket *elhorda* [4]) a földnek szinéről; már a vész zajából nem hallatszik emberi nyögés. Óh Szemíra, a legközelebbi perc nekünk végpercünk leszen! *Elmúlt* az életnek minden reménye! mind azon várt boldogságok, melyeket szerelmünk édes örömei közt *álmodánk* [5]), oda vannak! Meg kell halnunk! a halál közelít felénk; az emelkedő vízzel már csapkodja lábainkat. De jer, kedves! ne várjuk azt mint a gonoszok. Meg kell halnunk! Óh mi volna a mi életünk, ha hosszú korra nyúlna is? egy harmatcsepp mely a szikla párkányán függ, s a napnak még felkölte előtt elcseppen. Emelkedjél fel, kedves Szemíra! túl ez élten öröm lakozik és boldogság. Ne rettegjünk, midőn oda megyünk által. Ölelj meg, kedves, s várd úgy a kimúlást. Majd, én Szemírám, majd e pusztulás felett fognak lebegni lelkeink; kibeszélhetetlen boldogságban fognak majd felfelé lebegni. Óh Isten! ily merészen hisz az én lelkem. Emeljük hozzá szemeinket, Szemíra. Kárhoztatja-e halandó ember az ő útjait? A ki belénk *fuvallá* [6]) lélekzetét, az küldi a halált igazhoz és gonoszhoz. De boldog a ki ártatlan ösvényt *jára* [7]). Nem éle-

---

[1]) Tartós.

[2]) A következőkkel együtt azon időbe vezeti a képzeletet, melyben már dühöngött a vész, azaz e körülmény oda gondolandó; általános múltak ezt nem tehetnék.

[3]) Tartós múlt.

[4]) Szinte.

[5]) Szinte.

[6]) Viszonyúl azon időre ‚mikor fogantattunk.'

[7]) Tartós.

tünknek meghosszításáért esedezünk mi Teelőtted, bíró! végy el a te itéleteidben, ha Teneked úgy tetszik; de elevenítsd meg bennünk azon kibeszélhetetlen boldogság reményét, melyet nem rabolhat el a halál. Ugy aztán dörögj, mennykő! dúlj össze mindent, áradás! mossatok el bennünket hiabok! Áldott légyen ő az igaz! áldott légyen ő! Ez légyen vég gondolatunk, melyet lelkeink a haldokló testben gondolnak.

Mostan öröm és vidámság tér vissza Szemírának szebbé váló arcára. *Kinyújtotta* karjait a fergetegben, s ezt *mondá*: Érzem, óh érzem azon nagy reményeket. Magasztald az urat szám! sírjatok öröm-csepeket szemeim, míg a közelítő halál benneteket befogand! Boldogságokkal tetézett mennyei lak vár bennünket. Ti, én kedveseim, előttünk *mentetek* oda. Követünk benneteket s majd együtt lészünk. Az ő széke előtt állanak ők, az igazak! Az úr az itélet fergetegéből *gyűjtötte* maga elébe. Dördüljetek, mennykövek! üvöltsz zivatar! Ti hirdetői vagytok az ő kegyének. Hullámok, rohanjatok felinkbe. Nézd, szeretett ifjú, nézd, és ölelj meg. Imhol jön ő, a halál! E setét habon közelít felénk. Ölelj meg Szemín! ne ereszsz el magadtól. Óh már emel a tolduló hab!

Ölellek Szemíra! *felele* az ifjú; ölellek téged. Idvez légy halál! imhol vagyunk! Áldott légyen az igaz, a kegyelmező!

Így *szólának*, s a víz *elmosta* [1]) az összeölelkezteket."

Harmadik példa. Kazinczy Útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra. 1831.

„Még csillagos *vala* [2]) az ég s a lámpák az utcákon nem *aludtak el* [3]) egészen, midőn *kimentem* a hajóra, nehogy e vízi utazás örömeitől elessem, ha késni találnék. Lábaim alatt, midőn a hajó teknőjére *felléptem*, már *pezsge* [4]) a kisded Vulkán, s a füst feketén *tekérge* ki kéményéből. Végig *mentem*

---

[1]) Ellentétben a két múlt, mint föntebb.

[2]) Részint tartós múlt, részint a ‚midőn kimentem're viszonyúló.

[3]) Bár viszonyos kivántatnék a következő általános múltra nézve, de a lámpák elaludta oly rögtön beálló, hogy szerző a festőbb leirást mint látszik, a másiknak feláldozni nem akará, nem akarhatá.

[4]) A legvilágosabb és tökéletesebb viszonyos múlt vagy is múltban jelen, egy másik múltban történő, különösen Buttman értelmében is, a ki az egyidőbeliségről, mint tudjuk, azt mondja, hogy min-

a hajón s *megállék* [1]) a nyilások mellett, látni mint égnek a kemencék s a gépely csudás alakú rúdjai s kerekei mint mozganak lassú nehéz löködésben. A fél éjszaka és fél reggel kétes fényében még ki nem *lehete* [2]) ismerni a körültem ingó formák arcáikat. De végre *virrada*, s a csillagok tünni *kezdének*. A hajó kapitánya indulót *lövete*. Az utasok egyenként vagy barátjaiktól kisérve *futának* a hajóra, s ott sírva s ölelgetések között *váltak el*. A hajóról a vízszélre s a vízszélről a hajóra *repültek* a néma köszöngetések, kalapokkal és kezekkel, s *észre* sem *vevénk* [3]) midőn hajónk a kedvünkért elbontott híd hézagján *általfutott*.

Hogy a kelőknek mozgóknak akadályúl ne légyek, végig *nyúlék* [4]) egy hosszú karszéken s *lestem*, az előttem ismeretlen sokaság közt kivel fog itt legelőbb szóni össze a történet. Alig *kérdém* [5]) ezt magamtól, midőn egy valaki *meginte* [6]) hogy oly közel a kéményhez főfájást kaphatok s a gőz megáztathat. Azon széken *nyúltam el* most, melyen ő *foga* [7]) helyt s ő *folytatá* [8]) a szót s *beszélé*, hogy míg ná-

---

dig valami tartósság rejlik benne, s nem lehet másképen képzelni, mint hogy egy pillanattal előbb kezdődött mint a másik, a következő ‚tekerge' múlttal együtt, vonatkozva mindkettő a ‚midőn felléptem'-re.

[1]) ‚Megállék' első tekintettel pillanatnyi vagy beálló múltnak látszhatik, s van ezen szónak más esetben ily értelme is, de hogy itt ama másik t. i. tartós értelmet adott neki szerző, megtetszik a következőkből: „látni (hogy lássam) mint égnek', ‚mint mozganak,' tehát itt megállék annyi mint megálltam s állva maradék.

[2]) A következőkkel együtt egész addig: *váltak el*, a fél éjszaka és fél reggel kétes fényében' fő körülményre vonatkoznak. Vagy az utóbbiak ‚végre' szóra viszonyítvák, t. i. végre (megjött az idő hogy) virrada stb.

[3]) A legvilágosabb és legszabályosabb viszonyos múlt ‚általfutott'-ra vonatkozva.

[4]) Ha a ‚kelőknek mozgóknak' szavak értelme kiegészíttetik: Míg mások keltek mozogtak, hogy nekik akadályúl ne légyek; akkor ‚végig nyúlék' tisztán látható viszonyos múlt.

[5]) Csak kevéssel azelőtt múlt, t. i. ‚kérdém vala' értelmében, miről már föntebb is szólék, s mit különösen a magyar igeidőknél fogok tisztábban megfejteni.

[6]) ‚Midőn' szóra s ebben rejlő körülményre vonatkozik.

[7]) ‚Foga vala' értelmében.

[8]) Tartós múlt.

lunk ezen egynél nincs több gőzhajó, Petersburgban számtalan vagyon már, s hogy ő ilyenen *jött* onnan Lübeckig. Egy más valaki, hihetőleg hallván mit beszél az én mulattatóm, és magyarúl, közel hozzánk *telepedett le.*

Éneklősen ejtett szólása erdélyinek *gyaníttatá* [1]) velem s az *volt* [2]). *Kitaláltatám* [3]) vele nevemet, de ő a magáét meg nem *mondotta*, igen azt, hogy kapitány és hogy Bécsbe megyen. De íme *megálla* [4]) hajónk, midőn azt épen nem *vártuk*, oly köd ereszkedvén, hogy sem eget sem földet nem *láthatánk* [5]) többé. Három óráig *kelle* [6]) az helyt veszteglenünk.

Azalatt én is *lemenék* [7]) a szobába" stb stb.

Nincs kedvem tovább folytatni. A ki az eddigiekből meg nem győződik, hogy Kazinczy a ‚tudott' alakot általános bevégzett és rögtön beálló, egyszersmind beszélő, a ‚tuda' alakot pedig tartós értelemben és ezzel rokonokban ú. m. viszonyosban s kisérőben, tehát tökéletesen a görög imperfectumában s néhol a szinte rokon ‚tuda vala' időében használta, azt bármeddig folytatandott fejtegetésem is bajosan fogja más véleményre téríteni.

Hátra van még hogy lássuk Kazinczyt miként adá ő viszsza a magyarban a *latin* múltakat. S erre Sallustius nyújt példát. Mily célja vala Kazinczynak s mily elvet követe ő Sallustius magyarításában, legjobban megtudhatjuk őtőle magától: „Mint kelljen fordítani, — így írja Bevezetésében — a munka neme határozza meg, melyet fordítunk, a cél, melyért fordítunk, az olvasó, kinek fordítunk. Ha kinek elég tudni, mit teve Catilina és Jugurtha és mely véget ére gonoszságok, de Szallusztra s az

---

[1]) Viszonylik az ‚éneklősen ejtett szólása' körülményre; legjobban kitünteti ezt a következő.

[2]) Általános múlt, mely már nem körülményen alapszik, hanem a beszélő közvetlen tudomásán.

[3]) Viszonylik azon elhallgatott körülményekre, melyek a kitalálást elősegíték, vagy tartós múlt.

[4]) Tisztán viszonyos múlt, vonatkozván a ‚nem vártuk'-ra.

[5]) Viszonylik ‚köd ereszkedvén' vagy körülírva: „miután oly köd *ereszkedett*' múltra.

[6]) Tartós múlt.

[7]) Viszonylik ‚azalatt' időre.

ő *művészségére* semmi gondja, sőt azt a gonosz nyelvrontót még gyülöli is, a sima beszédű franciáknál .... böven feltalálja a mit ohajtott. De a Szalluszt olvasójinak, az említetteken kivül, van még egy más szaka is; az, mely a magyar nyelvet a Róma nyelvével, s a'mi korunk izlését a régi korával és a Szallusztéval öszvehasonlítani nem tartja nem jó dolognak; a mely érti hogy a nyelvrontás tiszteletes, ha szépet, jót ád; a mely érti, mit nyere a Szalluszt beszéde, hogy ő inkább akará követni a nem-római példányt, a nyelvrontó Thucydidest, és önmagát, mint [1]) a mit a szokás és grammatika igájába vert római nyelvmesterek tanítottak; s úgy hiszi, hogy ha szerencsével merjük mi is, a mit ott Szalluszt mere, nyelvünk nyerni fog, nem veszteni, s a Szalluszt fordítójának e lelkesebb szaka is érdemli gondjainkat .... Nem az itt a dolog hogy Szallusztot magunkhoz vonjuk le, hanem hogy mi lépjünk feljebb mint állunk a Nagyhoz; nem az, hogy semmi szavát el ne hagyjuk, meg ne változtassuk, hogy a mit mond, ugyanannyi sorban mondjuk, hogy beszéde tagjait más rendben ne szővjük fel; hogy az ő varázs homályát a józanság sovány és hideg tisztájára derítsük fel: hanem az, hogy *tisztelvén nyelvünk alaptörvényeit* .... a beszéd azt a hatást tegye itt, a mit ottan teve; hanem, hogy a másolat az előkép nemében legyen szép. Olykor az kedves, ha semmi idegen színt nem látunk a beszédben, olykor ha azon áltsugárzik a csudált idegen. Mit hol illik, és az ily törekedés mily fényt igér a nyelvnek, értik a nyelv felavatott barátjai."

Térjünk a fordítmányra, még pedig, a hol maga a történelmi elbeszélés kezdődik.

„V. Lucius Catilina nobili genere *natus, fuit* magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque. Huic ab adolescentia bella intestina, caedes, rapinae, discordia civilis grata *fuere*: ibique ju-

„Lucius Catilina nemes házból *vette* származását, s nagy erejével *bíra* léleknek és testnek, de elméje gaz és bomlott *volt* [2]). Sérdülte olta belhadak, vereködések, polgári zenditések *voltanak öröme*; s azok-

---

[1]) Nyomdahibából a ‚mint' szó kimaradt az eredetiből.

[2]) ‚Vette' beálló múlt, a latinban csak részesülő; ‚bíra' itt mint tartós múlt ellentétben áll az ‚eredetét vette' múlttal; a következő, volt' a latin ‚fuit'-nak megfelelő általános vagy elbeszélő.

ventutem suam *exercuit*. Corpus *patiens* inediae, vigiliae, algoris, supra quam cuiquam credibile est . . vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper *cupiebat*. Hunc post dominationem Lucii Sullae lubido maxima *invaserat* reipublicae capiundae, neque id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi *habebat*. *Agitabatur* magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris et conscientia scelerum, quae utraque his artibus *auxerat*, quas supra *memoravi*. *Incitabant* praeterea corrupti civitatis mores, quos pessuma ac diversa inter se mala, luxuria atque avaritia, *vexabant*. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus *admonuit*, supra repetere; ac paucis, instituta maiorum domi militiaeque quomodo rempublicam *habuerint*, quantamque *reliquerint* utque paulatim *immutata*, ex pulcherrima, pessuma ac flagitiosissuma *facta sit*, disserere."

ban *gyakorlá**) ifjuságát. Teste *türe* étlenséget, álmatlanságot, fázást, feljebb mint ki hihetné . . . Temérdek lelke szertelent, nagyon fentet, alig remélhetőt *kerese* mindenben. Az embert Lúcius Sullának dúlongásai olta dühös vágy *szállotta meg* elnyomni a hazát, s oda mely szerek által juthat el, csakhogy magát urrá tehesse, azzal épen semmit nem *gondolt*. Fene lelkét napról napra inkább *ingerlé* szorultság és gonoszságainak tudallata, s a kettőben azon szerei által *vesztötte* el magát, melyeket *említettem*. *Unszolák* effelett az hon romlott erkölcsei, miket két ellenkező gonosz *gyulasztgata*: pazarlás és eltelhetetlenség. *Szó esvén* honunk erkölcsei felől, a dolog látszik kivánni, hogy fentebb kezdjem el őseink rendtartásaikat honn és az hadban, és hogy a társaságot mint *igazgatták*, mely karban *hagyták*, az lassudan miként *változott*, a minden országok legszebbike, legjobbika mint *leve* a legnyomorúbb, legveszettebb, rövideden elbeszéljem."

A két nyelvben egymásnak megfelelő s egymással megegyező idők: *kerese* cupiebat, *ingerlé* agitabatur, *unszolák* incitabant, *gyulasztgata* vexabant, mindkét nyelvben tartós múltak; *volt* fuit, *voltanak* fuere, *említettem* memoravi bevégzett múltak. Az egymástól eltérők: *gyakorlá* exercuit, amaz kisérő, ez bevégzett múlt; *gondolt* pensi habebat, amaz beszélő mint bevégzett, ez tartós múlt. Nagyobb eltérések: vágy *szállotta meg* lubido invaserat, amaz elbeszélő (az utána következő ‚gondolt'-tal együtt), ez előbbi múlt (viszonyúlva a ‚pensi habebat' tartós múltra); a társaságot *igazgatták* rempublicam habuerint, *hagyták* reliquerint, a módokban különböznek: a magyar mutatóban, a latin kapcsolóban állván; *leve*

*) A latinban általános, a magyarban egyidőbeli vagy kisérő múlt.

facta sit mind módban, mind időben különbözők, a magyar különösen tartósságot vagyis folytonos lassúdad átváltozást fejezvén ki. Végre a latin részesülők helyett mutatómód használtatik a magyarban ezeknél: *származását vette* natus, *türe* patiens, *változott* immutata, megfordítva magyar részesülő ebben: *szó esvén* admonuit.

Láthatjuk ezekből, hogy, miként föntebb is érintém, Kazinczy az idők használatában nem mindig követte ugyan az eredetit [1]), azonban a legtöbb esetben, tehát rendszerint vagy szabályképen az imperfectumot ‚tuda', a perfectumot (még a kapcsoló módbelit is), ‚tudott' alakkal adta vissza. A szabály tehát tökéletesen áll, hogy Kazinczynál a ‚tuda' alak nem bevégzett és általános, hanem tartós időt illetőleg egyidőbeliséget jelent a mondottakban is; s az eltérések is mindig ez értelemben és szellemben történnek, hihetőleg a fordító különösen kiemelendőknek tekinté azokat, például mindjárt az elején „nemes házból *vette* származását és nagy erejével *bíra* testnek és léleknek" a legszembeötlőbben a két ellenkező múlt, ú. m. beálló és tartós tétetik egymással ellentétbe.

A következőkben a mondottak bővebb igazolása végett — azonban hely és időnyerés végett a latin igeidőket, illetőleg múltakat, csak zárjel között — fogom följegyezni.

„VI. Róma várost, mint beszélik, trójai nép *épitette* s *lakta* (condidere atque habuere), kik házájokat Aeneas vezérök alatt elhagyván, állandó lak nélkül *bujdoklának* (vagabantur); s ezekkel együtt az Aboriginesek, sivatag emberfaj törvény nélkül, kormány nélkül, független és szabad. Ezek egy falakba *kelvén* (postquam in una moenia convenere), különbözők eredetökre, nyelvökben nem egynemüek, azaz másmás szokást követvén, hihetlen ha mondjuk, össze mi könnyedén *forradának* [2]) (coaluerint). De minekutána gyarapodva szám-

[1]) Föntebb előadtuk, hogy az irály müvészet, tehát érzés dolga is, melyet különböző egyének, különböző módon nyilváníthatnak; de remek müvészeknél s így iróknál is az elmélet szabályszerüséget köteles kutatni, nem gáncsolódni. Minden más müvészet megbirálása is sokat függ azon szempont felfogása s eltalálásától, mely a müvész előtt lebege, midőn müvét alkotja vala.

[2]) A magyarban kisérő múlt, következve mindjárt az ‚egy falakba kelvén' után.

ban, rendtartásokban, birtokban, immár eléggé tehetős, eléggé hatalmas népnek *látszhatának* (videbatur), a mint emberi dolgoknak menni szokás, gazdagság irígykedést *szülte* (orta est). Szomszéd népek királyok haddal *esnek* [1]) nekik; barátjaikban kevés jő segélyökre; mert a többiek megragadva ijedelmök által a veszélytől *távolygának* (aberant). De a Róma népe honn, táborban, sürgeni forgani kész; ez azt bátorítja; elébe mégyen ellenének; szabadságát, hazáját, rokonit fegyverrel födi [2]), férfiasan *elhárittatván* a veszély (ubi periculá *propulerant)*, frígyeseiknek, barátjaiknak *kelének* segélyökre (auxilia portabant), s inkább *szövének barátkozásokat* (amicitias parabant) adott mint vett jótétekkel. Kormányzójokat királynak *nevezték*, de a kormány törvényzett *volt* (imperium legitimum, nomen imperii regium habebant). Választtotjaik, kiknél a testet gyengévé *tette* a nagy kor, de bölcseség *élesztette* lelkeiket (corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat), *intézék* a hon dolgait (reipublicae consultabant). Továbbad, midőn a királyi igazgatás, mely a szabadság őrzése s a köz gyarapódása végett *volt* (fuerat), dölyfös kéjjé *változott* (convertit), *eltörlék* a szokást (immutato more) s évi tisztségeket s két tisztviselőt *tőnek* magoknak (sibi fecere). Úgy *hitték* (putabant) az emberi gyarlóságot ez fogja leginkább tartóztathatni, hogy féktelenséggé ne vötömedjék."

E fejezetben az imperfectumok hatszor, a perfectumok háromszor egyeznek meg, a magyarban kétszer imperfectum áll perfectum helyett, ötször perfectum imperfectum helyett. A többi eltérések a részesülőkben vagy a módokban vannak.

Akkor is midőn perfectum áll imperfectum helyett, ez rendszerint csak egyiknek vagy másiknak, például a viszonyos vagy egyidőbeli múltnak nagyobb kiemelése végett történik, melyre nézve a latin nem oly szabatosnak látszik, így ebben: „Választottjaik, kiknél a testet gyengévé *tette* a nagy kor, de bölcseség *élesztette* lelkeiket, *intézék* a hon dolgait," ama-

---

[1]) Elbeszélésekben a jelen, múlt helyett, mint tudjuk, minden nyelvben gyakran használtatik; a latinban itt és a következőkben infinitivus jelenei állnak.

[2]) Jelenek, múltak helyett, élénkebb ábrázolás végett; a latinban infinitivusok.

zok általános és beszélő, ez utolsó viszonyos múlt, a latinban pedig mindenütt imperfectum, épen úgy mint a franciában láttuk: „j'*avais* bien du plaisir, lorsque j'*étais* jeune.“

Kazinczy fordításai bizonyítják a legtökéletesebben s megcáfolhatlanúl, miszerint igen nagyon csalódnánk, ha a magyar nyelvet a latin keretébe úgy akarnók bele gyötörni, hogy ettől egy hajszálnyit és semmi esetben se térjen el. Különösen az eddig felhozottakban egyetlenegy latin imperfectumot sem fordított a tartósságot jelentő ‚tud vala‘ alakjával, hanem többnyire a rokon ‚tuda‘-val; mi újabb bizonyság arra, hogy azt a görög aoristussal épen homlokegyenest ellenkező értelemben t. i. inkább a görög imperfectum értelmében vette.

Megérdemli hogy Szalluszt Töredékeiből is mutassak be valamit, mert fordító maga mondja előszavában: „Szallusztot én két nyelven beszéltetem: Töredékeiben és a két Levélben az új idők izlése szerint, mely könnyűt kedvel, simát, ömlőt, mindennek érthetőt, hidegen józant: Catilinában és Jugurthában a régi felé igyekeztem közelíteni.“

„Cájus Cotta, Consul,
a néphez.

Róma Polgárai! engem sok veszély *ére* [1]) honn, sok csapás a hadban. Némelyeket *tűrtem* [2]), némelyikéből Istenink segéde s tulajdon rényem *kapa* [3]) ki. Mind ezek közt sem bátor eltökélésnek nem *voltam* [4]) hijával feltétimben, sem a végrehajtásban serénységnek. Szerencse s viszontagságok dolgaimat *változtatták* [5]), nem magamat. De az utolsó csapásban minden *elhagya* [6]) szerencsémmel. Ezen felül az öregség, terhes magában is, neveli gondjaimat; pályám vége felé eléggé

[1]) Latinúl: adversa fuere; fordító a magyarban a tartósságot emeli ki az ‚ére‘ múlttal.

[2]) Toleravi.

[3]) ‚Repuli‘; a magyar ‚kapa ki‘ kisérője az előbbinek, mint a görögben a fontebb előadtam ezen példa: „az athenéiek együtt vitorlázának.“

[4]) Defuit.

[5]) ‚Mutabant‘, mindkét nyelvben tartós, azaz húzamos átváltozás.

[6]) ‚Deseruere‘; a magyarban ‚elhagya‘ viszonyúl azon fő körülményre: ‚de az utolsó csapásban.‘

nyomorú vagyok azt sem remélhetni, hogy életemet becsülettel rekeszthetem be. Mert ha hongyilkosnak neveztethetem ha én, ki két ízben *születtem*[1]) a hazának, nem gondolok Házi-Istenimmel, honommal, e fő méltósággal: hol az a gyötrés, míg életben vagyok, hol halálom után a büntetés, mely felérje vétkemet, holott töttem mind azt a mit a poklok felől mondanak, *felülhaladta*[2])? Első ifjuságom olta mint magányos és mint tisztviselő, szemeitek előtt *forogtam*[3]), ha ki nyelvemre tanácsomra, erszényemre *szorúlt*, készen *találá* mindig a mit *kerese*[4]), soha én ezekkel roszra nem *éltem*[5]), s ámbár mindentől *óhajtottam* szerettetni, bátran ellenébe *vetém* magamat a leghatalmasbak haragjának is, ha kivánná[6]) a köz java. Mikor a házával együtt *meggyőzettem*; mikor mások segédjére *szorultam*, mikor magamra inségnél egyebet nem *várhaték* (exspectarem); ti Quiritek, *visszaadátok*[7]) nékem hazámat, Házi-Istenimet, sőt e fő méltóságra *emeltetek fel*[8]).“

XXIII.

A példák, melyeket többféle korból s a legkitünőbb nyelvemlékek és írók után a két legnevezetesebb és kérdés alatti múltra nézve felhordottam, úgy hiszem, úntig elegendők.

---

[1]) ‚Bis genitus.‘

[2]) ‚Vici.‘

[3]) ‚Egi.‘

[4]) ‚Találá‘ és ‚kerese‘ világosan a ‚szorult‘-ra viszonyúlnak mint egyidőbeliek; a latin: ‚qui lingva, qui consilio meo, qui pecunia voluere, usi sunt,‘ az egyidőbeliséget is perfectummal (‚voluere‘ vagy ‚usi sunt‘) fejezi ki.

[5]) ‚Exercui‘.

[6]) ‚Vetém‘ ‚kivánná‘ szinte viszonyos múltak, vonatkozva mint egyidőbeliek az ‚ohajtottam‘ múltra; a latinban: ‚avidissimus privatae gratiae maximas inimicitias pro republica suscepi“ csak egy idő van nyilván kifejezve.

[7]) ‚Visszaadátok‘ szinte a föntebbi teljes múltakra viszonyúl.

[8]) A latinban ez utóbbi kitétel helyett csak e szavak állanak: cum ingenti dignitate (e fő méltósággal együtt); a magyarban ‚visszaadátok‘ múlttal nem együtt, hanem jóval utána történik az ‚emeltetek fel.‘ Idé mutat a ‚sőt‘ szócska is.

Hátra van még ezen időknek a szófejtés utáni megállapítása.

Saját fejtégetésem helyett, hogy ne láttassam a magam nézete mellett harcolni, itt is egészen mások, t. i. Ballagi Móric és Hunfalvy Pál társaink véleményére hivatkozom.

Ballagi úr a ‚tuda' alakra nézve azt tartja, hogy abban a képző *a* azon *ha* szócska vagy szórészecske, mely *mindenha, valaha, soha, néha* szókban is létezik, s e vélemény ellen semmi kifogásom nincsen; tehát annak az igékben is hasonló vagyis *kor*, *akkor* jelentése van (mert mindenha, valaha, soha, néha, miként mindnyájan tudjuk, annyi mint mindenkor, valamikor, semmikor, némelykor). E szerint igékben is a *ha* (=kor vagy akkor) világosan más valamely időre, cselekvényre vagy körülményre mutat; mert *tudha*, vagy a *h* elhagyásával: *tuda* annyi mint tud akkor; a *h* elhagyása pedig a magyarban sem példanélküli pl. *hab* (persáúl *áb*, szanszkritúl *ab*, zendül: *ap*) szóból ezekben: *abárol, ablegény*, más nyelvekben pedig száma sincsen a *h* elhagyásainak pl. a francia: *homme, heure, hiver, habit, humeur* és több számtalan szókban ha kiíratik sem mondják ki, az olaszban pedig rendszerint ki sem íratik. Ezen *tudha* vagy *tuda**) = tud akkor, a legtisztábban egy másik időre vagy körülményre vonatkozik, tehát kétségtelenül egyidőbeliséget, kisérő vagy viszonyos időt fejez ki, például ebben: oly haragra *gerjedt*, hogy nem *tuda* magán uralkodni, világosan érthető: oly haragra *gerjedt* hogy nem *tud akkor* magán uralkodni. A jelen idő használata ezen kisérő vagy viszonyos múlt helyett nyelvemlékeinkben is előfordúl, jelesül Judith Könyvében: ott (Égyiptomban) négy száz esztendeiglen úgy sokasúltanak meg, hogy ő seregek ingyen meg nem *számláltathatik*. Söt a latin: accidit ut *vellent*, fuerunt qui *negarent* mondatokban is csak jelen létezik, s az elmélet után is ezen időt *múltban jelen* időnek neveztük. E szerint a szófejtés is tökéletesen összeüt azon értelmezéssel, melyet követtem mindenütt a felhozott példákban. Hunfalvy Pál úr azt állítja, hogy azon *a e* képző v. rag létige, mely a törökben, tatárban, jakutban él még; az tehát a

*) Nem szükség említenem, hogy ezen *a* fenhangú ragozásban e-vé változik, mint: kére, teremte.

szanszkrit *bhu*, gör. φυ, lat. *fu* törzsnek felelne meg. Hogyan él az a mondott nyelvekben, társunk nem mondja, tehát magunknak kell találgatni. A tatár-törökben, a mint fentebb láttuk, a létige *olmak*, melyből, ha az infinitivus ragát elvetjük, marad *ol*. Ez nem épen olyan nagyon rokon. Vagy talán az eredeti hajtogatást érti? A létige eredeti hajtogatása, mint föntebb előadtam, a jelenben: *im*, *szin*, *dür*, *iz*, *sziz* (v. *szingiz*), *dürler*; a múltban *idüm*, idüng stb, a föltételesben: *iszem*, *iszeng*, stb. Én itt sehol nem látom az *a*, *e* létigét. Vagy talán Hunfalvy úr az *i* betűt mint törzset v. gyököt választja el a többi ragoktól [1]), azaz taglalja, boncolja. Aha! tehát Hunfalvy társunk is boncol, mit másokban oly igen szokott roszalni. Ha már gyököt kell keresnünk, ott a magyar *vá* (*vagyok* vagy *valék*, *valál van* stb), avagy *vo* (*voltám*, *voltál*, volt, volnék stb szókban). Hiszen ez még sokkal tökéletesebben megfelel a szanszkrit *bhu*, görög φυ, latin *fu* törzseknek, mint minden tatár-török-jakutság. Tehát miért nem hozza fel az egyszerű magyar *vá* v. *vo* törzset, vagy miért nem ezt is? Aztán még azzal sem fejtettük meg a dolgot, hogy az *a*, *e* valamely tatár-török-jakut létige, vagy szanszkrit-görög-latin törzs. Mert azon állítólagos létigéből valamint az utóbbi törzsekből teljességgel nem tudjuk: múltat, jelent, jövőt vagy mit jelentének azok, tehát még mindig fenmarad az a kérdés, mit jelent azon *a*, *e*. Elhiszem, hogy társunk képes lesz erről egy vagy több ívnyi értekezést írni — hisz magam is olvastam ilyesmit, és alább Révaiból is hozok elő egyet mást, s jól van! foglaljon helyet *ez is* nyelvészetünkben — de kielégít-e bennünket, megfelel-e a valóságnak annyira mint Ballagi úr egyszerű s tiszta magyar megfejtése? arról itéljenek mások, arról itéljenek talán utódaink.

Elvégre mindenik nézet csak hypothesis (föltevés), mert biz azt semmiféle nyelvész nem tudja a nap alatt, mi módon eredett valósággal és okiratilag bebizonyítva egyik vagy másik nyelvben valamely alak [2]) s helyén is van, ha minden nézete-

---

[1]) Ugyanezt teszi Révai a törökben (648. lapon).

[2]) Példa erre a legközelebbi korból. Én a ‚tanár' szót ‚doctor' értelemben gyártottam; s lett belőle az életben: professor. ‚Elem' szót

ket ismerünk; de az elfogulatlan ügy- és igazságszerető tudománybarát mindeniket szigoruán fogja megvizsgálni s a leghihetőbbet elfogadni. Bizonyosan nagy figyelmet érdemel itt a persa *i* képző is, mely mint tudjuk a perfectum személyeihez járulván, ezt viszonyos multtá változtatja át.

S hogy az *a, e* képzőkre a magam származtatását is elmondjam, én azt régebben *ó*, valósággal élőszavunkkal rokonítám, a mely további ragozás- vagy képzéskor rendszerint *av*-vá változik, pl. *av*-as *av*-ik *av*-it, *av*-úl, *av*-ár, *av*-at, és legrégibb nyelvemlékünkben ez alakban is előfordul, pl. teremt-*ev*-e, hall-*av*-a, néha fordúl elő egyszerűen is, még pedig *ó*-val, pl. tilot-*ó*-a, mond-*o*-a; a végső *a* (s *e*) mindenütt már a határozott tárgyú (tárgylagos) igeragozáshoz tartozván. Az *o*, s kivált a fenhangu ragozásban; *ö*, számtalanszor előfordúl más nyelvemlékekben sőt mai szójárásokban is, mint: *gyüjtö* = gyüjte (Ruth Könyvében), *jövö* = jöve, *ülö* = ülè (Judith Könyvében) stb. Ezen *ó* szó értelmét minden magyar ember érti, de más ismeretesb nyelvekben nem tudjuk teljesen visszaadni. A magyarban t. i. oly szóknál használtatik, melyeknek a régiség adja meg nagyobb becsét vagy jelességét, pl. ó bor, ó szalonna, ó háj, ó dohány stb, valamennyien nem puszta régit jelentenek, hanem olyat, melynek jeles volta a régiségben áll, mely tehát soká *eltart* a nélkül, hogy roszszabb lenne, sőt javul a tartásban. Innen igeidőknél *tartós múlt.* Megvallom, ezen nézetembe, melyet ‚A Magyar nyelv Metaphysikájában' csak röviden érinték (a 66. §-ban), oly szerelmes voltam, hogy attól bárki szavára el nem állottam volna. Azonban maga az igeidő jelentése is kérdésbe vétetvén, azért is hogy egyedül ne álljak véleményemmel, hajlandó vagyok Ballági úrnak tökéletesen kielégítő nézete elfogadására; kijelentvén, hogy azt minden tekintetben épen oly helyesnek, talán helyesebbnek találom mint a magamét.

A másik múlt magyar elemzésében szerencsésebb vagyok annyiban, hogy Hunfalvy Pál társammal a lényegben egyet értek. Csak a hasonlításban és értelmezésben lesz kö-

---

azt mondják, Helmeczy metszette el a latin ‚elementum'-ból; s lett belőle oly magyar szó, hogy lehetetlen magyar nyelvésznek nem elemennie.

zöttünk némi különbség. Azt mondja ugyan is társam, hogy a múlt *t* (vagy tt) képzője annyi mint a magyar *to* (*tova* szóban). Ennél fogva vol-*t*, törökül ol-*d i* annyi mint a lét- (=val) fogalom — távolban, múltban. Erre nézve egy véleményen vagyok vele tökéletesen. Tehát *tud-t* vagy *tud-ott*, *bir-t* annyi mint a tudás vagy birás már távolban van, elmúlt. Ez tehát bevégzett, eltelt, teljesen elmúlt idő. De — és itt térünk el egymástól — mivel a ‚tuda' alak a tartós múltat fejezi ki, és a magyarban egy harmadik egyszerű múlt alak nem létézik (mint a görögben az aoristusok); az elbeszélő múlt leghelyesebben, legtökéletesebben a bevégzett múltat is kifejezi, mint számtalan más nyelvekben, pl. a latinban, olaszban, persában, törökben stb. Különösen e két utóbbiban maga az alak (vagy hang) is rokon a magyarral. A persában t. i. a múlt képzője *d (íd, ád)* vagy *t* vagy *szt*, pl. csel-*íd*-em kel-*t*-em, kus-*t*-em öl-*t*-em, firiszt-*ád*-em ereszt-*ett*-em, khán-*d*-em zeng-*t*-em, dán-*iszt*-em, tanul-*t*-am, tud-*t*-am.

Ezen múlt Vuller és Spiegel szerint *praeteritum absolutum* (általános múlt), Pfizmaier szerint *préterit* vagy *parfait défini*, és egészen a francia értelemben t. i. mint bevégzett és beszélő múlt használtatik.

A törökben már Hunfalvy Pál úr megérinti az *ol-di* szóban a rokonságot*).

Azonban itt meg kell különböztetnünk az eredeti hajtogatást a származottól. Az eredetiben, kétséget nem szenved, miszerint a *d*, néha *t* képző a nyelvtanítók s különösen Pfizmaier szerint perfectumra használtatik, így: kel-*di* am. csele-

---

*) De már abban, hogy ezen magyar múltnak megfelelne a szanszkrit- és görögben az úgynevezett augmentum, teljességgel nem értek egyet, sőt ezzel társunk épen maga alatt vágja le a fát. Hiszen épen azon augmentuma a szanszkrit és görög imperfectumnak sokkal tökéletesebben megegyezik hangban is a magyar *a*, *e*-vel (t. i. a szanszkritban *a*, a görögben *e*), mint a *t*. Az igaz, hogy ezen nyelvekben az aoristusoknak is azon augmentumjok van; de egy az hogy itt H. úr a magyar múlttal akart hasonlítást tenni, más az hogy a magyarban aoristus nincsen. És én azt mondom, ha már hasonlítunk, hasonlítsunk azzal a mink van, nem pedig azzal a mink nincs, és azzal a mi megegyező, nem pedig a mi meg nem egyező. És ekkor mellőzhetlenül az imperfectumra jutunk s egymással kezet foghatunk.

ked-*ett*, szev-*di* am. szeret-*ett*, ol-*di* am. vol-*t*, bak-*ti* am. lát-*ott*, a mi a származott hajtogátásban nem mindig áll, pl. kel*ür*-*di*, szev*er*-*di*, Pfizmaier szerint imperfectumok.

Ekként mutatja ki a két múlt tiszta értelmét nem csak régibb s újabb szokás, nem csak a hasonszerüség, hanem a szófejtés, és ezzel összeköttetésben a rokon nyelvek buvárlata is. Tovább megyek. Ha sem szokás, sem szófejtés, sem hasonszerüség nem igazitna is útba bennünket, a nyelvészeti vezérelvek vagy fensőbb törvények hoznák magokkal, sőt sürgősen parancsolnák, hogy akként állapittassanak meg, miként előadtam. Ugyanis a bevégzett múlt, természeténél fogva, úgy mint sok más és igen jeles nyelvekben, miként többször láttuk, tökéletesen alkalmas a beszélő múltat is képviselni, sőt azonos ezzel. Itt tehát nincs szükség sok határozgatásra. Hanem a viszonyos múlt az, mely kétség esetében bővebb meghányás-vetés alá esnék. A viszonyos múlt oly szerepet játszik a nyelvekben, mint láttuk, milyet talán semmi más idő nem. Erre a köztünk vitatás alá nem jött tartós múlt összetett alakja (tud vala) teljességgel nem alkalmas, mert egy kissé gondosabb irályban vége hossza nem lenne a sok ‚vala' szónak. Itt tehát a széphangzási törvény is közbe szól. Beszélő múltunk más igen jeles nyelvek példájára már lévén a bevégzett múltban, minek állítnánk föl e mellett még egy másik beszélő múltat? Nem önként hozza-e magával egy részről a szabatosság más részről a széphangzás, sőt a takarékosság törvénye, hogy a másik egyszerű múlt alakját (tuda) még kétesség esetében is határozottan a viszonyos múlt szerepére utasitsuk?

E szerint be volna fejezve a két kérdéses igeidőnek megvitatása. A tárgynak kétségbe vétele követelé, hogy e két időnél cáfolatokba ereszkedjem, melyeket leginkább Hunfalvy Pál, Imre Sándor és, a mennyiben ezek nézetére hajolni látszik, Szvorényi József urak ellen intézék, szerénytelenséggel egy olvasó sem fog vádolni, ha azt mondom: egyedül ügy- és tudományszeretetből. Reménylem, tisztelt társaim sem fogják rosz néven venni a cáfolatokat. Sőt hasonló ügy- és tudományszeretetőkben bizva azon hitben élék hogy, miután előadásom minden részét figyelemmel s nyugalommal elolvasandották, néze-

teimröl lényegben — mert más elfoglaltságom miatt csak nagyon szakadozva dolgozhatván ezekben, lehető hogy a részletes előadásban itt-ott nem mindenütt tudtam magamat elég világosan kifejezni — tökéletesen meg fognak győződni.

XXIV.

Lássuk egyenként az időket a módokkal együtt.

A magyarban a bevett nevezet szerint *a jelentő* vagy *mutató* (indicativus) *mód* mindig *valóságot* fejez ki, azaz hogy valami valósággal létezik, vagy valósággal nem létezik jelenben, v. múltban, v. jövőben, vagy is a beszélő azt úgy adja elő, úgy *jelenti* ki, úgy *mutatja* fel mint valóságot. Innen neveztem én azt már egy más munkámban is a magyarban *valósági* módnak. Ezek: *van* isten; *élek*; száz esztendő múlva *nem vagyunk* többé; tegnap érkeztem; a múlt évben *nem voltam* beteg; *fogsz-e írni?* midőn az első dördület volt, *olvasék*; csak azt *mondtam*, a mit *hallottam volt*; mind valóságot jelentenek (t. i. a beszélőre vonatkozva), a beszélő valóságnak veszi s akarja vétetni a mondottakat. Föltételes mondatokban a *ha* kötszó és egyéb nem valóságot, pl. vélést (hivést, gondolást), kétlést, állítást stb jelentő szók már eléggé kifejezvén a nem valót, maga a fő ige mind a mellett rendszerint a mutató módban meghagyatik (épen úgy, mint midőn a jövőt valamely más szó már kifejezte, az ige maga jelenben marad); pl. kétlem hogy *szeretsz* engemet; úgy vélem, tökéletesen meggyőződtél; azt állítottad hogy Péter becsületesen viseli magát.

A *kapcsoló* vagy *foglaló mód* (conjunctivus v. subjunctivus) a magyarban azt jelenti, a mi ugyan nem létezik, de minek *szükségképen* meg kell, v. kellett történnie, vagy nem történnie, vagy is a beszélő úgy akarja azt vétetni mint szükségest, azt kívánja általa hogy az úgy történjék, mint ő mondja, pl. az apa azért küldi fiát az iskolába, hogy *tanúljon* és *ne töltse* hiába az időt; azért élünk-e hogy *együnk*, v. azért eszünk-e, hogy *éljünk*? kivánom: *áldjon* meg az isten; akarom hogy *boldogúlj*; „imádjuk urunk isten kegyelmét ez lélekért, hogy .... *bocsássa* mind ő bünét; és .... szent asszony Máriát és bódog Mihál arkangyalt és minden angyalokat, hogy *imádjanak* érette; és szent Péter urat .... hogy *óldja* mind ő

bünét" (Halotti Beszéd'); bármint *iparkodjam* [1]), nem fogok előre menni; akár hogyan *iparkodtam légyen* [2]), nem boldogúltam volna.

Ezért neveztem én ezt *szükségi* módnak, hová a *parancsoló* mód is tartozik, mely a magyarban nem más mint amannak jelene. Kapcsoló vagy foglaló módnak más nyelvek példájára azért hívják, mivel a többi módokkal, főképen pedig a mutató móddal rendszerint kapcsolatban van, s ezért kapcsoló vagy kötszók (hogy, bármint stb) szoktak mellette állani.

Óhajtó móddal élünk, ha valamit, a mi nem létezik, kívánatosnak, óhajtandónak jelentünk ki: *szeretnék* sok jót tehetni s akkor *tennék* is sok jót; *nem akarnék* senkit megbántani; bárcsak ifjúkoromban *tudtam volna*, a miket most tudok. Minthogy általa a magyarban mindig lehetőség fejeztetik ki, *lehetőségi mód*nak neveztem.

Az *infinitivusról* és *részesülőkről* alább.

XXV.

A mutató vagy *valósági módban*.

Első helyen van a *jelen idő*, a legegyszerübb időalak; semmi más ragai nincsenek, csak a személyképzők, sőt az egyes harmadik személyben (az alanyi hajtogatásban) maga a törzs tisztán. Határozott ragozásban a személyképzőkkel a tárgy is kijelentetik.

*Jelen*nel élünk: 1) midőn azt akarjuk kifejezni, a mi *most* vagy a mi *rendszerint* történik: *írok*, *megyek*, *állok*, *beszélek* (most); „kinek *ez napon* testét *temetjük*" (Halotti Könyörgés); a nyarat falun, a telet városban *töltöm* (rendszerint);

2) A mi minden időben, tehát a jelenben is igaz: *van* Isten, ő benne *élünk*, *mozgunk* és *vagyunk*; „*látjátok* szömtökkel mik *vagyunk*" (Halotti Beszéd);

3) Ha valamit valamely iróból, könyvből idézünk: Cicero *mondja*; a szentírás *tanítja*; „józan fővel írt müvészet nem tarthat sokáig, úgy *tanítja* Horác" (Kazinczy);

4) Jövő helyett, ha a jövő már valamely más szóval ki

---

[1]) Más volna ‚bár miként iparkodom', mert ez valóságot fejezne ki.

[2]) T. i. mint kellett volna.

van mondva: holnap *elútazom* (fölösleges volna: *el fogok utazni*); a jövő esztendőben *nem útazhatom*. Ezek már valósággal jelenek a jövőben.

A létige ezen esetben ‚lesz' szóval tétetik ki: holnap szép idő *lesz* (nem szép idő van); a jövő esztendőben (is) béke *lesz* (nem béke van).

5) *Múlt helyett* élénkebb elbeszélésekben, vagyis az elbeszélések élénkebb helyein, mint más nyelvekben (lásd föntebb Kazinczyból a második példát);

6) *Erélyes* jelennek tekinthető a ‚kérvén kérem', ‚mondván mondom', ‚parancsolván parancsolom' összetett alak.

7) Szinte ez *tartós* jelen is: *várván várom*, *élvén él*.

8) *Határozott* jelenek: *menőben*, *készülőben*, *indulóban* vagyok, önható és közép igéknél.

9) *Jelenben jelenek*: „az imént mondottak" (melyek kiegészítve azt teszik: vagyok a ki megyek, a ki készülök, a ki indulok); szinte ezen alakok is: „a mondó vagyok" (= vagyok a ki azt mondom) ‚tisztelőd vagyok' (= vagyok ki tisztellek) ‚mind azhoz *járó vagyunk*' (Halotti Beszéd).

10) *Jövőben jelenek*: „ki napon *endöl* az gyümölcstől (gyümölcsből), halálnak halálával *halsz*" (Halotti Beszéd); „valahová *menendesz*, *megyek*, valahol *lakozandol*, *lakozom* én is" (Ruth Könyve).

11) *Múltban jelen* a viszonyos múlt, mint alább.

Második helyen áll a

Viszonyos múlt, melynek képzője: *a* (alhangú) és *e* (fenhangú ragozásban).

Származásáról, értelméről föntebb előadám véleményemet.

Ha Ballagi úr nézetét fogadjuk el: akkor közelebbi értelme *viszonyos*; ha az enyémet: *tartós*. Egyébiránt hogy e két értelem rokon, más nyelvek és nyelvtanítók után (különösebben az olasz, német s görög nyelveknél) eléggé böven kifejtém. Megemlítendő itt Révai nézete is. Révai t. i. egyrészről azt a héber *vav* conversivummal rokonítja sőt azonosítja, melyet föntebb láttunk, és melyről a nyelvészek azt tartják hogy וַיְהִי v. הָיָה (= volt) igéből*) származott; más

*) Révai itt הָיָי-nak írja.

részről [1]) a lapp, finn és eszt, sőt török nyelveket is előhozza, az ezekben levő *i* képzőt szinte a fontebbi igéből eredő *vai*-ból származtatván és az ez által alakult múltat teljes múltnak állítván; noha megvallja hogy ez az eszt nyelvben imperfectum. Én pedig azt adom hozzá, hogy Gesenius (a 76. §-ban) épen magát az eredeti hébert, melyből Révai szerint az idézett nyelvek kérdéses időalakja keletkezhetett, imperfectumnak mondja. Révai a magyar *va* gyököt is (t. i. *van vala* stb szókban létezőt) az 554. lapon [2]) megemlíti, a törököt pedig annyira boncolja, hogy még *im* (vagyok) létigét is ‚i-em'-re taglal fel.

Ezekből kitetszik, hogy még Révai fejtegetése nyomán is inkább az imperfectumra vezéreltetünk.

A nyelvtudományi pályamunkák I-ő kötetében 61. lapon, a származtatásra nézve röviden a Révai véleménye adatik elő, de értelmére nézve több helyütt imperfectumnak (aligmúltnak) neveztetik.

Használtatik 1) mint minden nyelvben, *multban jelen* értelmében, mint múltban történő. Egy gyönyörű példát ide tartottam fenn a Jászay-Codexből, melyben a 219. lapon ez áll: „Sokak azért a zsidók közöl, kik *jöttenek vala* Máriához és Márthához és *láták*, melyeket *tött*, *hittenek* ő bele."

Ezen mondatban mind a három múlt, melyeket használnak rendszerint az irodalomban, benn foglaltatik: ‚jöttenek vala' előbbi vagy régibb múlt; ‚tött' és ‚hittenek' későbbi bevégzett, de egyszersmind elbeszélési vagy történeti múltak; ‚láták' jelen a (‚melyeket tött') múltban s az előbbi, mint nemcsak épen ebben az időben történő, hanem épen ezen cselekvényre vonatkozó, oly tökéletes hogy, ha több példát nem tudnánk is, a szabatossági fő törvény szerint a ‚láta' alakot másképen jellemzeni e három idő között mint viszonyost, teljes lehetetlen volna; és ha valaki e felséges példa után e három idő valódi jellemeről még kétségben maradand, arról nem tudom, mit

[1]) Noha csak valószinűséggel e szavak kiséretében: si quid ego recte video.

[2]) Est ipsum verbum substantivum et antiquissima aetate, athuc cum praeteriti temporis notione illi conjuncta .... fuit hoc nostris originibus remotissimis commune cum Hebraeis et Chaldaeis.

szóljak. Figyelmet érdemel itt a latin szöveg is: „Multi ergo ex Judaeis, qui *venerant* ad Mariam et Martham, et *viderant* quae *fecit* Jesus, *crediderunt* in eum." Ki nem látja ebben hogy, *viderant* quae *fecit*" kitétel teljességgel nem felel meg a tárgynak, mert lehetetlen ‚előbb' látni valamit, mint az végbevitetik, pedig a latin így állítja össze az eseményt. És íme érzé azt a magyar fordító és adá a tárgyhoz és a magyar nyelvhez leghübben, legtökeletesebben, viszonyos múlttal.

Azonban lássunk több példákat is.

„És midőn éhség *befedett* (volna) minden földet, *szállának* Égyiptomba;" „és midőn *megnehezítette* (volna) őket Égyiptomnak királya, *üvöltének* ő urok istenökhöz és (ő urok Istenök) *megveré* Égyiptomnak minden földét;" „*lött* kedig, midőn megszünt volna üvölteni úrhoz, *felkele* a helyből" (mind Révai-Codexből); „és *láták* melyeket *tött* Jézus;" „ezt kedig míg ő azoknak *beszélette*, ím egy fejedelem *vépék* (lépék) ő hozzá (Jászay-Codex);" „melyet meg is *cselekedtem* a mennyire *lehete*" (Kaszonyi János a XVII. századból); „úgy *lehellett* téged az alkotó Isten midőn gyarló agyagból testemet oly némesen *teremté*" (Révai); „midőn e hajó teknőjére *felléptem*, már *pezsge* a kisded Vulkán s a füst feketén *tekerge* ki kéményéből;" „észre sem *vevők* midőn hajónk a kedvünkért elbontott híd hézagján *általfutott*;" „*megálla* hajónk, midőn épen *nem vártuk*;" „Szalluszt *eléré* a mit *keresett*;" „ezt *ragadá meg* valahol *találta*" (mind Kazinczytól).

Lehetetlen hogy ezen kiszemelt példák, melyekhez még számtalant csatolhatnék, legkisebb kétséget hagyjanak fel ezen múltnak viszonyló sajátságáról. A hol gondosabb íróknál némi eltérések látszanak, ott is a mindjárt előadandom rokon értelmeket találjuk. Különösen a többször említettem két legnevezetesebb nyelvemlékünkben, ezen viszonyos múlt igen sokszor használtatik oly teljes múlt mellett is, mely után amaz rögtön *), tehát még csaknem azon időben történik „és mikor ezeket mondotta volna *vépék* (lépék) az oszlophoz, és . . . . ő törét *megoldá*; és mikoron kivette volna azt, *ragadá* ő fejének üstökét" stb. (Judith Könyve a Révai-Codex-

*) Lásd föntebb Becker igen nevezetes értekezését.

ben); „mikoron ezeket mondotta volna, *mene* ő tanítványival;“ „Judás azért mikor vette volna a sereget .... *jöve* oda lámpásokkal“ stb (János evangelista a Jászay-Codexben). Ez számtalanszor előfordúl ezen két codexben. Ezen esetben szeretném én azt nevezni *késő* múltnak, midőn nem épen a fő időben történik tulajdonképen, hanem rögtön utána, tehát csak követi, késéri azt. Ismételve kérem az olvasót, olvassa meg újra Beckert, kinek különösebben ide vágó értekezése imígy szól: „Az imperfectum a cselekvényt .... úgy jelöli meg, mint a mely ráviteles vagy viszonyos idővonatkozatban áll, azaz egy másik cselekvénynyel (1) *egy időben* történik, vagy (2) azt (épen) *megelőzi*, vagy (3) azt (épen) *követi*.“ Ez utolsó (3) az, melyről itt szó van, s melyet én különösen *késő* múltnak nevezék. A 2. szám alatti pedig az, melyet a magyarban *alig múlt* vagy *félmúlt* névvel hívunk, melyet némelyek a nyelvbölcsészettel együtt kigúnyolni szeretnének *), s mely nevezet, mint látjuk, nem oly alaptalan, mint hiszik. Alább különösen lesz róla szó.

2) Ha a fő múlt nem mindig iratik vagy mondatik is ki világosan, sokszor találunk a helyett valamely fő cselekvényt vagy körülményt, mely a múltat pótolja s körülírva mindig is ezzel fejeztethetik ki: „Mennyi malasztban (azaz mennyi malasztot *árasztott* reá, mikor) *teremté* Isten Ádámot;“ „*hallá holtát* teremtő Istentől“ (azaz midőn a teremtő Isten holtát előre *megmondotta*); „*engede* ördöng *intetének*“ (azaz midőn

*) Merem állítani, hogy a ki a nyelvbölcsészetet általában és az egyes nyelvek bölcsészetét különösen, megvetőleg fitymálja, az, habár több száz nyelvet összetanúl és összehasonlít is, nem fog valamely haszonvehető eredményre jutni; valamint az oly nyelvbölcsészet is, mely az egyes nyelveket figyelembe nem veszi, a másik szélsőségben tévedez és szinte nem számíthat sikerre. Itt van igazán helye a karöltve járásnak. Kérdem az elfogulatlan olvasót, hogy, midőn ezen egész értekezést elolvasandotta, legyen szives önmagában megitélni: ha én (nem is magamtól, hanem más százszor jelesbek után) egy részről általános elveket nem állítok fel, más részről az egyes nyelvekbeli időknek bölcsészeti jellemzését szinte más jelesbek után elő nem adom, jutunk-e itélet napjáig tökéletesen tisztába csak az egyetlen egy viszonyos múltunkra nézve is, melyet mármár a görög aoristus vala irtózatos torkába elnyelendő.

az ördöng *intette* vagy késértette; mind ez a régi Halotti Beszédből); „*hallván* (azaz midőn *hallották*) ezeket Izraelnek fiai, igen *megfélemének* . . . . és rémület *meghatá* ő értelmöket, ... és *megfoglalák* hegyeknek minden tetéit, és kőfalakkal *megkörnyekezék* ő falujokat és gabonákat *gyüjtének*" (Révai-Codex); „a fél éjtszaka és fél reggel kétes fényében (azaz oly kétes fénye *volt* a fél éjtszaka és fél reggelnek hogy) hogy még ki nem *lehete* ismerni a körültem ingó formák arcáikat;" „*végre* (*eljött* az idő hogy) *virrada* s a csillagok szünni *kezdének*; a hajó kapitány indulót *lövete*; az utasok egyenként vagy barátjaiktól kisérve *futának* a hajóra;" „oly köd *ereszkedvén* (miután oly köd ereszkedett) hogy sem eget sem földet *nem láthatánk*;" (mind Kazinczytól).

3) Mind a fogalom, mind az alak rokonságánál fogva használtatik *tartós múlt* értelmében (melyről alább); „és ő *raka* igen nagy erősségű várost . . . . négyszegű kövekből és faragottakból *raká* ő kőfalit . . . . ő tornyit kedig *vété* száz könyökletnyi magasságba;" és *vallá* ővelek ő tanácsának titkait;" és *megszámlálá* a férfiakat kimenetben, miként parancsolt vala neki király, százhúsz ezer víható gyalogokat és lovagokat; aranyat és ezüstöt igen sokat *vön* királynak házából, és *elérede* ő és minden sereg az szekerekkel és a lovagokkal és a lövökkel, kik *befedék* földnek színiként sáskák *);" „és sok ideig üvöltének." Ide tartoznak a ‚monda' ‚szóla' ‚felele' stb szók is, melyekre valamely mondat következik. Helyén van elbeszélésekben leginkább a sok ‚vala' elkerülésére. Például a föntebbiekben: rák vala, raka vala, vete vala, vallja vala, számlálja vala, vesz vala, elered vala stb mind helyesen, de nem szépen állanának. Hogy Kazinczy azon értelemben is veszi s hihetőleg az imént érintett okból használja, megtetszik a föntebb idézett azon helyekből, melyekben hasonló leirásnál a kettőt felváltva használja: „már csak a legmagasb hegy ormója *álla ki* az áradásból" és kevéssel utána: „mostan már a hegynek csak legfelsőbb bérce *áll vala* ki az özönből." Hasonlóképen cseréli

*) Valamennyien késérő múltaknak is tekinthetők.

fel Kazinczy az utóbbit az elsővel a föltételes mondatban „pl. Sallustius XVIII. fejezetében: „ha Catilina nem *hirtelenkedék* (ma inkább: hirtelenkedik vala) jelt adni társainak a Cúria előtt, ez nap volt volna elkövetve, miólta Róma áll, a legirtózatosb gonosz. Az eredetiben: „Ni Catilina *maturasset* pro Curia signum sociis dare; eo die, post conditam urbem Romam, pessimum facinus patratum foret.“ Innen találjuk oly sokszor ezen alakot Kazinczy elbeszéléseiben tartós múlt helyett a görög nyelv szellemében. Különös figyelmünket érdemli itt az olasz nyelv is: „Egykor gyakran *járék* hozzá;“ — ismétlés —; „mint ifjú nagy kedvelője *vala* a vadászatnak“ — szokottság — sőt ez is: „Sándor alacson testalkatú *vala*“ valamennyien tökéletesen tartós múltak.

4) Szinte a fogalom és alak rokonságánál fogva használtatik az együtt múlt (melyről alább), különösen annak jelenben múlti és a csak kevéssel előtte történt értelmében: ma irék (e helyett: irék vala) bátyádnak; e héten *érkezém* (vala) Bécsből; föntebb vagy az imént mondám (vala); Kazinczynál: „Szemíra csak most esküvék (e helyett: esküvék vala) neki örök hűséget.“ Innen ezen alaknak ‚aligmúlt‘ nevezete, melyet akar a ‚félmúlt‘ (=félig meddig múlt) nevezet is kifejezni.

Állíthatom ezek után, hogy a többször említett két legnevezetesb nyelvemlékünkben ezen alak mind e négy értelem valamelyikében vétetik, s ezekből mindenütt tökéletesen megfejtethetik.

Harmadik idő.

A tartós múlt. Összetétetik az illető igének, melyet alkalmazni akarunk, *jelenéből* és *vala* segédigéből, pl. *látok vala, tudunk vala, szól vala.*

Ha a benne rejlő értelmet nyomozni akarjuk, mindkét alakot tekintetbe kell vennünk. ‚Vala‘ a föntebbiek szerint körülbelül annyi mint a latinban: *erat*, németben: *es war*; ‚látok‘ jelen idő, tehát az egész annyi mint a latinban fuit (ut) viderem, épen azon alak, és értelem, mely van Geseniuš szerint a héber ‚vav conversivum‘ által alakult időben (melyet

föntebb látánk) azaz a latin és görög imperfectumok eredeti értelme, tartós múlt. Innen

1) a két legjelesebb nyelvemlékünkben u. m. a Révai- és Jászay-Codexben mindenütt határozottan ezen értelemben fordul elő s a latin imperfectumot adja vissza. Példák a Révai-Codexböl: „kik *lakoznak vala* (habitabant) Judának földében;" „nem *áll vala*" (instabat); „Holofernes *fekszik vala*" (jacebat); „*böjtöl vala* (jejunabat) ő életének minden napiban"; „mert igen *féli vala* (timebat) Istent;" „és mármor oszlopokkal *tartattatnak vala*" (fulciebantur); „kit iratnak csodálatos különbözete *ékesít vala* (decorabat); „és midőn beteljesednének az vendégségnek napi.... arany edényekből *isznak vala* (bibebant) és étkek különb különb edényekben hozattatnak vala (inferebantur), és bor bőven és a jobb *vettetik vala*" (ponebatur). A Jászay-Codexböl: „mert ő *tudja vala*" (sciebat); „Mária kedig honn *ül vala*" (sedebat); „a zsidók közöl sokan *mennek vala* el (abibant), és *hisznek vala* (credebant) Jézusba;" „és felkelvén Jézus *követi vala* (sequebatur) őtet ő tanítványival"; „esznek vala (discumbebant) egybe Jézussal és ő tanítványival" „és e (=ezt) látván a levalták mondnak vala (dicebant) ő tanítványinak:" és *megmövetik* (=nevetik) *vala* (deridebant) ötet;" stb. stb. De nincs példa nélkül hogy épen ezen codexek a latin imperfectumot ‚tuda' alakkal is adják: „ím egy poklos jövén *imádá* (adorabat) ötet mondván;" „egy fejedelem *vépék* (accessit) ő hozzá és imádá (adorabat) ötet" mind két helyütt latin imperfectum, tehát a fordító többi eljárása szerint ‚imádá' is annyi mint ‚imádja vala' azaz tartós múlt. Elöjönnek ezek Máté evangelista VIII. és IX. fejezeteiben, melyek tele vannak ‚tud vala' alakokkal, a honnét azon példák a legkiáltóbb bizonyoságok arra nézve, hogy e jeles nyelvemlékben a két alak tartós értelemben *azonosnak* vétetik, tehát e tekintetben a ‚tuda' is a *latin imperfectumnak felel meg*. Így ‚vala' ‚erat' értelemben, tehát mindkét nyelvben mint imperfectum számtalanszor fordul elő azon nyelvemlékekben. Alább a teljes múltnál erre nézve egy nevezetes példát fogunk látni.

Ezért adám elő föntebb a viszonyos múltnál a 3-ik pont alatt ez utóbbinak tartós múlt értelemben használását is, jól-

lehet az ott felhozott példáknál, a mennyiben a régi nyelvémlékekből merítvék, a latinban leginkább perfectum áll, de a mi csak újabb bizonyságul szolgál arra, hogy a hol az értelem a magyarban inkább úgy kivánta, a fordítók a latin Vulgátától el is térének.

Kazinczynál már föntebb láttuk, miként cseréli fel a két alakot világosan, tartós múlt értelemben.

2) Helyesen használtathatik ezen alak oly múltra, mely még a jelenben is folyvást tart, pl. húsz év óta *lakozom vala* (angolúl: I have lived) e városban. Egészen hasonló ehhez Judith Könyvében: „Eliachim pap is íra mindeneknek .... kiken általmenet *lehet vala* hogy megfoglalnák a hegyeknek felmenetét, kik által út *lehet vala* Jerusalembe, hogy ott őriznének hol szoros út *lehet vala* (latinul mindenütt: *esse poterat*) a hegyek között;" a mennyiben t. i. ezen mondatok Eliachim pap irására és jelenére vonatkoznak, úgy hogy a ‚lehet vala' példa mindenütt jelennel azaz csak ‚lehet' szóval is kifejezhető.

Ezen tartós múlt egyszersmind elbeszélési múltnak is tekintendő t. i. tartósság értelmében; ellentétben a bevégzett és egyszersmind beálló múlttal épen úgy mint a görög imperfectum, ellentétben az aoristussal. Tehát a viszonyos múlt is, midőn ez tartós múlt helyett áll; példa az alább következő teljes múltban.

3) Szokott a tartós múlt használtatni föltételes mondatban ennek föltételező részében még pedig akár jelenben akár múltban; pl. ha *tudom vala* akaratodat, teljesítném vagy: teljesítettem volna. Bővebben az összetett mondatoknál.

Negyedik idő

Az *együttes múlt*. Így nevezem én a ‚látám vala' alakot. Össze van téve mint látjuk két viszonyos múltból, ‚*Vala*' annyi mint a latin: erat, ‚látám' pedig mint a latin: videbam*) tehát a szófejtésnél fogva lehetetlen másképen érte-

*) Az egészet latinúl ily formán mondhatnók: *fuit* vagy *accidit* (*ut*) *viderem*.

nünk mint: a viszonyos múlt (látám), szinte azon múltban melyet a ‚vala' fejez ki, azaz a legnagyobb fokú viszonyos, vagy egy másikkal együtt egy időben, legfölebb kevéssel a másik előtt történő múlt, melyet megkülönböztetés végett, mint föntebb, együttes múltnak *) nevezhetünk. A példák tisztán fogják az értelmet kimutatni.

1) Egy jeles példát hoz elő Hunfalvy Pál társunk Mindszenthi Gábor naplójából: „Mü is nem kevéssé *megháborodánk* ez nagy csuda dolgon; *hallám* is *vala* hátam megett mondani: bizony vége nekünk."

Itten: ‚megháborodánk' világosan viszonyos múlt, ha tetszik ‚késérő' értelemben, vonatkozva e szavakra vagy is azon szavakkal jelölt eseményre: „ez nagy csuda dolgon" (a mi t. i. az elbeszélés szerint *történt*); ‚hallám is vala' szavak pedig azt fejezik ki, hogy ugyan akkor, ugyan abban az időben, midőn mindnyájan megháborodánk (tehát ezen viszonyos körülménynyel együtt) történt azon másik dolog is, hogy a beszélő háta megett az mondaték: bizony vége nekünk. Hunfalvy társunk ezt itt késérő múltnak nevezi s talán nem helytelenül, de én ez alakot egy részről még némely más esetekre is találom alkalmazva, melyekben a ‚késérő' nevezet nem egészen felel meg a tárgynak; más részről bizonyos esetekben a viszonyos maga is késérő múlt, mint föntebb előadám.

Hasonló példák ez értekezés elején felhozottak: „és ő igen fényességü szemei és ő ártatlanságu testének minden erei megindulának, úgy hogy mind az ő fogai és tetemei csontjával öszve oly igen erősen *megtöretének vala.*" Ez utóbbi amazzal (‚megindulának') azon egy időben törté-

*) Igazuk van a ‚Magyar Nyelvészet'-ben Halder Konrád és Hunfalvy Pál uraknak, hogy a különböző nyelvek időji és módjai nem tökéletesen felelnek meg egymásnak. Azért ők is némi javaslatokat tesznek jobb elnevezések iránt. Az én véleményem ez: hagyjuk meg az idegen nyelvbeli módokat és időket saját nyelvökön (indicativus, imperfectum, perfectum, aoristus stb.), legfölebb fordítsuk azokat szószerint (relativ = viszonyos, parfait défini = határozott múlt); a magyar nyelvbelieket pedig fejezzük ki magához a fogalomhoz lehető leghűbben.

nik. Pesti Gábornál is ezekben „oly igen *megszerette vala* őtet, hogy képét aranyból öntette (önteté) vala meg és *felcsináltatá vala*“ ez utolsó alak a ‚megszerette vala őtet‘ kitételre viszonyulva egy időbeliséget fejez ki. Ide tartozik ezen mondat is: „Pál nem *volt* oly rosz, mint Péter *hirdeté vala*“. Ellenben

2) Az Imre Sándor úr által felhozott népies példa: „*látám vala* a nagy sürűségben, de egy pillantás alatt *eltűnt*“ világosan mutatja hogy amaz (látám vala) ezt (eltűnt) legalább ‚egy pillantással‘ megelőzi, úgy hogy egy időbelinek némileg itt is mondható, de késérőnek bajosan.

Hasonló ehhez Kazinczy Ferencnél a Sallustiushoz írt Bevezetésben e példa (XXV. lapon): „A mauritániai Felség késön *érté fel* hogy a ‚populus late rex‘ nem az, melylyel neki összemérkezni *illék vala*.“

Találóan hoz fel e tekintetben Imre Sándor egy példát Jókaiból: „a szél elhallgatott, a habok is lecsendesültek, a vizek itélő szellemei *megkapták* az áldozatot, a kiért *felzúdulának vala*.“ Az utóbbi körülmény: ‚*megkapták*‘ oly közel jár az előbbihez: ‚felzúdulának vala‘, hogy ez szinte egy időbelinek tartható, mert a vizek vagy szellemeik még azon pillanatban is, midőn megkapták az áldozatot, zúdulásban valának, vagy is Becker-szerinti viszonyos (egy-időbeli) múlt az is, a mi „a másikat (épen) megelőzi;“ mit körül írva ‚imént‘ szóval szoktak kifejezni, mely szerint a föntebbi kitételek így állanának Kazinczynál: melylyel neki ‚az imént‘ összemérkezni illett, Jókainál: kiért ‚az imént‘ felzudulának.‘ Nem erőteljesebbek nem festőibbek-e az eredetiek!

Ezen múlt az, melyet a francia ‚l' indéfini‘ s az olasz ‚passato determinato‘ szinte ezen esetben használ, a *hol t. i. a legközelebbi múlt a jelennel némileg érintkezésbe jő*, pl. mint föntebb a franciában:

Je lui ai *parlé*, il n' y a qu' un moment:	Nem múlt el egy perc (alig több egy percnél) hogy vele *beszélék vala*;
Ho scritto una lettera; *sono arrivato* jeri.	Egy levelet *irék pala*; tegnap *érkezém vala*.

Innen ugyanazon nyelvek, melyekhez még az angol is csatlakozik, ezen (összetett) alakokat használják minden oly bevégzett cselekvény kifejezésére, mely egy még most folyó idő közben történék vala, pl. a franciában:

J' *ai écrit* ce matin, cette semaine, cette année à mademoiselle votre soeur	E reggel, e héten, ez évben *írék vala* nővérednek;

az olaszban:

E venuto questa settimana; *Ha piovuto* quasi tutto l'anno	E héten *érkezék vala*; Csak nem egész éven át *esék vala* az eső;

az angolban:

He *has lived, written, spoken* this century, year, month, week.	*Éle, irá, beszéle vala* e században, évben, hóban, e héten.

Ezek már valósággal jelenben múltak. És minthogy az imént említett nyelvek az előbbeni esetet is (két idő érintkezését) ugyanazon alakkal fejezik ki, ez okból vélem én a magyarban is a jelenben múltat ugyanazon alakkal jelölhetőnek.

Nem kell fitymálnunk az említett (francia, olasz és angol) mint nem eredeti nyelveket. Épen ezen nyelvek ázok, melyek nagy részben a még mindig előképül szolgáló classikai nyelvekből származtak nem csak, hanem a nyelvműveltséget a legfelsőbb fokra emelendők és emelvéjek mindent elkövetének, hogy a latin és görög ősök szellemét, a menynyire ön alakjaik képesek, lehetőleg elsajátítsák, és, a mint a figyelmes olvasó látni fogta, nem csak elsajátíták, hanem fölösleg alakjaikkal némileg pótolák is. Tették-e, tehették-e ezt műveletlenebb nyelvek? szabad legyen kétlenem. Ezért csak nagy óvatossággal lehet a bár rokon de műveletlenebb nyelvekre hivatkozni. Ezért nem lehet és nem lehete terjedelmesebb s magasabb elméleti elvek nélkül, melyek csak ezen nyelvekből meríthetők, a magyar igeidőket is tisztába hozni; azért mondja Toldynk oly igazán, hogy a magyar mint első rangú próza csak a classicai példányok szakadatlan forgatása által fejlődhetik ki, mihez önként értendő hogy a classicai példányokat, miután azon nyelvek ős eredetiségökben többé nem élnek, csak, vagy részben azokból szár-

mazott, azok szellemében művelt, sőt legműveltebb és élő ivadékok tüntethetik ki legtökéletesebben.

A föntebbiekben a legnevezetesebb három, egymással mind származásuknál mind jelentésöknél fogva rokon múltat tárgyaltuk, u. m. 1. a ‚láta' alakot, mint viszonyos múltat vagy is múltban jelent, mely némely esetekben különösebben késérő múltnak is mondathatik; 2. a ‚lát vala' alakot, mint tartós —, 3. a láta vala' alakot mint együttes, illetőleg jelenben múltat; melyek közöl a két utóbbit számos esetekben az első mint rokon is pótolhatja. A legkitünőbb emlékekből és a nyelvreformátorból vett példák, de a melyek a szófejtés által is támógatvák, eléggé kifejtettem sajátságaikról, úgy vélem, semmi kétséget többé fenn nem hagynak. Ugyanazok megegyeznek egy részről a legszigorúbb szabatossággal, más részről rokonságuknál fogva fölcseréltethetnek a széphangzás és takarékosság törvényeihez képest. A ki ellenkező példákat akar felhozni, először, vizsgálja meg, ha nem magyarázhatók-e ki azok a mondottakból; én, ha időm engedné, az említettem szerzőkből idézendett példáknak a föntebbiek szerénti megfejtését magamra merném vállalni. És másodszor fontolja meg, ha nyomnak-e más irókból vett példák valamit a legeslegjelesbek ellenében. Hát a francia, a német, a görög iróknak is, bármelyike szolgálhat példányúl? és ezekben is a gyöngébb, a kevésbbé hibátlan írók eljárása ledöntheti-e a jelesbekből, a remekekből elvont szabályokat?

XXVII.

Következik az ötödik idő:

Teljes v. *bevégzett múlt.*

Képzőjének *t* v. *tt* (=*to*=*t o v a*) eredete s jelentéséről elmondám föntebb Hunfalvy társunkkal egyhangú nézetemet, de vele ellenkezőleg azon állításomat is, hogy az mint bevégzett múlt egyszersmind beszélő vagy történeti múlt is, mint számos más nyelvekben.

Révai *telik* és *tölt* igék gyökeitől (=te, tö) származtatja a teljes múlt képzőjét, idézve példákat a héber, eszt, lapp

stb. nyelvekből is, melyekben némely rokon gyökök : *tam, tü, teun* szinte valami teljest jelentenek, noha azokban a *t* mint múlt képzője nem fordúl elő. Egyébiránt ő is előhozza a rokon török és persa nyelveknek szinte rokon *d* képzőit, sőt a török *mis*, mint múlt részesülői képzőt is az arab *madsa* vagy *mads* igétől, mely annyi mint *ment, elment* származtatja. Azonban a magyar *telik, tölt* szóknál vagyis ezeknek *te, tö* gyökeinél maradva, elvégre ezekben is, bármelyik jelentésöket vegyük, a *tova* általánosabb értelme foglaltatik. Ez tehát eltelt vagy teljes vagy bevégzett még pedig *régen**) *bevégzett* múlt; mert hiszen a legközelebb történtet az aligmúltban ismerjük.

Hogy ez egyszersmind beszélő múlt is, főnebb elég példáit láttuk; de lássunk még többeket különösen a Jászay-Codexből, melyet a teljes múltakat illetőleg a fontebbiekben kevésbbé használék.

Mindenek előtt ismételem itt a viszonyos múltnál előadott kitűnő példát: „Sokak azért a zsidók közöl, kik *jöttenek vála* Máriához és Márthához, és *láták*, melyeket *tött, hittenek* ő bele.“ E két esemény : ‚Jézus csudákat *tett*,‘ és ‚a zsidók *hittenek* ő bele‘ a beszélő időpontjából (jelenéből) bevégzett vagy teljes multak, de azok egyszersmind a (beszélő jelenére) közvetlenül vonatkozván, valóságos beszélő vagy történeti múltak is. Ellenben ‚láták‘ közelebbről már a Jézus csudatételére vonatkozik, tehát (per excellentiam) viszonyos múlt, az az múltban jelen, ezzel összeköttetésben ‚tött‘ főmult; ‚jöttenek vala‘ pedig a, hittenek‘-re vonatkozva ezt a múlt időben megelőzi, tehát szinte viszonyos múlt még pedig különösebben: múltban (egy másik múltra viszonyítva) múlt, s ezzel összeköttetésben a ‚hittenek‘ főmult.

Ezután még csak két rendbeli példát adok elő János evangélistából, egyik rendbelit a teljes és beszélő múltakra, t. i. a XVII. egész fejezetet, hol a Jézus épen mint beszélő hozatik fel, tehát legfényesebb jelenségét fogja adni annak, mi a beszélő múlt; a másikat vegyesen többféle múltakra ú. m. az I. fejezetet, melyben maga János evangelista a beszélő. Tehát XVII. fejezet . . . . „Atya jött az idő, fényeséhed te fiadat,

---

*) Vesd öszve az olasz múlttal is.

hogy te fiad fényeséhen tégedet, miképen *adtad* ő neki, adja azoknak az örök életet. Ez kedig az örök élet, hogy ten magadat esmerjenek az igaz Istennek és kit *eresztettél*, Jézus Kristusnak. Én tégedet *megfényesejtettelek* földön, a müvelkedetet *megtökélettem*, kit *adtál* énnekem, hogy tégyek és te atya fenyeséh meg engemet tennen nálad, mielőtt a világ lenne. *Megjelentettem* te nevedet embereknek, kiket *adtál* ennekem e világon, tieid *valának* és énnekem *adtad* azokat és én beszédimet *tartották* és *megismerték*, mert mendeneket, melyeket *adtál* énnekem, te tőled vagynak, mert az igéket, melyeket *adtál* énnekem, *adtam* ő nekik és ők *vették* és bizon *megesmerték* mert (=hogy) tetőled *jöttem* ki és *hitték*, mert te *eresztettél* engemet" stb stb.

Tovább folytatva az egész beszédben mind csupa beszélő múltak; a föntebbi egyetlen egy ‚valának' is tartós és mint ilyen szinte beszélő múlt.

I. Fejezet a latin múltakkal együtt: „Kezdetben *vala* (erat) ige és ige *vala* (erat) Istennél és Isten *vala* (erat) ige. Ez *vala* (erat) kezdetben Istennél. Mendenek ő miatta *löttenek* (facti sunt) és ő nála nélkül semmi nem *lött* (factum est), mely *lött* (factum est). Ő benne élet *vala* (erat) és az élet *vala* (erat) embereknek fényessége és a fényesség sététekben fénylik és a setétek őket meg nem *foglalták* (comprehenderunt).

Volt (fuit) Istentől eresztetett ember, kinek neve *vàla* (erat) János. Ez *jött* (venit) tanóságba, hogy tanóságot vallana e világról. Igaz világ *vala* (erat), ki megvilágosejt menden embert e világba jövőt. E világban *vala* (erat) és e világ ő miatta *lött* (factus est) és e világ őt meg nem *esmerte* (cognovit). Tulajdon önnébe jött (venit) és önnéi nem *fogadták* (receperunt). Valamennyien kedig *fogadták* (receperunt) őtet, adott (dedit) ő nekik hatalmat Isten fiaiá lenniök. Kik nem vérekből sem testnek akaratjából, de *születtek* (nati sunt) Istentől. És az ige *lött* (factum est) testté és lakozik mibennönk és *láttuk* (vidimus) ő dicsőségét."

Egész eddig mindenütt tökéletesen megfelelnek egymásnak a magyar és latin perfectumok és imperfectumok. Ok nélkül történik-e ez? Bizonyosan nem. Most következnek János beszédei és cselekedetei, melyekben már a két nyelv-

beli idők nem mindenhol ütnek össze. Mi okból? meg fogjuk látni.

„János tanóságot *vallott* (perhibet [1]) ő róla és *kajáltott* (clamat) mondván: Ez az, kit *mondék* [2]) (hic erat, quem dixi), ki én utánam jövendő és én előttem *lött* (factus est), mert én előttem való vala (erat) és ő teljességéből mend mü *vöttönk* (accepimus) malasztot malasztért, mert a törvény Moyses miatt *adatott* (data est), a malaszt kedig és az igazság Jézus Kristus miatt *lött* (facta est). Istent sonha senki nem *látta* (vidit unquam), hanem csak egyetlen egy született fiú, ki vagyon atyának ölében, ő *meghírdette* (enarravit). És ez Jánosnak tanósága, mikor *eresztettek* (miserunt) a zsidók papokat és levitákat ő hozjá, hogy megkérdeznék őtet: Te ki vagy, és *megvallá* [3]) (confessus est) és nem *tagadá* meg (non negavit), mert (=hogy) en nem vagyok Kristus. És *kérdék* (interrogaverunt) őtet: Mi azért Illés vagy-e te? És *mondá* (dixit): Nem vagyok. Próféta vagy-e te? És *felele* (respondit): Nem. *Mondának* (dixerunt) azért ő neki: Ki vagy te, hogy feleletet adjonk azoknak, kik *eresztettenek* (miserunt) münket. Mit mondasz tennenrólad. *Monda* (ait): Én vagyok kietlenben ivöltetnek szava. Készehétek (=készitsétek) úrnak utát miként *mondott* (dixit) Isaiás próféta. És kik *eresztettek vala* [4]) (missi fuerant) *valának* (erant) a levalták közölt. És *kérdék* (interrogaverunt) őtet és *mondának* (dixerunt) neki: Azért te mit keresztelsz ha te nem vagy Krisztus és sem Illés sem próféta. Felele ő nekik János mondván: Én keresztellek vízben, tü közöttetek kedig *állott* (stetit) kit nem tudtok . . . .

---

[1]) ‚Perhibet' és alább ‚clamat' jelenek történeti múltak helyett és a fordító a magyarban valósággal ezekkel is adja.

[2]) A legtökéletesebb ‚aligmúlt' t. i. kiről kevéssel ezelőtt szóla.

[3]) A következőkkel együtt, ú. m. ‚nem tagada' ‚kérdék' ‚felele' ‚mondának' stb a többször említett szólási idők magokra a mondatokra vonatkozók, melyek néha a tartós múlttal is felcseréltetnek; pl. Lukács tizedik fejezetében: „és *mond vala* ő őnekik: Valóban az aratat sok, a munkások kedig kevesek." Helyes tehát az Akademia szabálya: így *szóla* vagy *szól vala*. Nem szopták az újjokból, kik azt irák vala.

[4]) Előbbi múlt.

[5]) A legszebb viszonyos múlt vonatkozva az ‚ő hozjá *jövette*, múltra, mely körülírva annyi mint: midőn őhozzá *jött*.

Másod napon kédig *látá* [5]) (vidit) János Jézust ő hozjá jövette . . . . És tanuságot *vallott* (perhibuit) János mondván, mert látám [1]) a szelletet *leszállatta* mennyből monnal (=mint-egy) galambot és ő rajta *maradott* (mansit). És én nem *tudom vala* [2]) (nesciebam) őtet, de ki *eresztett* (misit) engemet keresztelném a vizben, ez *monda* [3]) (dixit): kire látandod a szelletet leszállani és ő rajta maradni, ez az ki keresztel szent szelletben. És én *látám* (vidi) és tanuságot *vallék* [4]) (perhibui), mert ő Istennek fia. Másod napon esmeg *áll vala* [5]) (stabat) és ő tanejtványi közöl kettő és tekintvén Jézust járatta, monda: Ime Istennek báránya. És *hallák* [6]) (audierunt) a két tanejtvány őtet beszélette és *követék* [7]) (secuti sunt) Jézust" stb stb.

Ezen összetett alak: *mondó voltam*, valósággal jelen a múltban s annyi mint: voltam ki mondom vagy mondám.

Hatodik idő:

Kettőztetett múlt:

Értelmére nézve erélyes és tartós múltat fejez ki, pl. *várván vártam* annyi mint igen nagyon és sok ideig vártam; *parancsolván parancsoltam* am. erősen parancsoltam, *mondván mondottam* am. erélyesen mondottam stb. Ide tartoznak *nőttön nőtt*, *folyton folyt* alakok is.

Előfordul a régieknél még egy összetett múlt: ‚*kötik volt*' ‚*látod volt*' melyeket föntebb Noël és Chapsal nyelvtanánál említettem, s melyekről azt is megérintettem, hogy a francia határozatlan múlt vagy magyar ‚láta vala' alak értelmével látszanak bírni. Azonban a mai korban ezen alak egészen szokatlan.

---

[1]) Viszonyos múlt (mint föntebb) a ‚leszállatta' részesülői múltra vonatkozva.

[2]) Tartós múlt a latinnal egyezőleg.

[3]) Viszonyúl a mondandókra.

[4]) A föntebbi ‚látám'-mal együtt aligmúlt.

[5]) Tartós múlt a latinnal együtt.

[6]) Viszonyos múlt (mint föntebb többször) a ‚beszélette' részesülői múltra vonatkozva. Igen gyakran előfordúl a két Codexben.

[7]) Késérő múlt, következve rögtön a ‚hallák'-ra.

Hetedik idő:

Viszonyos előbbi múlt [1].

Összetett alak az illető ige teljes múltjából (pl. tudott, látott) és a segédige viszonyos múltjának egyes harmadik személyéből (vala). Tehát a szófejtés szerint olyan múlt idő, melyet egy másik de csak viszonyos idő (vala) előz meg, vagy is röviden *alig múlt a múltban*. És ez tökéletesen magában foglalja a szabályt is. Különösen a francia nyelvtanítók Noël és Chapsal, valamint Mozin nyomán [2]) én ezt a magyarban így formulázom: A viszonyos előbbi múlt úgy áll a mondatban, mint egy másik múltnak, melylyel amaz viszonyban áll, nem sokkal előtte történt; már *írtam vala* levelet, midőn barátod *megérkezett* (j' *avait* déjà *écrit* une lettre, lorsque votre ami *est arrivé*); mikor leveledet *kaptam*, a magamét már *elküldtem vala* (lorsque je reçus votre lettre, j'avais déjà envoyé la mienne).

Nem kell ezt összetéveszteni az együttes múlttal, noha itt is fordúl elő azon eset, midőn ezen múlt a másikat csak igen kevéssel előzi meg, t. i. a két múlt mintegy érintkezik egymással; mert ez általános (legalább *rendszerint* általános) múlt, amaz pedig mindig viszonyos, mint múltban múlt. A Kazinczy után felhoztam példa: „A mauritaniai felség késön érte fel, hogy a populus late rex nem az, melylyel neki összemérkezni *illék vala*" nyilván mutatja, hogy itt a két múlt különös viszonyban nincs egymással, hanem egymást csak mintegy némileg érintőleg fordúl elő; a fontebbi példában pedig: „már *írtam vala* levelet, midőn barátod megérkezett" az elsőbb múlt az utóbbival világos viszonyba tétetik, leginkább ezen és hasonló

---

[1]) Ezt és a következőt nem különbözteti meg egymástól sem a régi, sem az új szokás; de a szabatosság törvénye követeli, hogy pontosan megkülönböztessük, még pedig az összetételekben rejlő értelmek szerint, melyek is tökéletesen megfelelnek a francia, ez osztálybeli alakok és időknek Mozin szerint.

[1]) Noël és Chapsal nyelvtanából idézett és magyarított példákban a nyomtatásban hiba történt, a ‚volt' és ‚vala' egymással fölcseréltetvén, mit később vevék észre és kiigazíttatását kérem.

értelmü szavakkal : midőn, mikor, amint stb, melyek az általános múlt előtt állanak. Ezen népies példában is : „*látám vala* a nagy sürüségben, de egy pillantás alatt eltünt“ nem találunk valamely különös viszonyt, hanem legfölebb annyit érzünk, hogy amaz mintegy egy pillantás alatt történék vala az utóbbi előtt.

Másik és már egészen szembe ötlő különbség a kettő között hogy az együttes múltnak egyik, még pedig fő jelleme az egyidőbeliség, és csak az igen igen közel (mintegy az érintkező) múlt vonathatik körébe, a viszonyos előbbeni múlt jelleme pedig kivétel nélkül a régibbség, és valamivel távolabb is állhat attól, melyre viszonylik. Harmadik különbség hogy az együttes múlt is mindig teljes múlt s ezzel föl is cseréltethetik, de az előbbi múlt soha sem.

Nyolcadik idő:

Határozott előbbi múlt

Összetett idő mind az illető igének, mind a segédigének teljes múltjából, pl. *tudott volt*, *látott volt*, tehát *teljes múlt a teljes múltban*. Használtatik leginkább a távolabb s viszonyítás nélkül álló múltnál; külső ismertető jele pedig főképen abban fekszik, hogy a két múltat összefoglaló kötszók : midőn, miután, mihelyt, amint, alig, alighogy stb. épen magához az előbbi múlthoz tétetnek, ellenkezőleg mint a viszonyos előbbi múltnál; pl. a föntebbi példák itten ily formán állanának : a mint *megírtam volt* a levelet, barátod akkor érkezett; mihelyt a magam levelét *elküldöttem volt*, azután kaptam a tiedet. Hasonlók a francia nyelv alatt előadott többi példák is : mihelyt *reggeliztem volt*, falura mentem, és a mint önről *hírt vettem volt*, a városba visszajöttem. Ha ezt viszonyos előbbi múlttá akarnók változtatni, így lenne : már *reggeliztem vala* midőn fulura mentem, és önről már *vettem vala* hirt, midőn a városba visszajöttem; természetesen hogy az értelem is egészen más mindenütt, hisz különben nem is volna szükség a megkülönböztetésre s én épen ennek megértése végett alakítám át a példákat.

Kilencedik idő:

Határozatlan előbbi múlt.

Szinte hasonló a franciához: ha a levelet délelőtt *elvégeztem volt vala (si j'avais eu fini* ma lettre avant midi). Magyarúl följegyezve találhatni Kalmár György Prodromusában: *kerestem volt vala*; *kerestél volt vala* stb. mint plusquam perfectum 4-tum (nála ‚keresék vala' plusquam perfectum primum levén).

Lehetetlen itt melesleg meg nem érintenem, hogy Kalmár Györgyöt, bár néha buzgalma elragadja, nem méltányoljuk eléggé. Ő már körülbelül száz évvel ezelőtt, jóval előbb mint Révai s mások, kezdette a török, persa, héber, arab, finn stb nyelvekkel hasonlítást; önála olvashatjuk, hogy jelen tárgyamról szóljak, a ‚keresék' alakban az imperfectum primumot, a ‚keresek vala' alakban az imperfectum secundumot; már ő megkülönbözteti a ‚keresém vala' továbbá a ‚kerestem vala' és ‚kerestem volt' előbbi múltakat, már ő hajtogatja újra minden időn keresztül mindkét jövőt; már ő érinti meg az ‚e tevő vagyok — valék, — voltam, — leszek, és menendő vagyok, — valék, — voltam' — alakokat, stb stb.

XXVIII.

Tizedik idő:

Föltételes jövő.

Képzője *and* vagy *end*, például *látand*, dicsérend.

Ezen jövőre erőnek erejével ráfogták a nyelvtanítók s köztök Révai is, hogy ez múlt jövő. Az mondják t. i. hogy ennek mindig a latin futurum exactum felel meg a régi nyelvemlékekben (pedig, mint alább látni fogjuk, ez sem áll). Hogy *rendszerint* ez felel meg, annál természetesb dolog a világon sincsen. Miért? Mert föltételes jövő levén, rendszerint megelőz egy másik jövőt: emerre nézve tehát amaz mindig múltnak tekinthető; s így a a latinban nem levén más föltételes, mint a futurum exactum, bajosan is lehet ezt mással mint ezzel kifejezni; úgy hogy a magyarban még jelen-

nel is fordúl elő a latin föltételes jövő vagyis futurum exactum : „ha szeretetet *vallotok* egymáshoz“ (Jászay-Codex 224. lapon; latinúl : si dilectionem *habueritis* ad invicem).

Elsőben is ezen hibás véleményt kell megdöntenünk s az ellenkezőt megmutatnunk, aztán térhetünk a származtatásra. Judith Könyve VIII. fejezetében olvassuk: „És megaláz minden nemzeteket, valamelyek *támadandnak* (insurgent) müellenünk“; továbbá : „És míglen *megüzenendem* (usque dum renuntiem) [1]) tinéktek, semmi egyéb én értem ne legyen, hanem csak imádság mü uronkhoz istenönkhöz.“ Ezek a Révai-Codexből. „Ki *hiend* én belém (qui credit [2]) in me); Ki *veendi* (qui accipit), ha kit én eresztendek.“ „De valamelyeket *halland* (audiet), beszél“ — Jászay-Codexből : 208. 224 és 229. lapokon; „holott soha meg nem hal, kit a pokolnak tüze *benyelend* — Nádor-Codexből.

Ezek magára a mutató vagy valósági mód jövőjére.

A részesülői jövők pedig, melyeknek egész képzője : *andó*, *endő*, t. i. a föntebbi *and*, *end* csupán *ó*, *ő* részesülői raggal toldva (tehát tökéletesen ugyanaz a föntebbi képzőkkel s melyeket Révai is egynek tart), soha, de soha elő nem fordúlnak múlt jövő, hanem csak tiszta jövő [3]) értelmében, és ha múltat is akarnak általok kifejezni; a segédige múltjai (valának, voltak stb) állanak mellettök. Példák a Jászay-Codexből : „Ez az igaz próféta ki *jövendő* (venturus est) ez világba (203. lap); „hová *menendő* (iturus est) ez . . . . minem (= nemde) pogányoknak himletibe *menendő* és *tanitandó* (docturus) pogányokat (208. lap); „*hiendők* ő bele“ (credentes in eum; ugyanott), Révai-Codexből : „kinél holnap is *ebédlendő vagyok*“ (pransurus sum, 51. lap); az apostoli hit formájából : „onnan lészen eljövendő.“ Példák, midőn az más időkkel és módokkal köttetik össze : „hogy én *legyek* titeket *vádolandó*“; „mert ő tudja vala mit *volna teendő*;“ „mert *jövendők valának* hogy őtét megfognák“; kik *volnának hiendők*

---

[1]) Kapcsoló mód jelene.

[2]) Mutató mód jelene; tehát egyik sem múlt.

[3]) Tiszta jövőnek nevezem, melyben nem foglaltatik a múlt fogalma.

és ki *elárulandó volna* őtet;" „ezt kedig mondja vala a szent szelletről, kit *veendők valának*" mind a Jászay-Codexből.

Ezekből lehetetlen meg nem győződnünk hogy az *and, end* maga magában múltat semmiképen nem foglal. De még jobban megegyőzhet erről bennünket a török nyelv, melynek egészen hasonló föltételes jövője van, azon különbséggel, hogy a törökben a múlt jövő szokottabb és ismertebb levén, nem igen jut eszébe valakinek e tiszta jövőt itt futurum exactumnak tartani, holott itt sem lehet kikerülni, hogy, ha latinra fordíttatik, a latin futurum exactum ne használtassék mellette, minthogy a latinban, mint érintém, tiszta föltételes jövő nincsen. A törökben tiszta föltételes jövő (Meninszky és Kollár szerint: Conditionalis modi tempus praesens et futurum), például a segédigében: *iszem* vagy *szem* (1-ső személy [1]), melyet Meninszky és Kollár latinúl így fordítnak: *si sim, ero, fuero*. Ennek imperfectuma és plusquamperfectuma: *iszé-idüm* [2]), latinúl ugyanazok szérint: si *essem* vel *fuissem*. Perfectum: *imis iszem* [3]), latinúl: *si fui* vagy *fuerim*. És még mindezeken felül múlttal vegyes jövő (futurum praeterito mixtum): *imis olurüm* [4]), *fuero* vel *factus fuero*. Íme minden időnél előfordúl, elő kell fordúlnia a latin *fuero* futurum exactumnak, legalább *fuissem, fuerim* alakban, még pedig csak a föntebbi okból.

Meg van tehát döntve, hogy magában ezen jövőnek alakjában egyszersmind a múlt fogalma rejlenék; meg van döntve pedig a régi legjelesb nyelvemlékekből, meg — a föltételesség természetéből, meg — a rokon török föltételes módból. És így átmehetünk a származtatásra.

Révai véleménye röviden ez: „A héber, khaldeai és szyr nyelvekben közös ige עָתַד (átad) institit, imminebat, fu-

---

[1]) Magyarúl: ha *leszek* vagy *leendek*.

[2]) Magyarúl: ha *leendék*.

[3]) Magyarúl: ha *leendettem*.

[4]) Magyarúl talán: *leendek vala*. Ezekből az is megtetszik, hogy mí már azért sem kerülhetjük ki a jövőnek újabb hajtogatását, hogy a más még pedig rokon nyelvbeli alakokat a magunkéval, és pedig a magyarnak könnyen érthető jelentésben, visszaadhassuk.

turus fuit; ebből lett: *átd* s utóbb jobb hangzatossággal: *ánd*, mint *ött*-ből *önt* s kegyed-ből előbb *kegyd*, azután *kend* vagy *kend*; a lapp *wadd-et* (ad) szót is az esztek *and-ma*-ra s infinitivusi végzet nélkül *and*-ra változtatták (substituerunt). De létezik is a lap nyelvben *wånt* szó ‚remény' és ‚várás' értelemben, az eszteknél szinte létezik *oot-ma*, várni, mely szó a legrégibb közös eredetből a németbe is átment *ahnd*-en s *Ahnd*-ung alakjai s jelentéseiben.

Hunfalvy társunk szinte nyújt egy származtatást, de már azon képzőt *(ánd* vagy *énd)* nem is egy hanem több nyelvből rakja össze. Nem hozóm itt fel tovább, nehogy cáfolatába kelletvén ereszkednem, vele csaknem mindig ellenkezni láttassam; csak annyit jegyzek meg hogy az *and, end* megnyújtása, melybe társunk nagy sulyt látszik helyezni, a magyarban csak tájdivat s a hangtorlatból — különösen *n* is jövén közbe, mint: *innét, onnét* = *innend, onnand* — könnyen kimagyarázható.

A mi az én nézetemet illeti, ha már idegen nyelvekhez kellene folyamodnunk, ott van a persa *ámed* (jött), ennél egyszerűbbet, tökéletesebbet az ellenvéleményűek keresve sem kereshetnek, ú. m. csaknem ugyan azon hangok (m=n), elül hosszú hangzó (á), a rövid *e* az *m* vagy *n* után könnyen kiesik (ámd), s jövő, még pedig múlt jövő értelmével bir. Valóban tarték tőle hogy, ha más valaki bukkan reá, ezen származtatástól soha meg nem menekszünk. De miután én magam fedeztem s magam is hoztam fel, de egyszersmind búcsút is veszek tőle, nem lesz mitől féljünk.

A rokonítási buzgalom itt is túlragadja honfitársainkat.

Köz ajakon forognak minden nap *inda, indúl, indít* szavak és senki nem látszik ügyelni a nyelvészek közől, mily nagy szerepet játszik ezen szók törzse: *ind* az igeidőkben.

Lássuk elsőben jelentéseiket: *indúl*, latin értelmezéssel progreditur, egredi incipit (‚movet se' nem egészen fejezi ki, mert ez általános jelentésű, az ‚indúl' szóban pedig csak a tova menetel végetti megmozdulás értelme van); *indít*, facit ut proficiscatur vel progrediatur; *inda*, Kreszneric szerint: „*caulis*, a futó fűnek szára," mely t. i. a törzsből kiindúl, kifoly.

Ezen szók közös törzse *ind*. Már Kresznerics úgy jegyzi fel, mint régi szót és motivum, momentum, causa movens latin szókkal értelmezi. Ma ez nincs divatban; de van mint egyik alkotó rész az összetett *ind-ok* szóban, mely egészen megfelel a német ‚Beweggrund'-nak. Ez összetétel nem rég (leginkább én kezdém használni a hivatalos iratokban), de oly egyszerre érthető és oly közkedvességű, hogy alig lesz író, ki azt széltében nem használja, sőt már újabb származéka is van: *indokol*, ettől ismét *indokolás*. ‚Inda' szó mutatja leginkább, hogy a törzs eredetileg ige, mint számtalan *a, e, ó*, *ő*-be végződő, és elvont vagy elavult törzstől eredő főneveink vannak, melyek a törzsnek ige voltát tüntetik elő. Ilyenek *rig-ó* mintegy *rig* hangon szóló, *rikoltó*; *til-ó* mintegy *tiltó* azaz távoztató, mely a kenderszál idegen részeit eltávoztatja; *csib-e* = csib-ő azaz csipegő; *káb-a* = káb-ó am. kábuló, s tőle származnak: *kábúl* és *kabít* is; *tel-e* = tel-ő; *em-e*, = *em-ő* azaz szopó vagy szoptató. Csek-e = *csek-ő* szónak (honnan ‚csekély' is származik) törzse: *csek* valósággal is előfordúl mint ige a régiségben „A Cseken ők *csekének*", ez utolsó világosan ‚csek' vagy ‚csekik' igétől s jelentése: a csekély vizen átmenének, másképen és mai szokottabb szóval: *gázolának*.

Ind-a tehát annyi mint *ind-ó* vagy *ind* elavult igének részesülője, mely *ind* igének épen azon jelentése van, mint a származékoknak: *indúl*, *indít* (inda szóban annyi mint indúló, önhatólag; ind-ok szóban annyi mint indító ok, áthatólag). Legújabban igen szerencsés tapintattal vagy nyelvérzéssel (lehető hogy öntudatosan, mit az alkotó tudna megmondani) alkottatott egy új szó: *indó-ház*, melynek első része semmi egyéb mint az *ind* igének részesülője, tehát hosszabban volna: *induló ház*. Ha azon szó nem öntudatosan készült, hanem csak nyelvérzés után, helyessége még inkább szól mellettem, s úgy tudom, hogy használata már általános is lön.

Ezekben eléggé igazoltam, hogy *ind* helyesen elvont vagy, ha jobban tetszik, elavúlt törzs, még pedig igetörzs.

Arra nézve, hogy ez tökéletesen azonos az *end* s alhangú ragozásnál a hangrendszernek megfelelő *and* jövői

képzővel; hogy ennek tökéletesen jövő (proficiscitur) értelme van*), hogy ez magában tiszta jövő, de további ragozással, mint minden ige, minden múlt időket is elfogad, melyekből tehát múlt jövők lesznek, a mint ezeket, mondhatom a nyelvészek nagyobb része ellenére, az általános iróí nyelvérzés tökéletesen meg is állapítá, — a további mutogatás fölösleges és szükségtelen.

Példákat föntebb már láttunk. S bár a föltételesség eszméje sem egyik, sem másik származtatásban eredetileg nem foglaltatik, de két jövőnk levén s a föltételes mellett nagyobb részben a régi példák is harcolván, a szabatosság törvénye követeli, hogy e mellett maradjunk. Azonban a részesülőből segédigével történt összetételekben mint: onnan *leszen eljövendő*; ‚mert *jövendők valának*‘ a régieknél sem találunk föltételességet.

Magára a részesülőre alább még vissza fogunk térni.

Tizenegyedik idő:

Általános jövő

összetétetik az illető ige határtalan módjából (infinitivusából) és *fog* segédigéből, mely annyi mint: kezét rá teszi, vagyis *kezd*.

Nyelvemlékeink útmutatása szerint nem oly régi mint az előbbeni: azonban már a 16. század elején találjuk, például Pesti Gábornál ‚Wij Testamentum magijar nijelven‘ Máté evangelioma 15. fejezetében: „Ha kegig vak vakot *fog vezérlení*, mindkétten a verembe esnek“ (A Jászay-Codexben: „Ha kedig a vak a vakot *vezetendi*, monnaik a verembe esik). Különben eléggé ismeretes, példákra nincs szükségünk.

Csak azt kell emlékezetbe hoznom, mit már a jelen időnél megemlítettem, hogy ha a mondatban már valamely más szóval e jövő fogalma kifejezve van, a magyar takarékosság nem követel jövőt, hanem jelent (mintegy a jövőben jelent) alkalmaz. Tele van ezzel a két legjelesb nyelvemlék. Sőt ezekben sokszor nem is egy vagy más szóból, hanem csak az egész

*) Kalmárnál egyik jövő alak: *keresni indúl*.

szerkezet tartalmából tünik ki a jövő fogalma*), még a föltételesé is, példáúl a Jászay-Codexből (224. és 225. lapokon): „Ha Isten megfényesejtetett ő benne, és Isten (=isten is) *megfényesejti* (clarificábit) őtet; (a múltban: *megfényesejtetett* a *ha* kötszó miatt jövő értelme lappang és az utána következő ‚megfényesejti' valósággal jövőben jelen). „Fiajim! méglen kevesenneiglen tüveletek vagyok, *kereštek* (quaeretis) engemet (ha t. i. elmegyek, a mi a következőben jön elő) és miképen mondottam a zsidóknak, hová en megyek, tü nem jöhettek .... Szeressétek egymást, miként én szerettelek tütöket ... mert ebben *esmernek meg* (cognoscent) mindenek, mert (= hogy) en tanitványim vagytok, *ha* szeretetet *vallotok* (habueritis) egymáshoz (‚*ha vallotok*' föltételes mondat és jövő jelentésü, ezzel összeköttetésben: ‚megesmernek' jövőben jelen). Mondá neki Simon Péter: Uram hová mégy. Felele Jézus: Hová én megyek, té nem követhetsz engemet, *követsz* (sequeris) kedig *annakutána*. Mondá Péter ő neki: mire (= miért) nem követhetlek tégedet, *ma* én lelkemet te érted *vetem* (ponam — *ma* nincs is az eredetiben s világosan majdan értelemben vétetik —). Felele Jézus: Te lelkedet én értem *veted* (pones)? Bizony bizony mondom te néked, nem *énekel* (cantabit) kakas míg nem háromszor *tágadsz meg* engemet." (‚Énekel' az egész utóbbi mondatra „míg nem háromszor tagadsz meg," mely jövőt tartalmaz, vonatkozva lesz jövőben jelen).

XXIX.

Tizenkettedik idő egy egész család:

Múlt jövők családa.

A múlt jövők (természet szerint mind viszonyos idők) csak az újabb korban lettek divatozóbbakká és két fő osztályuk van:

1. *jövőben* (a beszélő jövőjében) *múltak*, melyek a be-

---

*) De valahonnan mégis kitűnik. A jelen egyesegyedűl nem használtatik s nem használtathatik jövő értelmében. Ez a magyar nyelvben uralkodó szabatosságot sértené.

szélőre nézve következő időt — ezen időre vonatkozva pedig multat jelentenek; pl. ha *látandottam* (avagy tartósan: ha *látandom* vala, vagy *ha látandám*), megismerem; ez utóbbira nézve (megismerem) amazok múltak, s valamennyien a beszélőre nézve jövők.

Hasonló: midőn a nap fölkél (vagy fölkelend), már két mértföldet *fogtam haladni*, avagy tartósan: *fogok vala* vagy *fogék haladni*; ezek is a beszélőre nézve szinte csak jövők, de a fölkelő (vagy fölkelendő) napra nézve múltak.

Az idők elméletét értve, ezek oly természetesen folynak, hogy bővebb ismertetését nem tartom szükségesnek, csak azt kivánván még emlékezetbe hozni, hogy ezekben, mint jövőkben mindig *némi kétesség rejlik*, s ebben különböznek a rendszerinti múltaktól.

A ki azt mondja, hogy ezeket mind kifejezheti rendszerinti múlttal — jó, hát fejezze ki! Miattam akármennyi múltat kifejezhet egyetlen egygyel. Az az ő dolga. Ha tetszik, csupán két idővel, jelennel és múlttal is beérheti. Hanem aztán, mit csinál a török, francia, latin, sőt még német múlt jövőkkel is? Ezeket is elhagyja? Vagy csak a magyart hagyja el? Már minek eldobni a mink van? Az sem áll, hogy a nép nem él velök. De ha különben volna is, minek akkor müvelt nyelv, ha csák a nép nyelvén akarunk írni és beszélni? Más nemzetek irodalma is beéri pusztán a nép nyelvével? Egyébiránt a jövő múltakra nézve legyen szabad itt főképen a „Magyar Nyelv Rendszeré"-nek cáfolatába ereszkedni.

A Magyar Nyelv Rendszerében ugyan is az mondatik a 143. §-ban „Többnyire mindazon példákat, melyeket bármily alakban is fel szoktak hozni, igéink régi, egyszerübb és rövidebb időivel is pontosan kifejezhetjük, p. o. ezen újabbakat: *ha kérésemet teljesítendéd, hálás fogok lenni; ha le fogtad írni*, vagy: *ha leirandottad, közöld velem; ha el fogtad végezni ha észre fogtam venni* stb, a régiek rövidebben és épen azért helyesebben igy ejtették: *ha kérésemet teljesíted vala, hálás leszek; leírván*, vagy: *ha leírtad, közöld velem; elvégezvén*, vagy: *ha elvégezted; észrevevén*, vagy: ha észrevétted."

Elsőben is meg kell jegyeznem, hogy az utóbbiak szabatos értelemre nézve különböznek az előbbiektől. Az előb-

biektől. Az előbbiekben vagy is a jövő múltakban, mint a francia szabályoknál is bővebben előadatott, némi kétség rejlik úgy hogy, ‚*ha kérésemet teljesítendéd*' azt jelenti: ha talán hajlandó leszesz kérésemet teljesíteni', és ez majdan meg is történt; ellenben ‚ha kérésemet teljesíted vala' bizonyosságot fejez ki vagy is azt jelenti, ‚hogy arról miszerint kérésemet teljesíted nincs semmi kétségem és ez majdan meg is történt. Világosan kimutattam ezt a népies példában is: „mire oda mentünk, el fogott szaladni." Hasonlóképen értelmezendők: „ha *leírandottad*, és: *ha leírtad*." Amaz azt jelenti: ha talán, vagy *föltéve hogy majdan leírtad*. Az utóbbiban (‚ha leírtad') bizonyosak vagyunk hogy a leírás megtörténik. Itt tehát a legelső nyelvészeti törvény, ú. m. a szabatosság nem pedig a rövidség határoz. Innen

Második észrevételem, hogy ha a szabatosságtól, vagy legalább ennek kisebb nagyobb árnyéklataitól a rövidség kedvéért eltérünk, akkor se előbbi múltakat (‚látott vala' vagy ‚látott volt'), se tartós múltat (lát vala) ne használjunk, mert ezek nélkül is és pedig ama helyett rövidebben teljes múltat (‚látott'), eme helyett viszonyos múltat (‚látá') még pedig legkisebb homály nélkül használhatunk. Hisz épen az egyik jelessége a nyelvmüvészetnek hogy, ha a nyelv kellő képességgel bir reá, a legkisebb árnyéklatokra is ügyeljen.

Harmadik észrevételem, hogy én sem mondom, miszerint minden lépten nyomon használjuk ezen árnyéklatokat, hanem, mint minden más szokatlanabb dolgokat, csak módjával. Itt az egyéni izlés vezérel mindenkit, mire nem létezik szabály semmi nyelvben. Ha értekezésben vagy nyelvtani munkában az ily példákat összehalmozzuk, ezek természet szerint már szokatlanságuknál fogva is sértik a fület; ellenben ha ezeket valamely leirásban vagy történeti előadásban harmadik, negyedik lapon még pedig illő helyen s mintegy csak ujságképen találjuk egyszer kétszer: akkor a figyelmet még jobban fölgerjesztik s az olvasót vagy hallgatót inkább vonzzák mint sértik.

A föntebbiekben tehát, hogy tulzóknak ne láttassunk, mellőzvén a még lehető többi időt, csak hat jövő múltat jelölék meg, ú. m. 1) ha *látandottam*, 2) ha *látandám*, 3) ha *lá-*

tandám vala, 4) *fogtam haladni*, 5) *fogék haladni*, 6) *fogék vala haladni*.

2-ik fő osztály : *múltban* (t. i. a beszélő múltjában) *jövők*. Példa : a bátyám, mint szándékozék vala, tegnap már Londonba *fogott* (avagy tartósan : *fog vala* vagy *foga*) *érkezni*. Ezek a beszélőre nézve már múltak, de a ‚szándékozék vala,' múlt időre nézve jövők, tehát múltban jövők; alakban a föntebbi általános múlt jövőktől itt nem különbözők, ‚múltban jövő' értelmök csak a szerkezetből tünvén ki.

Azonban ha részesülői jövőket alkalmazunk, akkor újabb alakok fognak előállani, ú. m. a bátyám . . . . tegnap Londonba *volt* vagy *vala érkezendő*; sőt itt a *volt vala* előbbi múlttal összetétel is, természetesen foly, pl. bátyám előbb *volt vala* Londonba *érkezendő*, mint ön barátja.

Itt tehát ismét három múlt jövő alakkal találkozunk : 1) *vala érkezendő*, 2) *volt érkezendő*, 3) *volt valá érkezendő*.

Ezek szerint a múlt jövők családában van kilenc külön idő; ezeket a föntebbi tizenegy időhöz számítva a valósági módban van *öszvesen húsz*, értelemben mind tisztán különböző idő, melyek a magyar prosában nemcsak mind használhatók, hanem némely nyelvészek ellenére számos és jeles irók által valósággal használtatnak is.

XXX.

Vannak ezeken kivül még a magyarban részint *kettőztetett* részint *részesülőkkel összetett* idők, melyeket már többször és több helyütt megemlíték s melyek újolag csaknem mind a húsz alakban előfordúlhatnak, ú. m.

1) jelenben : *várván várom*, *mondván mondom*, részint *erélyes*, részint *folytonos* cselekvés; viszonyos múltban : *várván várám*; tartós múltban : *várván várom vala*; együttes múltban : *várván várám vala*; teljes múltban : *várván vártam* stb. stb.

2) *nőttön nő*, *folyton foly*, *múlton múlik* igen tartós állapot vagy cselekvés, melyek szinte hajtogathatók.

3) *mondó vagyok*, *nyomatékos* kifejezése a jelennek a

különböző időkben; tovább hajtogatva: *mondó valék, mondó voltam* stb. stb.

4) *Készülőben vagyok*, *indulóban vagyok*, *tartós jelen* a különböző időkben; tovább hajtogatva: *készülőben valek, készülőben voltam* stb stb.

A jövő részesülővel összetételeket már föntebb láttuk.

Mind ezek helylyel helylyel s alkalmas módon használva a nép szájában is élnek, pl. *várván vártalak* tegnap, *nőttön nő* az árvíz, mi *tevő legyek*, épen *menőben vagyok*. Ha már most mind a négy pont alatt érintett alakokat mind a húsz időben, legalább ezek nagyobb részében használjuk, — a mint annak helyén azok mind használhatók is — előáll a magyarnak egyedül valósági vagy mutató módjában mintegy nyolcvan idő.

Hol van még ilyen nyelv!

Azt mondhatná valaki, hogy ezen kettőztetett és összetett alakokat külön időknek nem vehetjük, mert együvé nem iratnak. — Hiszen — kérem szépen — nem a külső összeirás határoz, hanem az értelem különbsége, különben a francia, olasz, angol, német, persa és isten tudja hány nyelvnek, sincs szenvedő hajtogatása, mert hiszen ezekben csak összetétel által kerülnek ki a szenvedő hajtogatások. Aztán azon összetételek csaknem ugyanazok, melyek a török nyelvben léteznek, melyek a török nyelvben is hol összeiratnak, hol nem. A franciában is a parfait défini, parfait indéfini, anterieur, anterieur défini, anterieur indéfini stb mind összetett, de külön iratni szokott idők. Ha mindezekben külön számítják az összetételeket, akkor nem látom által, miért nem volna szabad vagy illő a magyarban is külön számittatniok. S elvégre eredetileg a latin *audiveram* is csak annyi mint *audivi-eram*, és *audivero* annyi mint *audivi-ero*, sőt *audivi* sem más mint *audio-fui*. Mi a helyesirásban a kettőztetéseket és összetételeket nem húzzuk egybe — s jól teszszük, mert így a szemnek könnyebb a felfogás, bár a folyvásti kiejtésben a fül fenn nem akad rajta — de így járnak el az összetett időkre nézve számos esetben más nyelvek is, mégis külön számítják, külön nevezik azokat. S ezt tenni nekünk is szabad sőt kelletik.

XXXI.

A szükségi vagy *kapcsoló mód*, melynek jelene parancsoló mód helyett is szolgál, Révai szerint származik az igetőnek *ej* vagy *lej* indulatszóval összetételéből.

Lényeges észrevételem ugyan nincsen ellene, de én természetesbnek találom a *vajha* szóval összetételt. S valóban a régieknél mind a *j* mind a *h* hangokat együtt találjuk kivált magában a mód törzsében, pl. Irgalmaz*jh* minékük Dávidnak fia; ne *akarjh* félned; *nézjh* uram! müreánk; itéletet *őrizjh*. Hogy ezen *jh* vagy mai szokás szerint csak *j* az *s* és *sz* után hasonúl, *t* után pedig *s*-sé változik, a nyelvtanokból tudjuk *).

Figyelmet érdemel, hogy a görögben az optativus és a szanszkritban az úgynevezett dubitativus képzője szinte *j* hang.

Kapcsoló vagy szükségi mód használtatik rendszerint:

1) A *jelenben* oly igékkel kapcsolatban vagyis összeköttetésben, melyek általában *szükséget* vagy *kényszert*, különösen akarást, kivánást, követelést, kellést, kényszerítést, felszólítást, parancsolást, megengedést, tiltást, intést, akadályozást és hasonlókat jelentenek, pl. *kell*, *akarom* hogy *tanulj*; *nem engedi*, hogy valaki őt *gáncsolja*.

Továbbá ezen kötszók után: *azért hogy* (néha csak: *hogy*), pl. az apa *azért* fenyíti meg fiát, *hogy jobbuljon*; elmegyek, *hogy* az álomból *felköltsem* őtet; menjönk mű is el, *hogy haljonk meg* ő vele (Jászay-Codex). Néha, kivált a parancsoló módban nem mondatik ki, hanem csak magában értetik a parancsolást, tiltást jelentő szó: *kelj fel! eredj! ne ölj*; oda értendő: *parancsolom*, *parancsólja*, *mondja* stb.

2) Mind a *jelenben*, mind a *múltban* ezen kötszók után: *akár*, *bár*, vagy a velök összetett: *bárki*, *bármi*, *bármely*, *bárminő*, *akárki*, *akármi*, *akármely* stb névmások után, pl. bár sokan más nézetben *legyenek*, *bármit mondjanak* mások; *akár*

---

*) A *h* magában szinte gyakran előfordul a régieknél, mire fentebb már több példát láthatánk.

mondottam legyen akár nem; *bár tudtad legyen*, hogy várlak, még sem jöttél.

Ha ezek valósági móddal köttetnek össze, némi különbség érezhető, pl. ebben: *bár* sokan más nézetben *vannak*, tisztán értetik, hogy valósággal vannak más nézetüek; de ebben *bár* sokan más nézetben *legyenek*, nem mondjuk, legalább nem tudjuk: vannak-e mások valósággal más nézetben, hanem csak azt jelentjük ki, hogy saját véleményünket nem másítja meg, ha szükségesképen (belső meggyőződésből) volnának is más nézetüek.

Így ez: *akár mondottam legyen*, akár nem, különbözik ettől: *akár mondottam*. Amabban szükségesség rejlik, hogy t. i. azért mondottam, mert szükségesképen (okvetlenül) kellett vagy kellett volna mondanom, emez pedig valóságot fejez ki.

3) Kétkedő kérdésekben, pl. mit *tegyek* vagy mitevő *legyek* (körülírva: mit kell vagy szükség tennem?); mit *mondjak*? hová *legyek*?

A magyar szükségi mód elfogadja még egy másik múlt alakját is t. i. a jelennek ‚vala' segédigével összetételét, melyet, a szükségi mód *tartós* vagy *késérő múltjának* nevezhetünk. Példáúl Palmerstonnak mint angol ministernek múlt év végén tartott egyik beszédéből ezeket olvastam német lapokban: „Ich brauche wohl kaum zu sagen, dass wir äusserst froh gewesen wären, wenn wir Gründe hätten finden können, die uns ein Recht dazu gegeben hätten von der neapolitanischen Regirung die Freilassung der beiden Engländer zu verlangen." Ezen többszörösen összetett mondatot én azonnal következőleg késértém meg magyarra fordítani: Alig kell mondanom, hogy mi fölötte *örültünk volna*, ha okokat *találánk*, melyek *jogosítandók voltak* bennünket, hogy a nápolyi kormánytól a két angol szabadon bocsáttatását *kivánjuk vala*. Jelen célunkra közelebb az utolsó mint szükségmódi összetett múlt vagyis ‚kivánjuk vala' tartozik. Ha csak jelent használok: ‚kivánjuk,' akkor ennek kétségén kivül azon értelme volna, hogy ‚mostan' történik a kivánás, az én kifejezésem szerint pedig már elmúlt a kivánás ideje, t. i. mintha igy állana: akkor vagy legalább mindjárt azután kivántuk

volna, ha okokat találánk, melyek jogosítandók voltak bennünket. A németben s hihetőleg az angol eredetiben is a késérő idő megjelölése nélkül infinitivus áll, de ez engem nem korlátol, hogy a magyarban az értelmet még szabatosabban adjam. Ezen idő alkalmasint oly sajátja a magyarnak, melyet egyedül igealakkal bajosan fejezhetnek ki más nyelvek.

Ezen szükségi módban még jövő idő is lehető. Maga, a Magyar Nyelv Rendszere' él ezen példával: „bár mit *mondandjának* is (t. i. jövendőben) az emberek rólunk," (melytől különbözik: bármit *mondjanak* is, t. i. jelenben az emberek rólunk), rá semmit sem ügyelünk (jelenben); vagy semmit sem fogunk ügyelni (jövendőben [1]).

Más nyelvek több más esetekben is kapcsoló módot használnak, a hol a magyarban, midőn t. i. valamely valóság fejeztetik ki, az nem alkalmazható; mire nézve nem lesz fölösleges a két klassikai nyelven kivül a köztünk legismeretesbeket ú. m. a németet és franciát is felhozni.

A latinban [2]) azt tanitják, hogy *ut, ne, quo, quod, quin, cum, si*, továbbá *quamquam, si, etsi, licet* stb. után sokszor conjunctivus használtatik valóságot kifejező mondatokban is, pl. videtisne *ut* eos *agitent* furiae (nem látjátok, hogy a furiák *zaklatják*, nem: zaklassák vagy zaklatnák őket); *si* nos *sequaris* (ha bennünket követsz vagy követendesz, nem: kövess); vereor *ne* non te *juvet* (tartok tőle hogy nem *segít* rajtad, nem jó volna: segitsen vagy segitne rajtad); quum Athenas tamquam ad mercaturam artium *sis profectus*, inanem redire turpissimum est (miután Athenébe mint a művészségek vásárhelyére mentél [nem mentél legyen], üresen visszajönni nagy szégyen; licet multa *sint* (bár sokan vannak, nem: legyenek) stb. Néha a kötszók el is hágyatnak; pl. nolo nunc dicere, quae *fuerit* tua in me impudentia (most nem akarom mondani, mily szemtelenséggel *voltál* irányomban,

---

[1]) Az óhajtó módban, mint alább fogjuk látni, a jövőre már régi példánk is van.

[2]) A latinban és németben az ohajtó vagy föltételes mód is csak a kapcsolónak egy része ú. m. az imperfectum és plusquamperfectum. Ezekről az ohajtó módban lesz szó.

nem : voltál legyen). A régi nyelvemlékekben s különösen a Révai- és Jászay-Codexben is sok ily latinismus találtatik, melyet nem kell követni, mert e részben szabatosabb az élő magyar nyelv, pl. „mert te jóllehet ember *légy* (e helyett : ember *vagy)*, teszed temagadat istenné“ (Jászay-Codex); tudvátok hogy *elment légyen* (e helyett : *elment*) én tőlem a beszéd (Révai-Codex).

A görögben Curtius szerint félelmet és aggályt kifejező, mondatokban is élnek conjunctivussal, pl. *μὴ ἀγροικότερον ᾖ το ἀληθὲς εἰπεῖν* (ha nem gorombaság [elmarad : legyen] az igazat megmondani).

A franciában szinte kapcsoló mód áll a félelmet, aggodalmat jelentő szók után, pl. j'ai peur que vous ne vous *trompiez* (félek, hogy csalódik ön, nem jó volna : csalódjék ön).

Így a kétkedést, csodálkozást, hivést jelentő szók után is, pl. je doute que vous *aimiez* votre soeur (kétlem hogy ön *szereti* [nem : szeresse] nővérét); je m'étonne que vous *parliez* déjà si bien (csodálkozom, hogy ön már oly jól *beszél*, nem : beszéljen); je ne puis croire que vous *ayez* appris si peu de temps (nem hihetem, hogy ön oly kis ideig *tanult*, nem : tanult legyen).

Sokszor a visszahozó névmások után is: dites-moi un mortel, qui *ait* toujours *été* heureux (nevezz nekem egy halandót, a ki mindig boldog volt, nem: boldog volt legyen); c'est l'unique livre, que j'*aié* (ez az egyetlen könyv, melylyel *bírok*, nem : birjak); il n'y a presque rien, dont on ne *vienne* à bout avec des soins et de la constance (csaknem semmi sincs, melylyel gondosság és állhatatosság által célhoz nem *jutunk*, nem : célhoz nem jussunk, de igen : célhoz nem *jutnánk*, mert itt lehetőség fejeztetik ki, lásd alább a lehetőségi módot); c'est le plus bel enfant que j'*aie vu* (ez a legszebb gyermek, kit *láttam*, nem : *láttam* legyen) stb.

A német nyelvben is oly szók után, melyek nem valóságot jelentenek, szinte kapcsoló mód használtatik, pl. dem Kranken träumt, er *habe* Flügel und *könne* fliehen (a beteg azt álmodta, hogy szárnya *van* [nem : legyen], és röpülni *tud* (nem : tudjon; de lehetőségi módban helyes : azt álmodta, mintha szárnyai *volnának* és röpülni *tudna*).

Továbbá számos oly esetekben, melyekben habár valamely dolog valónak állíttatik is, mindazáltal némi kétség mégis megengedhető, pl. Und wer ist, der solches nicht *wisse* (kicsoda az, a ki ezt nem tudja [valósági módban] vagy : tudná [ohajtó módban, minthogy itt lehetőségről is van szó); thue nichts was Gott *missfalle* (semmit ne tégy, a mi Istennek nem tetszik, nem : tessék, de igen : tetszenék, mint lehetőség); wozu nützt es, dass er viel Bücher *habe* und sie nicht *lese* (mit ér, ha sok könyve van [nem : legyen] és nem olvassa; ez utolsó is valósági módban).

Különösen valamely mondat avagy vélemény puszta tartalmának előadásánál, legyen azon mondat avagy vélemény saját, vagy idegen, s vétessék bár az helyesnek vagy nem helyesnek; pl. er entschuldigte sich mit der Bemerkung, dass alle Menschen gebrechlich *seyen*, und dass andere dasselbe thäten (azon észrevétellel mentette magát, hogy minden ember gyarló (elmarad : legyen) és hogy mások ugyan azt tennék); ich war überzeugt, der sey ein Mensch, der ein menschliches Antlitz *trüge* (meg voltam győződve, hogy azon egyén, ember [elmarad : légyen], a ki emberi ábrázattal *bír*, nem : birjon).

XXXII.

A *lehetőségi* vagy *ohajtó mód* képzője *n* hang vagy is *na* szótag al-, és *ne* felhangú ragozásban. Eredete világosan : *no* indúlatszó (németül : nun! wohlan! latinúl: *age! agedum! age sis*); melytől *nódit, nódúl, nógat, nosza* szók is származnak.

Révai szinte megérinti igen röviden a *nosza*, régiesen *nojsza* magyar szót is, mindazáltal szokása szerint itt is inkább az idegen nyelvekre hivatkozik s felhozza mindenek előtt a finn : *nojan* szót, mely am. igyekszem, azután az eszt: *noud-ma* igét hasonló jelentéssel, és a héber *hon* vagy a hiphil formában *héhin-t* szinte azon jelentéssel. Felhozza továbbá hogy a finnben a kapcsoló mód jelenének, mely az esztben egyszersmind hapcsoló mód imperfectuma is, képzője szinte megegyezik a magyarral s így hangzik az egyes harmadik személyben : *ne-e*, például *sano-ne e*, am. szóljon vagy szólna. Végre előadja még hogy tulajdonképen a kapcsoló mód imperfectumának, mely különösen a magyar nyelvbeli óhajtó

módnak felel meg, képzője a finnben s az eszt dorpati szójárásában *es, as,* mely némely más szójárásokban *eks, aks,* vagy *its, ots,* vagy *iz, ez, az, idz, edz, odz.* Ezeknek, legalább az elsőknek eredete, úgymond, az eszt: *isso,* mely annyi mint kivánság, lappúl: *isto,* szirűl: *szeva*, vagy *szva*, mely a piel formában *szavvi,* am. kivánt, melylyel megegyezik az arab: *saha* vagy *sahi,* mely utolsóval igen közel rokon a magyar *soha* vagy *soh* természetutánzó hang *sohajt* szóban, s talán — így szól — a magyar az eredeti. Megemlíti még a többek között a török nyelvet is, melynek, mint föntebb láttuk, a föltételese (conditionalis) *sza, sze* képzőket veszen fel, pl. *sze-sze, bak-sza*, de a melyek mint szinte láttuk maga a létige: *isze* (ha van v. volna, v. leend).

Figyelmet érdemlőnek tartom, hogy *nosza* összetett magyar szóban mindkét képző feltaláltatik (honnan *nosztt, noszogat, noszol* igék); és hogy különösen az utóbbi (sza) némely szavainkban a kapcsoló mód jelenének vagy is a parancsoló módnak második személyéhez szokott toldatni, pl. *add-sza, mondd-sza, hordd-sza;* a gömöri szójárásban pedig (*sze* vagy *szi* alakban) a harmadik személyhez is, pl. *hallja-szi, mondja-szi*, *adja-szi*; különben *sza* vagy *sze* (ellenkezőleg mint *no*) magában önállólag nem használtatik.

Ha jelentésöket veszszük, mind kettőben a *nó*-gatás, ösztönzés (Antreibung, Aufmunterung) értelme rejlik s az óhajtó mód fogalmának lényegben megfelel. Ugyanis

Óhajtó móddal élünk:

1) oly igékkel viszonyban, melyek óhajtást, kivánást, kérést, kérdést, kétkedést, vélekedést, jelentenek, pl. óhajtom, kivánom, kérlek, hogy *látogatnál meg;* (kérdelek) nem lennél oly szives házambam meglátogatni? kétlem hogy *eljönnél*; nem hiszem, hogy a gőzhajó már *megérkezett volna;* úgy vélekedem hogy haza menni jobb *lenne.*

2) Az óhajtó indulatszók után, milyenek: bár, bárcsak, ó, ha, vajha, vajmi stb, pl. bár vagy *bárcsak* vagy vajha veled *találkoznám*; vajha *szólhatnék* ő Felségével! *vajmi* nagy boldogság *volna* csupa jók társaságában élni.

3) A tehető formában magának a lehetőségnek kifejezésére, pl. az *megtörténhetnék* (vagy megtörténhetik, mert már a

tehető formában is kifejeztetik a lehetőség); mi *lehetne* (vagy: mi lehet, v. mi volna) nagyobb szerencsétlenség mint a rosz barát!

4) Ezen kötszók után: *a nélkül hogy*, pl. soha se szóljunk, a *nélkül hogy* ne *gondolkodnánk*; csak mentünk, a nélkül hogy *tudtuk volna, hová.*

5) Föltételes mondatokban a mondatnak föltételezett részében, pl. ha pénzem van, könyveim is *volnának*; ha pénzem vala, könyveim is *voltak volna.* Erről bővebben lesz szó az összetett mondatokban.

Hogy ezen mód a jövő alakot is fölveszi, már láttuk a ‚Szentpéteriek végzésében' is: „Hogyha pedig történnék, hogy valaki ez mi végezésünknek ellene vakmerőképen idegen bort *hozandana* be."

De fölveheti a tartós múlt alakját is, pl. ebben: *tudnám valu*, ha értesítettél volna ‚a tudnám vala' alakban a múlt a jelennel mintegy összekapcsoltatik s azt jelenti: tudtam volna és még most is tudnám; más volna akár csak: *tudnám* (jelenben), akár: *tudtam volna* (múltban).

Más nyelveket tekintőleg, itt leginkább a latin az, mely mind a régi mind néha a mostani irókat is tévedésbe viszi. T. i. a latin jelen és múlt conditionálisok (iskolai nyelven: a kapcsoló mód imperfectuma és plusquamperfectuma) igen gyakran használtatnak valósági értelemben, mit a magyarban kerülni kell, mert az élő népnyelv e tekintetben is oly gyönyörű szabatosságot követ, hogy azt semmi akár régi akár új tekintélynek föl nem áldozhatjuk. Példák: fuerunt qui *negarent* (voltak, kik *tagadák*, nem: tagadnák, mert valóságról és pedig múltban jelenről van szó); oratio tua ita placuit, ut omnes te *admirarentur* (.... hogy téged mindnyájan *csodálának*, nem: csodálnának, szinte a fenntebbi okból); res ita agebatur, ut nihil *praetermitteretur* (a dolgot úgy viszik vala, hogy semmi el nem *mulasztaték*, nem: mulasztatnék, szinte a föntebbi okból); ad quem cum legati *venissent* romani: adiit regem (kihez midőn a római követek *eljöttek* [nem: eljöttek volna, mert valóságról még pedig bevégzett múltról van szó], a királyhoz mene); qui posteaquam maximas *aedificasset*, *ornasset*que classes, legatos *misit* (a ki miután igen nagy hajókat épített és

fölszerelt [nem : épített és fölszerelt volna] követeket külde). Hemzsegnek az ily latinosságok a Révai- és Jászay-Codex-ben is.

Használtatik még az ohajtó mód jelene szelidebb modorú parancsoló helyett is; vagyis inkáb a kérést, kivánást, ohajtást jelentő szók elmaradván, parancsoló helyett óhajtó móddal élünk, pl. *jönnél el* hozzám; *várnátok* meg, míg visszajövök; *hoznátok* el gyermekeiteket is stb mindenütt oda értendő : óhajtom, kérlek stb.

XXXIII.

Határtalan vagy *miségi mód* képzője *ni*, melynek eredetére nézve Révainál röviden egybe foglalva a következőket találjuk :

„A votjákoknál szinte feltaláltatik ezen képző : *vaszt-a-ni* (= a magyar ; fosztani), *nyuit-ni* (=nyujtani) *tud-i-ni* (= *tudni*), *min-i-ni* (= menni).“

„A héberben megvan az mint előrag a **ni**phal s az arabban az *inkabel* formában *lesz* vagy *lett* értelemben. A héberben úgy is előfordúl mint névmás, pl. *binj***án** (építni), *bána* (= épített) szótól.“

„Az eszteknél az infinitivus képzője : *ma*, *neel-ma* (nyelni), *tund-ma* (= tudni).“

„A szyrek és chaldéaiaknál *me* alakban mint előrag fordul elő, pl. **me***ktal* vagy **mi***ktal* ölni, **me***pkad* vagy **mi***pkad* nézni.“

„Jelentésére nézve a hébereknél gyakran előfordúl mint igenév előképzője cselekvény értelemben, pl. **mi***smár* őrzés, szemlélés (annyi mint őrző v. szemlélő cselekvény), **mi***ktab* irás (iró cselekvény). Hasonló neveket alkot ugyanazen képző mint utórag a lapoknál, pl. *taid-***em** (tudás vagy tudam), *taid-et* (tudni) igétől ; *tsábm-***em** (csapás), *tsabm-et* (csapni) igétől ; *él-***em** (élés), *él-et* (él-ni) igétől ; *menn-***em** (menés), *menn-et* (menni) igétől. Vannak nálunk is ugyanazon alakulás szerint származott szók, mint *foly-***am**, *kell-***em**.“

„Az eredeti nyelv *ma*, *me*, *mi* képzőjének jelentő szónak s szinte a föntebbi értelmünek kellett lennie, mely is annyi

mint *cselekvés* vagy cselekvény (actio s a rokon *opus, factum, perfectio*). A magyar *mű* vagy *mív* szó is hasonló jelentésű és eredetű, melytől származik *mivel* ige is."

„A héber infinitivusokról is, melyek csak hangzókban különböznek a törzstől, azt tanítják a nyelvészek, hogy azok oly főnevek, melyek határos igének jelentését (cselekvését, szenvedését vagy benmaradó fogalmát elvontan, minden megszorítás nélkül az időre, számra és személyre) fejezik ki, pl. *pákad* inspexit (nézett); *pakod* v. *pèkod*, inspicere, azaz actio inspiciendi (nézni, vagy nézés)."

„Ugyanilyen értelmüek a magyar, továbbá az eszt és szyr infinitivusok is. Ezen mondatok: *írni akorok, tetszik írni* csak annyi mint *írást akarok, tetszik az írás*."

A németek épen magát az infinitivust főnévileg is használják, pl. das Schreiben, das Leben.

„A török infinitivus képzője: *mak*, *mek* rokon a magyarral, mely közelebb a héber *gámar* (perfecit, absolvit, finivit) vagy arab *kamal* (effecit, perfecit) szókkal tártathatik egy eredetűnek. A pérsa *en* *), mely egészen egyező a némettel, alig különbözik a magyar *nitől*."

„A lapp infinitivus képzője *et* vagy *édt* vagy *ed* közös a szlávokéval, s megyezik a magyar elvont nevekkel, melyek az igékről ugyanazon képzők által származnak, pl. *szeret-et, készül-et, akár-at, indul-at*. Ugyanezen képző a héberben előtét gyanánt tűnik fel, pl. *tikvah* (várás) erről *káváh* (vár-t)."

Ezek szerint bebizonyítottnak hiszi Révai, hogy az infinitivusok képzői jelentéssel bírnak és magok az infinitivusok igeneveket alkotnak.

Révai, mindezen képzőket valamely eredeti nyelvből származtatja (valamint szokása szerint több másokat is); és megérinti ugyan a magyar *mű* vagy *mív* szót, de ezt is ugyanonnan származottnak véli.

Én pedig valamint másutt úgy itt sem megyek oda, hol vették más nyelvek a magok képzőit, hanem csak azt szere-

*) Tulajdonképen *iden*, vagy *áden* stb. Megemlíthetők itt a görög: *ει* és *ναι* képzők is.

tem kutatni, hol vette a magyar a magáéit; egyébiránt érdekesnek tartom megemlíteni, a mennyire tudom, a rokonságokat is.

Így a magyar infinitivus képzőjével (*ni*), kétségen kivül találunk számos rokonságokat, mint föntebb Révainál láttuk. Hol vették más nyelvek a magokét, nem tudom, valamint azt sem tudom: létezik vagy létezett-e valahol a Révai által számtalanszor emlegetett eredeti nyelv (lingva primigenia) és melyik az? De úgy hiszem, hogy mint magyar nyelvben buvárkodónak, és magyarnak legelső kötelességem nyomozni: mi értelme lehet a magyar *ni* képzőnek, vagyis találtatik-e magyar szó, mely az infinitivus képzőjének megfelel. Mert hiszen azt alig fogja valaki kétségbe vonni, hogy a többi nem csak ige-, hanem valamennyi más magyar képzők is (szélesebb értelemben t. i. a nyelvtani képzőket vagy az úgy nevezett ragokat is ide számítva) tiszta jelentéssel bíró valamely szótól, legalább gyöktől eredtek, néha összeolvadással, néha egy vagy más hangnak is elhagyásával, például mint föntebb előadtám a mutatómód imperfectum képzője *ha* vagy *ó* szóból, múltjáé *to* gyöktől vagy *tova* szótól, a föltételes jövőjeé *ind* gyök vagy törzsöktől (*inda*, *indít*, *indúl* szókban), a kapcsoló mód képzője *no* szóból, az ohajtó módé *vajha* szóból.

Az infinitivusról kétségtelen egy részről, hogy számtalan nyelvben főnévül is szolgál, más részről, mint általában elfogadott neve is mutatja, az igéknél némi határzatlanság, különösen személytelenség jellemével bír.

Nem hiszem, hogy volna nyelv, melyben az infinitivus értelme hűbben és szebben volna kifejezve, s hangban is rokonabb önálló szó felelne meg neki mint a magyarban. A magyar infinitivus képzője, mint tudjuk, *ni*. Tökéletesen megfelel neki mind hangban, mind különböző jelentéseiben a *mi* névmás ‚valami' értelemben. Hangban az *m* és *n* igen közel rokonok egymáshoz. Jelentésére nézve pedig gyakran halljuk az *olyasmi*, *ilyesmi*, *mit sem hallottam*, kifejezéseket olyas ‚valami', ‚valamit sem hallottam' értelemben. Tehát látni annyi mint *látmi* vagyis *lát valami*, *látó valami* (latinúl mintegy: *videns quid*, németül: *etwas Sehendes*), tehát főnév, még pedig némi határozatlan jelentésü főnév.

Innen ‚*látni*, *írni* akarok' annyi mint: látó valami, író valami (mint látó lény, mint író lény), akarok, azt akarom, hogy látó vagy író valami legyek (hogy lássak v. írjak). Így: ‚*tetszik* (*nekem, önnek*) *írni*' annyi mint: tetszik (nekem vagy önnek), hogy író valami vagyok vagy ön író valami, szokottabban: hogy én író lény vagyok, hogy ön író lény.

Kisértsük meg mind azon eseteknek, melyekben infinitivus használtatik, e szerinti értelmezését, úgy fogjuk találni, hogy ez mindenütt megfelel a föntebbi származtatásnak, még személyragozott (látnom, látnod, látnia stb.) állapotban is. Tudniillik:

Infinitivus használtatik a magyarban:

1) személytelen igék mellett, milyenek: kell, kelletik, illik, lehet, nincs, van (nekem, neked stb.); pl. még ma ezt el *kell* nekem *végezni* vagy el *kell végeznem*, annyi mint kell nekem, (hogy) ezt még ma elvégző valami (legyek); ifjúnak *illik* magát szerényül *viselni*, annyi mint: illik az ifjúnak, hogy magát szerényül viselő lény legyen; *nincs* mit *mondania*, annyi mint: nincs mit mondó valami lehessen; *van*-e mit *ennetek* annyi, mint: van-e mit evő valami lehessetek stb.

Ide tartozik midőn a szinte személytelenül használt *van* mint kapcsoló (copula) szóval*) összeköttetésben főnévileg alkalmazott melléknév áll a mondományban, pl. *szép* (vagyis szép dolog — decorum est —) a hazáért *meghalni*, annyi mint: szép dolog a hazáért meghaló valami, vagy meghaló lény; *hasznos vala tanulnunk*, annyi mint: hasznos dolog, hogy tanuló valami v. tanuló lény valánk, azaz, hogy olyas valami valánk, mely tanul; *gyalázni könnyebb mint jobbítni*, annyi mint: gyalázó valami (valami a mi gyaláz) könnyebb, mint jobbító valami, valami a mi jobbít stb.

2) Mindazon igék mellett, melyek kapcsoló és ohajtó módot kivánnak, pl. *parancsold elmennie*, annyi mint parancsold (hogy ő) elmenő valami (elmenő lény legyen); *kéretik az olvasó figyelméznie* annyi mint: kéretik az olvasó, hogy figyelmező lény legyen; *kinek adatott hatalom oldania és köt-*

*) De a melyet a jelen időben a magyar nem mond ki, hanem csak alatta ért.

nie, annyi mint kinek adatott hatalom, hogy oldó és kötő lény legyen; imádkozzunk, hogy úr birság napra jutva, jobb felől *igtatnia* éleszszé őt, ‚igtatnia' annyi mint: a végett hogy igtató valami legyen stb.

3) Még következő igék mellett (ide értve más hason értelmüeket is): *kezd, segít, igyekszik* (v. *szándékozik*), *tanít, tanúl, megy, jön, lát, hall*, pl. kezd *dolgozni*, annyi mint: kezdi (mint) dolgozó valami, mint dolgozó lény; *segítettem neki írni*, annyi mint: segítettem neki (mint) iró valami, (mint) iró lény; *láttam a napot leszállani*, annyi mint, láttam a napot (mint) leszálló valami(t); *hallottam őtet szónokolni* annyi mint: hallottam őtet (mint) szónokló lény(t); *rajzolni tanúlok*, annyi mint: tanúlok (mint) rajzoló valami, vagy rajzoló lény; hasonlók: *írni szándékozom; ebédelni megyek; látogatni jöttem* stb.

4) *Fog*, mint jövőt jelentő segédige mellett, pl. *írni fog, látni fog*, annyi mint: kezét rá teszi mint iró valami, vagy iró valami lesz jövőben; látó valami lesz jövőben *) stb.

Ezek szerint nem alap nélkül neveznök a magyar infinitivust *miségi* módnak.

Az eddig előadott infinitivus csak jelen idő alakja.

A magyar infinitivusnak nincs ugyan múltja, hanem a két régi nyelvemlékben gyakran részesülő fordúl elő mult infinitivus értelmében, pl. Jézus azért hogy látá őtet *siratta*; ‚látá ő napát *fekette* és hideg *lelette*.' Jászay-Codex. Mik Pesti Gábornál így vannak: ‚Jézus azért mikoron látná őtet *hogy sírna*'; ‚látá az ő napát *hogy fekennék* és hideg *lelné*.' Mai nyelven ezek helyett szinte csak infinitivussal, mint föntebb, vagy pedig ‚hogy' szóval pótolva mutató móddal is (múltban vagy jelenben) élünk: Jézus azért mikoron látá (vagy látván) őtet, *hogy sírt* vagy hogy *sír* (vagy: sírni); látá ő napát *hogy feküdt* vagy *hogy feküszik* (vagy: feküdni). Azonban

*) Csaknem valamennyi infinitivus kifejeztethetik, mint Révai is megjegyzé, az *ás és* vagy *at et* végezetü igenevekkel is, pl. ifjúhoz a szerény *magaviselet* illik; szép a. házáért *meghalás*; kéretik az olvasó *figyelmezése* vagy figyelme; *dolgozáshoz* kezd; segítettem neki az *írásban*; láttam a nap *leszállását* v. *leszálltát*; hallottam *szónoklatát*; *rajzolást* tanúlok stb. stb.

Az *ás és* valamint *at et* származtatása alább adatik elő.

egészen személytelenül szólva miségi móddal élünk, s ha a múlt jelölése is szükségesnek látszik, a magyar infinitivus ‚vala' szóval is összetétethetik, pl. e latin mondatot: *et ‚voluisse' sat est* magyarúl így adhatjuk: ‚*akarni vala*' *is elég*. ‚Akarni' magában csak jelent fejezné ki; ha pedig a személy is kitétetik, s *hogy* szóval pótolva mutató mód használtatik, pl. *hogy akartál* (vagy akartad) is elég; *hogy akará* is ön, elég, ez már kissé czifrább volna, s nem adná vissza a latint oly egyszerűen mint az általam javaslott mult infinitivus.

A jövőt az infinitivusban már többen megkisértették; talán helyesen alkalmazhatnók a görög aoristus infinitivusának kifejezésére, midőn ez jövő értelemmel bír, pl. ‚nagy dolognak tartom uralmat *alapítandani* (καταπράξει), de sokkal nagyobbnak az elnyertett *megtartandani* (διασώσασθαι). Így ez is: igyekezem szivességedet *meghálálandani*, kétségtelenül különbözik ettől: igyekezem szivességedet *meghálálni*. A magyar ige könynyen elfogadja ez alakot, miért ne élnénk vele módjával annak helyén?

XXXIV.

A részesülők.

A magyarban három fő osztályba sorozhatók, ú. m. 1) *főnévi*, 2) *melléknévi*, 3) *határozói* részeszülők.

Főnévi részesülők.

a) Jelenben *ás és* képzővel, mely is származtathatik *esik* (azaz történik) igének *es* gyökétől, melyet tájdivatosan például Bihar megyében az Érmellékén *és*-nek még pedig *ik* nélkül is hallhatni, pl. *és* az *eső*, e helyett: *esik* az *eső*. Innen *es* v. *és*-főnévnek vétetve annyi mint esemény, pl. *jövés* annyi mint azon esemény midőn valaki jön, *itélés* azon esemény vagy cselekvény, midőn valaki itél stb.

‚Esik' más nyelvekben is előfordúl ‚történik' sőt ‚van' értelemben, p. o. a héberben הָיָה, a persában *uftáden* stb. E szerint a magyar *esem* (=történő vagyok) szónak hangban nagyon szépen megfelelne a szanszkrit *aszmi*, a latin: *sum*, és több más nyelvbeli rokon létige, ha a nyelvészek vakmerő hasonlításomért meg nem neheztelnének.

Ezen főnévi részesülő használata oly általános, hogy példákra alig van szükség. Megfelel a német nyelvbeli infinitivusnak, midőn ez főnévül alkalmaztatik, pl. *dicsérés* das Loben, *kérés* das Bitten, *ménés* das Gehen, *álvás* das Schlafen stb, így a görög infinitivusnak is, pl. τὸ πράττειν (das Thun) cselekvés. Még csak azt jegyzem meg, hogy egykét esetben nem csak eseményt v. cselekvést, hanem tárgyat is jelent, pl. *tojás, rakás, kelés, forrás* stb.

Régibb nyelvemlékeinkben ez igen gyakran *at, et* alakban fordúl elő: „ő *országlatának* (ma: országlásának) XII. esztendejében; *születettel* (születéssel) nagyobbakat; szünjék meg te *méltatlankodatod* (méltatlankodásod); és menjétek ki *hirtelenkedettel*" stb.

Az *at*, *et* képzők inkább a *te* eredetre (mint *tesz*, *tehet*, *tegyen* stb. szók gyökére) vezérelnek s a latin factum' értelmét alkotják. Innen mintegy elvont jelentéssel bírnak, pl. *irás*, együtt gondoltatik az iró egyénnel, *irat* pedig ettől elvontan.

b) Múltban *t* vagy *tt* múlti képzővel és személyragokkal, pl. *álltom*, *jöttöm*, *mentem*; leginkább benmaradó rag kiséretében: *álltomban*, *jöttödben*, *mentökben*. A törökben is megvan: *bildügüm* kadar, *tudtomra*; *geldügümden* szonra, *érkeztem* után.

c) Jövőben *andás*, *endés* képzőkkel, nem igen van szokásban, de az alak igen természetesen foly s megfelelne a török szándékos részesülői jövőnek, pl. *keládsaghem*, cselekvendésem.

Melléknévi részesülők: a) Jelenben *ó* vagy *ő* képzővel. Származtatására nézve Révai véleményét elfogadhatjuk, mely szerint az nem egyéb mint az *ő* névmás: *dicsérő* annyi mint *laudat ille* vagy *qui laudat*, *lépő* am. *graditur ille* vagy *qui graditur* stb.

Főnévül is használtatik, pl. *Teremtő*, *Üdvözítő*, *iró*, *szerző* stb.

b) múltban épen azon képzőkkel, melyeket a valósági mód múltjában láttunk, sőt ezek fölveszik a személyragokat is, úgy, hogy alakban tökéletesen összeütnek a valósági mód határozott ragozásával, pl. ő *imádta haza*, *imádtam haza*, *imád-*

tad haza, *imádtuk haza* stb. A török nyelvben egészen hasonló módon használtatik, pl. gözler *görmedük* nergiszler, szemek *nem látták* nárcisok; babang *szattughı* atleri kördüm, az apád *vásárolta* lovakat láttam; *dokdüküng* ádem kim dür, a *megverted* ember kicsoda?

c) jövőben *andó*, *endő* képzőkkel, igen gyakori használátu mind cselekvő (alanyi) mind szenvedő (tárgyilagos) jelentéssel; pl. onnan leszen *eljövendő*, *tisztelendő atya* amott cselekvőleg, itt szenvedőleg. Előfordúl a török szándékos jövő értelmében is, pl. *keladsag*-im, *teendő* vagyok (franciául: je pense faire).

d) határozatlan időben *va*, *ve* képzőkkel. Révai ezeket egynek tartja a valósági mód viszonyos idejének *a*, *e* képzőivel, melyeket föntebb láttunk. Véleményemmel ezek nem mások mint *van* ige gyöke: *va*, tehát annyi mint *való*, a *mi van*; pl. *dicsérve* annyi mint dicsérő való, a mi vagy a ki dicsér; de vétetik szenvedő értelemben is, a mi vagy a ki dicsértetik.

Használata igen közönséges és ösmeretes. Régente általában ragoztatott, példák (Révai után): „hívsággal *rakvának* (ma: rakottnak) érzené minden javát e földnek" (Pázmán); minden tévelygésekkel *rakvát* (ma: rakottat) neveti" (Telegdi); „az úrnak irgalmassagával *rakvák* a vizek" (Pétsi) stb. Ez utolsó többes harmadik személyben és szenvedőleg ma is divatozik. Ezen részesülő a két jeles nyelvemlékben személyragozva is előfordúl: „A mely föld tégedet *meghalvád* fogadand;" „hogy *élvénk* dicsérjük te nevedet;" „bünhödtünk *eltávozvánk* tetőled." (Révai-Codex) stb. Határozó (*ván*, *vén*) helyett, a két utóbbival nagyobb szabatosság végett ma is élhetnénk, pl. „hogy élvénk dicsérjük te nevedet" szabatosabbnak látszik, mint: „élvén dicsérjük te nevedet."

Határozói részesülők: a) Jelenben *ván*, *vén* képzőkkel; a föntebbi *va*, *ve* képzők, *an*, *en* határozói képzőkkel egybe olvadva.

Megfelel a francia részesülőnek, midőn az a németben *als*, *da*, *nachdem*, *indem* stb. kötszókkal iratik körül, pl. Voltaire *étant* en Prusse, un anglais, qui avait une mémoire prodigeuse, vint à passer, Voltaire Poroszországban *levén* (als Voltaire in Preussen *war*), egy angol utazott keresztül, ki csodaszerü emlékező tehetséggel bíra. De használtatik múlt (még

pedig előbbi múlt) alakjában és értelmében is, pl. n'*ayant* pas encore *fini* ma lettre à trois heures, je ne pouvais sortir, levelemet három órakor még be nem *végezvén vala* (da ich meinen Brief um drei Uhr noch nicht *geendigt hatte*), ki nem mehettem; a király mindig *akarván vala* (ayant toujours voulu) népének boldogságát, de hatalmát tapasztalatlan vagy hűtelen kezekre *bízván* [1]) (ayant confié) jóakaratának áldozatává lön; egy gazdag fösvény *olvasván vala* (ayant lu) egy kert ajtaja felett ezen feliratot: „E kert annak fog adatni, a ki bebizonyítandja, hogy tökéletesen elégült" a birtokoshoz futott; egy csillagjós *megjövendölvén vala* (ayant prédit) egy asszony halálát, kit XI. Lajos szeretett, és a véletlen *igazolván* [2]) (ayant justifié) a jövendölést, a király őt hívatta . . . Ugyan ezen mult alakkal fejezhetjük ki a francia mult infinitivust is, midőn az ‚après' előljáróval tétetik össze; pl. sok ideig *hordozván vala* (*après avoir* long-temps *souffert*) a háború inségeit, kétszeresen érezzük a béke boldogságát és becsét.

b) Multban, a melléknévi részesülőnek mult képzőjéhez *an, ön, en, ön* határozói képzőket függesztvén, pl. *határozottan, bizton, kedvelten, olvasottan* stb.

c) Jövőben *andván, endvén* képzőkkel, melyek nincsenek ugyan divatban; de könnyen és természetszerűn alkalmazhatók, pl. a jövő héten meglátogatlak, legújabb munkálatomat is magammal *viendvén*.

XXXV.

Az összetett mondatokról.

Az összetett mondatok elméletére nézve szabad legyen Curtiust követnem rövid kivonatban s a magyar nyelvre alkalmazással.

Két egyszerű mondat háromképen tétethetik össze [3]), t. i. vagy

---

[1]) Föntebb már kifejeztetvén a mult ‚vala' szóval, itt az ismétles kikerülése végett is nem látszik szükségesnek.

[2]) Másodszor elmarad ‚vala' mint föntebb.

[3]) Azonban bármely összetétel ismét elfogad újabb összetételt, mint föntebb a Palmerston beszédéből idézett mondatnál láttuk.

A) úgy hogy egyik a másik mellett függetlenül áll, ezen összetétel neve *egymásmellérendelés* (coordinatio); vagy

B) úgy hogy kölcsönösen egymásra vonatkoznak és csak ezen összeköttetésben tesznek egy egész gondolatot, ezen összetétel — *kölcsönös viszonyítás* (correlatio); vagy

C) úgy hogy egyik a másiknak alá van rendelve, amaz ettől függ, ezen összetétel — *alárendelés*.

Két egymás mellé rendelt mondatok közöl mindenike főmondat s egyik a másiktól minden tekintetben független, pl. *azt se nem mondtam, se nem mondanám.*

A kölcsönösen viszonyított mondatok az egyik *elő-*, másik *utómondatnak* neveztetik; pl. *a mint látta azt, haragra gerjede; a milyen a szó, melyet szólasz, olyan lesz az is, a melyet hallani fogsz.*

Néha az utómondat elül is állhat, pl. *az lesz a legjobb, a ki a szerencsétlenséget legillőbben tudja türni.*

Az alárendelt mondat oly módon függ a másiktól, hogy ez ama nélkül is gondolható, de megfordítva nem. Innen egyik vonzó vagy *fő*, a másik vonzott v. *mellékmondat*, pl. *Tissaphernes elvádolja Kürost a bátyjánál, hogy utána leselkedik.* Egy főmondattól, mint föntebb megjegyzém, gyakran több mellékmondatok függenek. A mellékmondatok az igemódra nézve sokképen föltételezvék a főmondat által.

Két mondat viszonyításából, és egyiknek a másik alá rendeléséből ered tulajdonképen az összetett mondat, mely ezen esetekben függő mondatnak neveztetik.

Ugyanazon gondolatot gyakran épen úgy lehet egymás mellé rendelt mondatok alakjában adni elő, mint összetett mondatéban, pl. *senkinek ne hányd szemére a szerencsétlenséget, mert a szerencse változékony*, vagy: *mivel a szerencse változékony, senkinek szemére ne hányd a szerencsétlenséget;* az első független, a másik függő mondatot tartalmaz.

A módok használatára nézve függő mondatokban megjegyzendő, miszerint más nyelvek az utó- és vonzott mondatokat függő módokkal szeretik kifejezni, de a magyarban mindenütt föntebb az igemódoknál előadtam általános szabályok állanak. Így a magyarban a *valósági mód* függő mondatokban is széltire használtatik, a hol a latin nyelv a függő-

séget conjunctivussal vagy infinitivussal jelöli meg, pl. ne kérdezd ki *vagyok*, görögül: *μή μ' ἀνεῳῃ, τίς εἰμι*, (szinte indicativusban), latinúl: ne me interroges quis *sim* (conjunctivusban).

Példák a mondatok nemei szerint.

A függő mondatoknak különösebben következő nemei vannak:

I. *Nyilvánító* és *kérdő mondatok*; amazok ‚hogy' (mely néha el is hagyatik), ezek ‚vajon' ‚ha—e' köt szócskával kapcsoltatnak egybe: mondd meg nekem, micsoda véleményben *vagy* (latinúl: dic mihi, quam sententiam *habeas*); megmondottam, mily véleményben *vagyok* (latinúl: dixi, quam sententiam haberem); azon hírrel jött valaki, hogy Elateát *bevették volt'* (németül: es kam einer mit der Nachricht, dass Elatea *genommen* sey); ha az utóbbi nem bizonyosságot, hanem még némi kétkedést, tehát csak lehetőséget fejez ki, lehetőségi mód is használható: hogy Elatea *bevétetett volna*. Ebben: megfontolom, mi módon *szabaduljak* tőled, szükségi mód; ebben pedig: mi módon *szabadulnék* tőled, lehetőség értelme mutatkozik, tehát a magyar ezen értelmekhez alkalmazkodik. Ezt: sokan mondák, hogy ő figyelemre méltót *szól*, mert (hogy) tél *van*, és lehetetlen *) haza *hajózni*," a németben így fejezik ki: viele sagten, dass er etwas aller Beachtung werthes *spreche*, denn es *sey* (görögül *εἴη*) Winter und es *sey* unmöglich nach Hause zu schiffen. E kérdő mondatot: ne kérdezd ki *vagyok*? már föntebb idéztük; ebben: az epidamnusiak kérdék az Istent, ha *általadják-e* városukat a korinthusiaknak, szükségességet fejezünk ki, t. i. ha szükséges-e általadni városukat? németül: ob sie ihre Stadt übergeben sollten.

II. A *szándékos mondatokat*, melyek ‚azért hogy' (vagy csak: ‚hogy') szócskákkal köttetnek össze, már a szükségességi módban láttuk.

Curtius a görögben a félelmi mondatokat is ide számítja, de a melyeknél a magyarban csak valósági mód alkalmaztatik, mint szinte föntebb láttuk, pl. *ἐφοβοῦντο μή τι πάθοι*

---

*) ‚Van' a magyarban elmaradt.

(ohajtó mód), latinúl : verebantur ne quid illi *accideret*, magyarúl : féltek, hogy valami *történik* rajta.

III. A *föltételes mondatok* a legnevezetesbek; s a kölcsönösen viszonyitó mondatokhoz tartoznak. Az előmondatban valamely föltétel foglaltatik, mely alatt kell valaminek megtörténnie (föltételező mondat), s a magyarban ‚*ha*', a németben ‚*wenn*', a latinban : ‚*si*' a görögben : *εἰ*, *εἰ ἄν* összehúzva *ἐάν*, vagy *ἤν* stb kötszó alkalmazásával; az utómondatban az mondatik, hogy bizonyos föltétel alatt valami előáll (föltételezett mondat). Néha a föltétel csak gondolatban marad, pl. kiknek *megbocsátandjátok* bünöket, megbocsátatnak ő nekik (Jászay-Codex, 239. lapon), oda értendő : ‚ha' vagy ‚ha lesznek'. Föltételt fejez ki a *ha* kötszóval összetételből álló *hanemha* is : *hanemha látandom* ő kezeiben a szegeknek gyakásit, nem hiszem (Jászay-Codex).

A föltételes mondatnak általában négy főbb esete s alakja van :

1) ha az elő- és utómondat közti viszony szükségbeli és egyszersmind *valósággal létező*, a midőn tehát valósági mód használtatik, pl. ha Isten *van*, isteni munkásság is *van*; ha te más véleményben *vagy*, *szólj* és *értesíts* engemet (valósági jelenek); ha a törvények neked nem *tetszenek*, szabadságodban *állott* a városból elmenni (valósági múltak).

2) ha az elő- és utómondat közti viszony ugyan szükségbeli, azonban se egyik se másik mondat *nem valósággal létező* dolgot terjeszt elő. Az ily föltételes mondatokban az előmondathoz mindig hozzá lehet gondolni az azzal ellentétben álló mondatot.

Az előmondatnak itten következő alakjai lehetnek :

a) A *jelenben* nem létező föltétel adatik elő, a midőn az ige a lehetségi mód jelenében foglal helyet, még pedig mind két mondatban, pl. ha Fülöpöt igazságosnak *látnám*, csodálatra méltónak *tartanám* őtet. Itt az előmondatnak ezen gondolatot tehetjük ellenébe : de én nem látom őt igazságosnak. A latin és német nyelvben itt a kapcsoló mód imperfectuma áll: si viderem, — putarem, wenn ich sähe, — würde ich halten. A görögben pedig az indicativus imperfectuma: *εἰ ἑώρων*, *ἄν ἡγούμην*. A magyarban is állhat valósági mód, de csak je-

lenben, kivált rövidebb mondatoknál: ha *szeretnél*, meglátogatnál, vagy: ha *szeretsz*, meglátogatsz; tudniillik a ‚ha' szócska a föltételt már eléggé kifejezvén, a magyar takarékosság, mint sok másban (pl. a jövőben, ha a jövőt, a többesben, ha a többséget már más szó kifejezi stb) már nem kiván lehetőségi módot. Én a két mondatban létező ugyanazon mód és idő elkerülése végett, de az első esettől megkülönböztetés végett is javaslatba hozom ez alakot: *ha szeretsz, meglátogatnál*, t. i. a föltételező mondatban az ige valósági, a föltételezettben pedig lehetőségi módban állana.

b) A *múltban* nem létezett föltétel adatik elő: *elvesztem volna*, ha a harmincak uralma meg nem *döntetik* vala, vagy: meg nem *dönteték**). Itt az újabb iroi divat a föltételező mondatban igen szerencsés tapintattal tartós vagy viszonyos múltat használ, melyek, mint tudjuk, rokonok. Szerencsés tapintattal, mondom, mert itt valósággal oly múlt forog fenn, mely a másik múltban tartó, s bővebben ekként pótóltathatik ki: *akkor*, v. *abban az időben* (elvesztem volna, ha..... meg nem döntetéк). Tehát ez valósággal annyi mint *jelen a múltban* s ekképen még jelen időt is használhatunk: ha meg nem *döntetik*. Némelyek az időket a két mondatban megfordítják: *elveszek* vagy *elveszék*, ha a harmincak uralma meg nem *döntetett volna*; de ha figyelembe veszszük, hogy föltételes mondatokban mindenkor az elő- vagy feltételező mondat alakja az, mely a rendes alakoktól más nyelvekben is eltér, akkor az elsőbb módot kell helyeselnünk, s inkább is a föltételező mondat viszonyúl másik időre, pl. ha *tudám* (vagy *tudom vala*) szándékodat, *teljesítettem volna*, ellentétellel így áll: nem *teljesítettem* szándékodat, mert nem *tudám*. Így a föntebbiekben is: nem *vesztem* el, mert a harmincak uralma *megdöntetéк*. Látjuk hogy mindenütt az utóbbi mondat, mely a föltételes összetételben föltételező, és ebben levő idő vonatkozik az előbbenire.

c) *Előző múltban* nem létezett föltétel adatik elő: „ha azon pontban *megegyezénk vala*, azután (a többiekben) könnyen *vitatkoztunk volna*; ha kivánságodat (előbb) *tudám vala*,

*) El ne téveszszük a dolgot a miatt, hogy a mondatok megfordítvák, az előmondat utóbb, az utómondat pedig elül állván.

teljesítettem volna." Itt a ‚tudám vala' alak olyan múlt értelmében vétetik, mely a másikat némileg megelőzi, s ellentétel által az egész így áll: nem teljesítettem kivánságodat, mert (előre) nem tudtam volt.

Egyébiránt a föltételezett mondat mind itt, mint fontebb (b. alatt) lehetőségi múlttal fejeztetik ki.

Némelyek az utóbbi föltételes mondatot (c. alatt) szinte úgy fejezik ki, hogy a föltételező mondatban lehetőségi múltat, az utómondatban pedig múlt jövőt használnak: „ha (előbb) *tudtam volna* kivánságodat, *teljesítendettem*, vagy *teljesítni fogtam.*" A mi ellen nyelvtanilag ugyan nem igen lehet észrevételt tennem, azonban itt is az ellentét tünteti ki jobban a fontebbi eljárás helyességét; e helyett: ‚nem *teljesítettem* kivánságodat, mert nem *tudtam volt*', nekem úgy látszik, ferdén állana: nem *teljesítendettem* kivánságodat, mert nem *tudtam.*

Közbeszédben mindkét helyütt (*b*, és *c* alatt) mindkét mondatbeli időben lehetőségi múlt szokott használtatni: ‚ha kivánságodat *tudtam volna, teljesítettem volna.*' De ezen mód se a széphangzatnak (a két ‚volna' miatt), se a szabatosságnak nem annyira felel meg mint az előadottak.

Néha a föltételes mondat múlt időt, a föltételezett mondat pedig jelent fejez ki: ‚ha ildomosan *cselekvétek vala* (vagy itt már lehetőségi módot is használhatván: *cselekedtetek volna*), most boldogabbak *volnátok.*'

3) Ha az elő- és utómondat valamely *várt* v. *jövőben történhető* dolgot fejez ki, a föltételező mondatban rendszerint *föltételes jövő*, a föltételezettben a körülményekhez képest *jelen* (mint jövőben jelen) vagy *általános* jövő használtatik; ‚ha kivánságomat *teljesítended, meghálálom*' (akkor, ugyan abban az időben), vagy: *meg fogom hálálni* (azután egy másik jövőben). Az utóbbi esetben értelemváltozás nélkül a föltételes mondatban jövő múlt is állhat, a midőn az utómondat jelen alakot ölt magára; ‚ha kivánságomat *teljesítendetted* (vagy tartósan: *teljesítendéd*, vagy: *teljesíted vala*), *meghálálom*, fölösleges volna: *meg fogom hálálni*, mert már a múlt alak különben is kifejezi, hogy a teljesítés a hálát megelőzte.

A *ha* szócskának a magyarban oly ereje van, hogy

mellette jövő helyett, sőt a föntebbiekben múltak helyett is *jelen* (még pedig valósági jelen) állhat, pl. ha kivánságomat *teljesíted*, meghálálom, vagy (a körülményhez képest) meg fogom hálálni. Ez pedig: ha *tudom*, kivánságodat *teljesítem*, mind jövő, mind múlt időt kifejezhet, a mint csak a beszéd vagy szerkezet többi tartalmából lehet tudni, azért szabatosb előadásban ezen eljárás csak módjával alkalmazható.

4) Van még egy föltételes mondat, mely kész akarva egészen bizonytalant, csak *lehetőt* fejez ki; itt tehát lehetőségi móddal élünk; ‚ha valaki nagy gazdagsággal *bírna* és nem *használná*, boldog *volna*-e?'; a latinban: si *possideat* vagy *possederit* . . . . . num beatus *sit*, kapcsoló mód, de a görögben szinte lehetőségi vagy óhajtó mód alkalmaztatik.

A magyarban itt is állhat valósági jelen: ‚ha valaki nagy gazdagsággal *bír* és nem *használja*, boldog-e?'

IV. *Visszahozó mondatok* azok, melyek az utómondatban visszahozó névmásokkal (ki, mely, mi), vagy visszahozó határozókkal (a hol, a hova, a honnan, hogy stb.) köttetnek össze. A magyarban az általános szabályoktól nem térnek el, azaz minden módok és idők azon értelemben vétetnek és használtatnak, mint az egyes vagy önálló mondatokban s mint föntebb előadattak, pl. nem tudom *mint tegyek* (kétkedő mondat); oly irányt látlak követni, melyet vajha soha se *érnél* el (óhajtás); tik vagytok azok, kikről azt valaki legjobban *megtanulhatná* (lehetőség); nem akarnék nektek oly dolgot beszéleni, melyeket hallanotok legkellemesebb *volna* (óhajtás); mindenkinek kell a maga módja szerint gondoskodnia, hogy mentől bölcsebb *legyen* (szükségesség) stb stb.

V. *Időhatározó mondatok* az előrészben ezen és hasonjelentésű kötszókkal: *miután*, *midőn*, *mikor*, *a meddig*, *mióta*, *mialatt* stb. Ezek azok, melyekre nézve legjelesb nyelvemlékeink is latinossággal telvék: midőn *megszünt volna* üvölteni úrhoz, felkele a helyből; és mikor ő orcájára *tekintett volna*, imádá őtet; és mikoron czeket *mondotta volna*, vépék (lépék) az oszlophoz; és mikoron *kivette volna* azt (ő törét), ragadá ő fejének üstökét; hogy (= midőn) kedig *kóstolta volna* a násznagy a borrá lött vizet és nem *tudná*, honnan *volna*, . . . hívá a násznagy a vőlegényt; és mikor *alkotott volna* ostort

a kötelecskékből, kiveté mind a templomból a juhokat és a teheneket; mikor azért *felkölt volna* halottaiból, megemlékezének ő tanítványi stb stb, valamennyi igeóhajtó vagy lehetőségi módban (a latin nyelv után) magyar valósági mód helyett.

Z á r s z ó.

Ezennel befejezem a minden nyelvben, tehát a magyarban is legszövevényesb, legnevezetesb buvárlatot: az *ideiőkről*.

Számosabb évek óta sükerrel gondolkodtam-e, sükerrel buvárkodtam-e más nyelvek után is, végre sükerrel értekeztem-e ezen tárgyról? az idő fogja megbírálni. De legyen szabad némely dolgokat már most is, még pedig enmagamnak megérintenem.

Ez értekezésben előadott *elméletet* nem én állítottam fel. S elmélet nélkül, kezdve a mérnökön, ki a könnyü párának tengereket és messze földeket hódító erejét megméri, és a csillagászon, ki a roppant égi testek nagyságát, messzeségét, futását a legnagyobb pontossággal kiszámítja, a növényészig, ki a legutolsó fü szálacskát is valamely családba osztja és vezeti, — elmélet nélkül, mondom — nem érünk egy fadrombot sem.

Mennyiben *felelnek meg az elméletnek a legmüveltebb nyelvek*, nem én állapítottam meg, hanem az illető egyes nyelveknek legjelesebb buvárai, legalább a legjelesbek közöl valók.

A *fő elveket* (tulajdonságokat) és *kütfőket* (szabályszerüségeket), a beszédre és nyelvbuvárlatra nézve nem én állítottam össze, hanem a leghíresebb római írók egyike Quintilián.

A *szófejtési forrást* a kétséges, vagyis újabb korban kérdésbe hozott két múlt időre nézve nem úgy hozom fel mint magam fölfedezését, hanem mint hazai jelesb nyelvbuvárokét, Ballagiét az imperfectumban, és Hunfalviét a perfectumban.

A különösebb *példákat*, melyek értekezésemben azon két igeidőre felvilágosításúl szolgálnak, nem én idéztem, hanem

a ‚Magy. Nyelvészet'; csak hogy én azt mutattam meg általok, hogy azok a ‚nem' én általam' feltalált elvekkel legtökéletesebben összeütnek. Tehát magamnak a mondottakra nézve az egész egybeállításán kivül alig van érdemem s befolyásom, vágyis az itt előfordult nézeteket, minthogy azokat másoktól vettem volt által, senki mint enyéimet nem ostromolhatja.

Innen a kinek az elmélet nem tetszik, harcoljon Beckerrel, Schmithennerrel, Curtiussal, Noël és Chapsallal, Quintiliánnal stb.

A kinek a felhozott nyelvekben az idők tana nem tetszik, harcoljon az említetteken kivül Mozinnal, Czeh és Filippivel, Crabbal és Wagnerrel, Meninszkyvel és Kollárral, Pfizmaierrel, Vullerrel, Büttmannal, Geseniussal, nálunk Révaival, Ballagival stb stb.

És ha az eddig felhozott példák nem sikerültek, hozzon fel újabbakat, — mind nem bánom.

Csak azt sajnálnám, ha jeles és szorgalmas honfitársainknak, kik koruknál és szabad idejöknél fogva is még sok jó szolgálatot tehetnek nyelvünknek, egyike vagy másika továbbá is ellenkező irányban harcolna; mert e harc reájok s nyelvünkre nézve végkép elveszne; mert értekezésem nem az én értekezésem, hanem a kitünőbb nyelvészek értekezésének egybefoglalása; mert azon meggyőződésem, hogy ez értekezés alapelvei megdönthetetlenek, nem az én meggyőződésem, hanem a legműveltebb, legelterjedtebb nyelvekből a jelesbek által tisztán kimutatott, csalhatatlanúl bebizonyított *nyelvszellem.*

A kik csak a nyelvek történeti adatait vagyis anyagait gyüjtögetik, de azok belső szellemébe (a nyelvphilosophia segélyével) hatolni nem kivánnak, azokról nem állitom, hogy hibás úton járnak, hanem csak annyit mondok, hogy minden esetre kár oly tárgyról véleményt nyil vánítniok, melylyel nem foglalkodnak.

Birok-e én a magyar nyelv szellemérő fogalommal, azt csak mások itélhetik meg; mindazáltal kénytelen vagyok azok ellenében, kik netalán nyelvészkedési képességemet bármi tekintetben kétségbe vonnák, emlékezetbe hozni a következőket:

Eddig sikerült nekem a magyar szórendnek előttem senki által nem sejtett elveit a mondatsúly alapján felfedezni, mit még Csató Pál is méltánylatra érdemesnek tarta.

Sikerült a magyar nyelvnek tősgyökeres búvárlatára egyik legszellemdúsabb hazánkfiát — Czuczort — megnyerni.

Sikerült a magyar nyelvet, ‚Magyar Nyelv Szelleme' czímü munkám első kötetében az idegen nyelvek bilincseiből végképen megszabadítva önálló megalakúlhatásra képessé tenni, s ez által ‚A magyar nyelv rendszerének' útat törni.

Sikerült a magyar nyelv saját rhythmusát a magyar népdalokból napfényre hozni, mi már eddig is nem csak jeles értekezésekre nyújta alkalmat, hanem kitünő költeményekre is.

Sikerült a magyar helyesírást, úgy a mint most csaknem általában elfogadva van, már húsz évvel ezelőtt megkísérteni, sőt megalapítani stb. stb.

Mik azon reményteljes hiedelemre bátorítnak, hogy ezen értekezésemben kifejtett állítások és elvek is kellő alappal bírnak s elhomályosulandott szemeimet, midőn az örök végzet úgy fog rendelkezni velem, nyugodtan húnyhatom be, mert a magyar nyelvben e tekintetben is uralgó szellemet önálló és hasonlíthatlanúl fönséges szárnyalltából senki többé ki nem zavarhatja.